

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra obecné antropologie

Bc. Karolína Šímová

**Černošice, pražské letoviště v závěru 19. a v prvních
desetiletích 20. století.**

**Příspěvek k poznání vzniku a vývoje rekreačních
aktivit obyvatel měst v období industrializace.**

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

Praha 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 2.1.2014

.....

podpis

Na tomto místě bych nejprve ráda poděkovala prof. PhDr. Václavu Matouškovi, CSc. za jeho vedení, cenné rady a podněty. Dále děkuji PhDr. Lucii Storchové, Ph.D. a Mgr. Martinu Heřmanskému, Ph.D. za jejich konzultace. Velký dík za pomoc a ochotu náleží Bc. Tomáši Krákorovi ze Státního okresního archivu Praha-západ, Mgr. Pavlu Blaženínovi, vedoucímu odboru školství, kultury a cestovního ruchu Městského úřadu Černošice, a paní Mileně Křížové. Za podporu děkuji i své rodině a svému partnerovi Vítkovi Cibulkovi.

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá fenoménem příměstských letovisek a rekreačních aktivit obyvatel Prahy ve druhé polovině 19. a v prvních desetiletích 20. století. Práce nejprve představuje následující témata: obecná charakteristika období industrializace, vznik a počáteční vývoj střední třídy, vila se zahradou na periferii industriálního velkoměsta jako specifický projev kultury střední třídy, fenomén zahradních měst, rekreační aktivity charakteristické pro industriální společnost a příměstská letoviska jako specifický způsob rekreace střední třídy. Poté je představeno konkrétní letovisko. Tímto letoviskem jsou Černošice, jedno z nejznámějších letovisek této doby, v jehož sousedství se nalézala další oblíbená letoviska obyvatel Prahy, např. Všenory nebo Dobřichovice. Tato práce hledá odpovědi na následující otázky: Jaké faktory či události vedly ke vzniku tohoto letoviska (např.: Kdy letovisko vzniklo? Proč bylo pro obyvatele Prahy atraktivní)? Jak vypadal život v letovisku (např.: Jaké rekreační aktivity návštěvníci letoviska provozovali? Jaký druh lidí si zde stavěl vily)? Jakou roli hráli obecní představitelé ve fungování letoviska (Jakými konkrétními způsoby letovisko podporovali? Jakými problémy se v této souvislosti zabývali)? Odpovědi na tyto otázky se snaží přispět k pochopení obecného jevu rekreace v období industrializace.

Klíčová slova: industrializace, střední třída, volný čas, vila, letovisko, rekreační aktivity, Černošice.

Abstract

This thesis deals with the phenomenon of the suburban summer resorts and the recreational activities of the inhabitants of Prague in the second half of 19th century and first decades of 20th century. At first, the work introduces the following topics: a general characteristic of the industrialization era, an origin and initial development of the middle class, a villa with the garden on the periphery of the industrial city as a specific manifestation of the middle class culture, a phenomenon of the garden cities, recreational activities as a specific way of the middle class recreation. Then, the summer resort is introduced. This summer resort is Černošice, one of the most famous summer resorts of this era, there were other famous summer resorts of the inhabitants of Prague situated in his neighbourhood, for example Všenory or Dobřichovice. This work is looking for the answers to the following questions: What kind of factors or events led to the birth of this summer resort? (for example: When was the summer resort created? Why was it attractive for the inhabitants of Prague?)? How did the life in the summer resort look like (for example: What kind of recreational activities were the visitors of the summer resort engaged in? What kind of people was building the villas here?)? What part did the representatives of the village play in the function of the summer resort (How did they support this summer resort? What kind of problems were dealt with by the representatives of the village, in this context?)? Answers to these questions are trying to contribute to the understanding of the general phenomenon of the recreation in the industrialization era.

Key words: industrialization, middle class, leisure time, villa, summer resort, recreational activities, Černošice.

Obsah

1	Úvod.....	6
1.1	Metody.....	7
1.2	Literatura a prameny	7
1.3	Dosavadní poznatky	9
1.4	Výzkumné otázky.....	10
2	Teoretická část.....	11
2.1	Stručný nástin období industrializace v českých zemích	11
2.1.1	Industrializace a hospodářský vývoj českých zemí do konce habsburské monarchie... 11	
2.1.2	Praha v období industrializace.....	15
2.2	Vznik a počáteční vývoj střední třídy.....	18
2.3	Vila se zahradou na okraji industriálního velkoměsta jako specifický projev kultury střední třídy.....	21
2.4	Zahradní města	32
2.5	Rekreační aktivity.....	34
2.6	Příměstská letoviska jako specifický způsob rekreace střední třídy.....	38
3	Černošice	46
3.1	Počátky letoviska.....	46
3.2	Život v černošickém letovisku.....	54
3.2.1	Společenský život v letovisku	55
3.2.2	Rekreační aktivity v letovisku	58
3.2.3	Možnosti ubytování.....	64
3.2.4	Vilaři v černošickém letovisku	71
3.3	Obec a letovisko	92
4	Závěr.....	104
5	Seznam použité literatury a pramenů	109
6	Seznam obrázků	114

1 Úvod

„I v dobách, kdy v Praze bývalo mnohem klidněji a volněji než nyní, toužili Pražané v létě po venkově, kde zámožnější stavěli si letní útulky u lesů a řek. Během let vznikly tak četné osady letovisek, z nichž odedávna byla nejoblíbenější místa v poříčí Berounky, zvláště Černošice, Všenory, Dobřichovice, Řevnice, kde zastavěno kdejaké místo, i severní větrné a studené svahy. Touha obyvatelů velkoměsta po letním útulku vzrůstá s přibývajícimi útrapami bydlení v dusných ulicích, otrásajících se ve dne i v noci hlomozem tramvají, vozů a nákladních aut, z nichž prach a zápach vniká do příbytků.“¹

Poté, co se ve městech začaly v důsledku rozvíjení průmyslu zhoršovat podmínky k životu, toužili jeho obyvatelé čím dál více po přírodě, kde by si mohli od života ve městě odpočinout. Dříve byla možnost opustit v letních měsících město a odjet na venkov výsadou šlechticů, avšak právě ve druhé polovině 19. století dochází k mnohým změnám, které toto privilegium rozšiřují i na další vrstvy obyvatelstva, a právě tehdy se začala rozvíjet příměstská letoviska okolo Prahy. Pražané (zejména ti ze středních vrstev) s dostatkem finančních prostředků si zde nechávali stavět honosné vily a přinášeli do venkovského prostředí městského ducha. „Vilaři“ však nebyli jedinými letními návštěvníky letovisek, dalšími skupinami návštěvníků byli lidé, kteří si v letoviscích na kratší nebo delší dobu pronajímali domy či místnosti, a výletníci, kteří do těchto míst přijížděli pouze na jeden den. Zájem pražských návštěvníků měnil vzhled původních starších sídel – vyrostla zde vilová zástavba, stavěly se hotely či penziony, otevíraly se zahradní restaurace, upravovala se původní stavení, zakládaly se říční lázně, vznikala sportoviště aj.

Tato práce si dává za cíl na základě zkoumání konkrétního letoviska přiblížit fenomén pobývání obyvatel Prahy v příměstských letoviscích a přispět tak k poznání rekreačních aktivit obyvatel měst v období industrializace. Nejprve budou v teoretické části představena následující témata: obecná charakteristika období industrializace, vznik a počáteční vývoj střední třídy, vila se zahradou na periferii industriálního velkoměsta jako specifický projev kultury střední třídy, zahradní města, rekreační aktivity charakteristické pro industriální společnost a příměstská letoviska jako specifický způsob rekreace střední třídy. Poté přistoupím ke zkoumání vybraného letoviska – budu se zabývat vznikem letoviska, životem

¹ Lety. *Národní listy*. 28.8.1928, roč. 68, s. 3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/4552621>.

lidí v letovisku a také vztahem představitelů obce k letovisku. Na základě těchto informací zformuluji závěry, k nimž jsem při zpracování tohoto tématu došla.

Ke svému zkoumání jsem si vybrala Černošice, jež leží jihozápadně od Prahy a spolu s Roztoky u Prahy, Všenory, Dobřichovicemi a Řevnicemi patřily k nejstarším pražským letoviskům. Toto letovisko lákalo nejen významné osobnosti pražského společenského života, nýbrž i známé architekty, kteří jsou autory některých místních zajímavých vil. Vývoj tohoto letoviska sleduji od doby jeho vzniku v druhé polovině 19. století až po začátek třicátých let 20. století, kdy počet letních hostů značně poklesl a kdy končí období největšího stavebního rozvoje místa. Cílem návštěvníků z Prahy byly především Horní Černošice a Dolní Mokropsy, které jsou dnes součástí města Černošice, avšak ve sledované době se jednalo o samostatné obce. Z tohoto důvodu v práci většinou používám označení jako „*černošické letovisko*“ nebo „*území dnešních Černošic*“.

1.1 Metody

Abych získala odpovědi na výzkumné otázky, jež si při sledování letoviska Černošice v období od druhé poloviny 19. století do prvních desetiletí 20. století pokládám, zkoumám různé druhy pramenů, které se mi při shánění podkladů k tématu podařilo získat. Kromě odborné literatury pracuji s různými archivními materiály (především využívám archivní materiály Státní okresního archivu Praha-západ a Městského úřadu Černošice), jako jsou kroniky (obecní a školní), různé záznamy spojené s fungováním obce (zápisy ze schůzí, úřední dopisy aj.), situační plány, stavební plány, dobové pohlednice a fotografie atd. Také využívám např. dobový tisk nebo historické mapy. Dále byl k získání informací o dějinách letoviska uskutečněn rozhovor s paní Milenou Křížovou (*1936), znalkyní místní historie.

1.2 Literatura a prameny

Při zpracování tématu čerpám z českých i zahraničních titulů. Jako základní literaturu využívám práce zabývající se problematikou industrializace a modernizace,² sociální

² JAKUBEC, Ivan a Zdeněk JINDRA. *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátků industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Karolinum, 2006. MATOUŠEK, Václav. *Čechy krásné, Čechy mé: Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Krigl, 2010.

problematikou,³ problematikou vilových čtvrtí⁴ a přehledové práce k dějinám českých zemí v 19. století a v prvních desetiletích 20. století.⁵ Dále využívám poznatky z několika diplomových prací. Při zkoumání Černošic získávám informace z dobových zdrojů (periodikum *Národní listy* apod.) i ze zdrojů současných, jež pojednávají o historii místa. Pracuji s archivními materiály, mezi něž patří pamětní knihy (konkrétně pamětní knihy Horních Černošic, Dolních Mokropes a pamětní kniha černošické školy), zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva a obecní rady v Horních Černošicích, úřední dokumenty a dopisy, mapy, fotografie, pohlednice,⁶ reklamy apod. Zejména zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva a obecní rady jsou zajímavým zdrojem a spolu s obecními kronikami a dalšími úředními dokumenty umožňují poznat přístup obce k různým otázkám, jež se týkaly se letoviska. Velmi přínosným zdrojem jsou práce Šárky Koukalové. Koukalová, která je pracovnící Národního památkového ústavu, zkoumala Černošice v rámci projektu *Plošný výzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století*, a zjištěné poznatky použila ve své diplomové práci *Moderní architektura města Černošic*,⁷ v knize *Slavné vily Středočeského kraje*, jejíž je spoluautorkou, nebo v článcích v černošickém zpravodaji *Informační list*. Z jejich prací čerpám některé teoretické podklady ke kapitolám o vilách a letoviscích a také informace o černošických vilách, jejich majitelích i o jiných stavbách spojených s letoviskem. Jako další zdroje používám rozhovor s paní Milenou Křížovou, internetové stránky města Černošice a bakalářskou práci Michaely Šlesingerové *Černošice první poloviny dvacátého století: Stavební a kulturní rozkvět obce*.⁸

³ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2010. MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Praha: Karolinum, 2010. MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *O středních vrstvách v českých zemích 1750-1950*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002.

⁴ FISHMAN, Robert. *Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia*. New York: Basic Books, 1987. ŠVÁCHA, Rostislav, Hana HERMANOVÁ, Šárka KOUKALOVÁ, Eva NOVOTNÁ a Radoslava SCHMELZOVÁ. *Slavné vily Středočeského kraje*. Praha: Foibos, 2010. VEVERKA, Přemysl, Dita DVOŘÁKOVÁ, Petr KRAJČI a Zdeněk LUKEŠ. *Slavné pražské vily*. Praha: Foibos, 2004.

⁵ EFMERTOVÁ, Marcela C. *České země v letech 1848-1918*. Praha: Libri, 1998. LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové*. Praha: Libri, 1999. KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky: Díl I*. Praha: Libri, 2003.

⁶ Některé fotografie a pohlednice pochází z internetové stránky <http://fotohistorie.cz>.

⁷ KOUKALOVÁ, Šárka. *Moderní architektura města Černošic*. Praha, 2008. Diplomová práce. VŠUP.

⁸ ŠLESINGEROVÁ, Michaela. *Černošice první poloviny dvacátého století: Stavební a kulturní rozkvět obce*. Praha, 2010. Bakalářská práce. PedF UK.

1.3 Dosavadní poznatky

Kratší či delší zmínky k tématu letovisek a vil můžeme nalézt v některých odborných pracích.⁹ Tématem přesouvání městského obyvatelstva mimo město (jež bylo nejprve krátkodobé, avšak postupem času se lidé stěhovali z měst natrvalo) se zabýval Robert Fishmann ve své práci *Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia*. Problematice vilových čtvrtí se věnovala edice *Slavné vily* (např. již citované tituly *Slavné vily Středočeského kraje* a *Slavné pražské vily*). Zejména v posledních letech přibývají bakalářské a diplomové práce, jejichž předmětem jsou právě témata jako letoviska, letní byty a vilové čtvrti. Jiřina Posledníková zkoumala ve své práci *Paďouři, trampové a netrampové. Proměny české krajiny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva k „přírodě“*¹⁰ návrat obyvatel měst k přírodě a s ním související rozvoj rekreačních aktivit a konkrétní projevy tohoto jevu představila na příkladu Senohrab a Hrusic. Známými letovisky se také zabývali Tomáš Haškovec,¹¹ nebo Václava Drudíková (studovala Klánovice, letovisko, které, na rozdíl od jiných, vzniklo bez návaznosti na starší sídlo).¹² Téma pražských vilových čtvrtí - konkrétně se jednalo o známou Hanspaulku - zpracovala ve své diplomové práci *Vilové čtvrti Prahy: Případová studie Hanspaulka* Veronika Šenkýřová,¹³ tématem letních bytů a letoviskem Senohraby se ve své bakalářské práci *Fenomén letních bytů v 1. polovině 20. století* zabýval Jiří Šoukal.¹⁴ Přímo Černošicím se ve svých pracích věnovaly Šárka Koukalová a Michaela Šlesingerová. Koukalová ve své rozsáhlé diplomové práci *Moderní architektura města Černošic* zkoumala architektonický a urbanistický vývoj Černošic od doby, kdy byla tato oblast „objevena“ Pražany, do současnosti. Prostor byl věnován nejen stavebnímu vývoji a místním stavbám, nýbrž i majitelům těchto vil. Předmětem bakalářské práce Šlesingerové *Černošice první poloviny*

⁹ Např. LENDEROVÁ, c.d., nebo MATOUŠEK, c.d.

¹⁰ POSLEDNÍKOVÁ, Jiřina. *Paďouři, trampové a netrampové: Proměny české krajiny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva k „přírodě“*. Praha, 2010. Diplomová práce. FHS UK.

¹¹ HAŠKOVEC, Tomáš. *Všenory: Architektonický a urbanistický vývoj villegiatury v 60. a 70. letech 19. století*. Praha, 1993. Diplomová práce. FF UK. Katedra dějin umění.

¹² DRUDÍKOVÁ. *Klánovické letní vily na přelomu 19. a 20. století jako prostředky reprezentace společenského statusu jejich majitelů a jejich vztahu k přírodě*. Praha, 2013. Bakalářská práce. FHS UK.

¹³ ŠENKÝŘOVÁ, Veronika. *Vilové čtvrti Prahy: Případová studie Hanspaulka*. Praha, 2010. Diplomová práce. PĚF UK.

¹⁴ ŠOUKAL, Jiří. *Fenomén letních bytů v 1. polovině 20. století*. Praha, 2011. FF UK.

dvacátého století: Stavební a kulturní rozkvět obce bylo období největšího rozkvětu dnešního města Černošice. Představila zde soudobý společenský život, místní zajímavé stavby i osobnosti.

1.4 Výzkumné otázky

K přiblížení charakteru černošického letoviska a rekreačních aktivit Pražanů v období industrializace, si pokládám následující otázky:

1) Jaké faktory či události vedly ke vzniku tohoto letoviska? Čím bylo letovisko pro návštěvníky atraktivní? Jaká událost či jaké události znamenaly příliv Pražanů na toto místo? Byl vznik letoviska spojen s aktivitou nějaké osobnosti či osobností?

2) Jak vypadal život v letovisku? Jak vypadal místní společenský život? Jaké rekreační aktivity byly v tomto letovisku provozovány? Jaké možnosti ubytování měli jeho návštěvníci? Jaké změny pro původní obce přinesla skutečnost, že si zde začali Pražané stavět své vily? Jací lidé si zde stavěli své vily? Jak se tito lidé bavili? Jaké vztahy panovaly mezi obyvateli vil a původními obyvateli? Jaké letní vily si stavěli?

3) Jakou roli hráli představitelé obce ve fungování letoviska? Jakými konkrétními způsoby se snažili letovisko podporovat? Jaké problémy museli v této souvislosti řešit?

2 Teoretická část

2.1 Stručný nástin období industrializace v českých zemích

2.1.1 Industrializace a hospodářský vývoj českých zemí do konce habsburské monarchie

Období 19. století bylo pro obyvatelstvo českých zemí dobou převratných změn - kromě průmyslové revoluce a industrializace¹⁵ se jednalo o jimi nastolený ekonomický růst, převrat ve sféře zemědělství a komunikace a změny ve vývoji populace. Tyto změny umožnily vznik tržního systému kapitalistické ekonomiky a vznik nově strukturované buržoazní společnosti. V tomto ekonomickém růstu hrály hlavní roli městské živnosti, řemeslo a tovární průmysl. V průběhu 19. století se na pozici vůdčího průmyslu vystříдалo několik odvětví: na konci 18. a na počátku 19. století šlo o textilní průmysl, ve druhé polovině 19. století měly v důsledku prudkého rozvoje železnice největší význam uhlí, železo, ocel, na konci 19. století patřily k nejdůležitějším oblastem průmyslu strojírenství, elektrotechnika, chemie, spalovací motory. Průmyslová revoluce úzce souvisela s agrární revolucí, která „*jako kapitalistická proměna primární sféry zemědělství a lesnictví má za cíl zintenzivnit a zracionalizovat výkonnost v těchto oborech tak, aby poskytly sekundárnímu a terciárnímu sektoru hospodářství jistý přebytek akumulovaného kapitálu a k tomu i vydatné zdroje výživy a rezervoár pracovních sil pro průmysl a služby.*“¹⁶ Úzký vztah průmyslové a agrární revoluce se projevil např. tak, že se v důsledku agrární revoluce zvýšila poptávka po železe, strojích a dopravních prostředcích a v návaznosti na to se zvyšovala železářská výroba, vzniklo zemědělské strojírenství atd. Jednou z nejdůležitějších změn v zemědělství byla přeměna vlastnických vztahů k půdě a komercializace zemědělství, významné však byly např.

¹⁵ Zdeněk Jindra rozlišuje mezi průmyslovou revolucí a industrializací následujícím způsobem. Průmyslová revoluce je pojem obsahově užší, je to „*dramatický, nesmírně dynamický, ale jen několik desetiletí trvající komplexní proces nástupu a rozmachu továrního (strojového) průmyslu, uskutečněný cestou zásadních a) technických a technologických vynálezů, b) převratů v ekonomice a výrobě a c) paralelních výrazných proměn v sociální struktuře.*“ Industrializace je pojem obsahově širší, je nadřazený pojmu průmyslová revoluce, jde o „*dlouhodobý, spíše kontinuální a dodnes neukončený proces velké civilizační transformace agrární společnosti s převahou obyvatelstva, žijícího na venkově a živícího se zemědělstvím, v moderní průmyslovou a konzumní společnost, žijící z velké části ve městech a vytvářející větší díl národního důchodu v průmyslu a službách.*“ JAKUBEC, c.d., s. 9.

¹⁶ Tamtéž, s. 11.

i přechod od trojhonného k střídavému osevnímu postupu, výrobní specializace na technické plodiny či aplikace vědních poznatků v zemědělské praxi.¹⁷

V odborné literatuře se lze také setkat s pojmem druhá průmyslová revoluce. Je to pomocný pojem k postihnutí významných změn v procesu industrializace, jež se nastaly zhruba v 80. letech 19. století a rozvíjely se přibližně do 30. let 20. století. V této době se objevily nové přístupy a technické vynálezy – jednalo se o zavádění nových materiálů a nových způsobů hromadné výroby dříve používaných materiálů, prosazení vyššího stupně mechanizace a koncentrace výroby ve velkopodnicích, vyšší centralizace kapitálu v akciových asociacích, vyššího stupně dělby práce a manažerské a byrokratické organizace podnikání, dále o použití nových hybných či tepelných zdrojů, elektřiny a nafty, vedle tradiční energie čerpané z vodního spádu, uhlí a páry, zkrácení časového rozpětí mezi objevem a jeho praktickým využitím či o těsnější sepětí vynálezců s vědou. S druhou průmyslovou revolucí se pojila odvětví jako výroba oceli Thomasovým pochodem, výroba strojů, motorů, aut a zbraní nebo chemický a elektrotechnický průmysl.¹⁸

V českých zemích vynikala už od dob protoindustrializace výroba textilu, porcelánu, papíru a hudebních nástrojů. Průkopníky průmyslové revoluce v českých zemích se stali Němci ze starých textilních regionů v pohraničí, kde existovala výrobní tradice a dostatek vyškolené pracovní síly. Textilní výroba se dále nacházela na severní straně Českomoravské vysočiny, na severní Moravě, v severozápadním Slezsku, v okolí Brna a zčásti i v Praze. Průmyslový převrat v textilnictví způsobila mechanizace přádelen importované bavlny, které začaly fungovat v letech 1796-1799. Jednalo se o přádelny německé rodiny Leitenbergerů ve Verneřicích, Kosmonosech a Zákupch. Německé podnikání dominovalo i v hutnictví železa, ve strojírenství však měli vedoucí úlohu podnikatelů, investorů a techniků cizinci (např. Angličané, Belgičané nebo Francouzi). Tyto strojírný zprvu vyráběly pracovní stroje pro textilní průmysl a brzy také pracovní stroje pro pohon továren. V polovině 19. století patřila již téměř polovina strojíren podnikatelům z rakouských a českých zemí. Poté se mezi nimi začali objevovat také první čeští podnikatelé a manažeři (např. Daněk nebo Škoda).¹⁹

¹⁷ Tamtéž, s. 9-12, 38.

¹⁸ Tamtéž, s. 24-25, 39.

¹⁹ HORSKÁ, Pavla, Eduard MAUR a Jiří MUSIL. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2002, s. 131. JAKUBEC, c.d., s. 39, 42-43, 46.

Druhá fáze industrializace s vedoucí pozicí potravinářského, strojírenského a těžkého průmyslu se odehrávala v oblastech osídlených převážně Čechy. Nová průmyslová odvětví nebyla na rozdíl od starších závislá na vodním pohonu a dodávkách dřeva do pecí, důležitější pro ně byly minerální zdroje surovin, levnější dopravní trasy a snadnější přístup na vnitřní a zahraniční trhy. První průkopnická generace českých podnikatelů se objevila spíše až po roce 1850. V letech 1850-1880 se čeští podnikatelé zapojili do nově vznikajících odvětví. Ke třem hlavním průmyslovým odvětvím v českých zemích dlouhou dobu patřily textilnictví, potravinářství a kovovýroba. Právě potravinářský průmysl, jenž byl úzce napojen na prosperující české zemědělství, byl hlavní oblastí českého hospodářského vzestupu. Hlavním odvětvím zemědělského průmyslu se od 60. let 19. století stala výroba řepného cukru. Léta 1858-1873 byla dobou velkého rozmachu cukrovarnického průmyslu, což vedlo mj. k povzbuzení podnikání v dalších moderních odvětvích (chemie, umělá hnojiva, strojírna, elektrotechnika v Praze a ve středních Čechách). Mezi další odvětví zemědělského průmyslu, jež využívala suroviny českého zemědělství, se řadily mlynářství, pivovarnictví, lihovarnictví a výroba sladu a škrobu. Rostoucí mechanizace zemědělství a poptávka zemědělského průmyslu po strojích umožnily zrod a rozvoj českého strojírenství. Pro české podnikatele hrálo důležitou roli akciové podnikání (akciové společnosti byly v rakouské monarchii posuzovány jako spolky), neboť díky němu mohli nashromáždit skromné a rozptýlené finanční prostředky středních vrstev a kompenzovat své zpoždění proti německým podnikatelům. Češi měli značný podíl na skutečnosti, že se hospodářský růst monarchie stal trvale udržitelným, a po překonání mnohých překážek se vedle rakouských Němců stali druhým největším „průmyslovým národem“ v celé říši a v Předlitavsku.²⁰

Vzhledem k časovému zpoždění za českými Němci a tím i zúženým možností na trhu hledali Češi odbytiště mimo české země, a to především ve východní a jihovýchodní části monarchie, v oblastech osídlených Slovany. Jednou z českých strategií v boji s Němci byl i politický a ekonomický nacionalismus. Při shromažďování českého kapitálu hrála podstatnou roli svépomocná družstva, jež umožňovala lépe mobilizovat a centralizovat roztráštěný a drobný agrární kapitál. Nárůst zemědělské výroby a shromáždění volného agrárního kapitálu pak posloužilo i českému kapitálu v průmyslu a v bankovníctví. Čechům se podařilo vybudovat svébytný bankovní systém fungující bez účasti cizího kapitálu. Tento bankovní systém, *„který se na svém počátku, nemaje po ruce dostatek volného kapitálu a opíraje se o nový spolčovací zákon, formoval zčásti na pokladě svépomocné aktivity sedláků (peněžní*

²⁰JAKUBEC, c.d., s. 31, 35, 43-47.

*družstva a záložny), zčásti na podkladě spořitelních úspor a peněz městských živnostníků. Právě z takových skrovných a rozptýlených prostředků vznikla r. 1868 první česká obchodní banka – Živnostenská banka v Praze.*²¹ Před první světovou válkou měli Češi již kompletně vybudovanou bankovní organizaci zahrnující jak venkovské záložny, kempeličky, spořitelny, okresní zemědělské pokladny, tak střední a velké obchodní banky a zemské banky v Čechách a na Moravě.²²

V období do první světové války se rozvíjela i oblast dopravy a komunikace. Doba od josefinských reforem do poloviny 19. století přinesla rozšíření tradičních forem dopravy. Rozšiřovala se a zlepšovala síť umělých silnic, které sloužily vojenským a poštovním účelům a dálkové formanské dopravě. Ve 20. a 30. letech 19. století nastal rozvoj poštovní a soukromé osobní dopravy – v roce 1823 se objevují poštovní rychlíky a dále se zavedly jízdy v soukromých dostavnících. Změny pod vlivem technických novinek, mezinárodních úmluv apod. ovlivnily i vodní dopravu po Labi a Vltavě. S počátkem železniční dopravy u nás se pojí vznik dvou koněspřežek ve 20. a 30. letech 19. století. Jednalo se o koněspřežku z Českých Budějovic do Lince, jež byla postavena v letech 1825-1832 a převážela sůl a dále uhlí nebo dřevo a poté i osoby, a o koněspřežku z Prahy do Lán, jež byla postavena v letech 1828-1833 k dopravě dřeva do Prahy. S budováním železnice se začalo ve 30. letech 19. století, síť tratí vznikala o něco později, v 60. a 70. letech 19. století. Pro vývoj železnice na našem území v období do první světové války používá Marcela Efmertová dělení do tří úseků. Nejprve uvádí průkopnické období do 50. let 19. století, kdy vznikaly základní tratě, z nichž vycházela stavba další železniční sítě. Tyto tratě byly financované jak soukromníky (např. Salomon Rothschild), tak státem (hlavní investor a stavebník v letech 1841-1854, poté přenechal iniciativu soukromníkům). Ve druhém období, tj. v letech 1850-1875, byla vybudována základní struktura železniční sítě, stavěná z podnikatelské iniciativy soukromníků. V období od roku 1875 do první světové války byla doplněna hlavní železniční síť, vznikaly lokální a spojovací dráhy a stát vykupoval soukromé železnice. Ve druhé polovině 19. století se rozvíjely nové komunikační sítě. Během 50. let se rozšiřoval telegraf, jehož linky většinou vedly podél železnic, poněvadž železnice byla jeho největším uživatelem. Od konce 19. století začal telegrafu konkurovat telefon. Od přelomu 19. a 20.

²¹ Tamtéž, s. 42.

²² Tamtéž, s. 41-42, 52.

století se rozvíjely i automobilismus a letectví. Od poloviny 19. století se rovněž začala objevovat městská hromadná doprava.²³

2.1.2 Praha v období industrializace

Změny spojené s industrializací, jako byl rozvoj průmyslu, infrastruktury (např. budování vodovodů, plynáren, veřejné dopravy), stavebních konstrukcí apod., přetvořily tvář měst. Došlo k rychlému nárůstu počtu městských obyvatel, zahuštění středů měst, parcelaci soukromých okrasných a užitkových zahrad, zástavbě volných ploch zrušených hřbitovů a zahrad zrušených klášterů atd. V průběhu 19. století se ve většině měst bouraly hradby (u nás po roce 1866, kdy se prokázala jejich neúčinnost vůči novým zbraním) a staré historické čtvrti. Vznikala průmyslová předměstí, jejichž továrny byly obklopeny dělnickými koloniemi. Kromě toho se objevovaly i nové obytné čtvrti, mj. i vilové čtvrti. Ve městech se ztrácela zeleň, avšak i přesto byl život ve městě příjemnější než život na průmyslových předměstích. V reakci na toto ubývání zeleně a zhoršování prostředí se začaly zakládat městské parky, v nichž se mohli obyvatelé města rekreovat. Do tvorby městské zeleně se zapojili i sami obyvatelé měst prostřednictvím různých spolků, jednot či komisí (v Praze vznikl Zalesňovací a okrašlovací spolek pro Prahu a okolí v roce 1858).²⁴

Postupné rozvíjení průmyslu začalo v Praze (od roku 1784 tvořené pražskými městy spojenými v jeden celek) od 80. let 18. století, kdy proběhla první velká vlna zakládání textilních manufaktur. Podle Pavly Horské si Praha zachovala ráz města příliš nezasaženého průmyslovou revolucí až do třicátých let 19. století.²⁵ Výroba textilu byla situována zejména na Novém Městě a na předměstích (Holešovice, Karlín, Smíchov), jednalo se především o výrobu kartounu. Kromě textilních podniků se zde nacházely i jiné podniky, jako byly podniky strojírenské, zámečnické a mědikovecké, jejichž počet narůstal od 30. let 19. století. Dále se rozvíjelo také mlynářství, cukrovarnictví nebo papírenství. Důležitým přelomem byla 50. léta 19. století, kdy začínala opravdová průmyslová revoluce a kdy největší význam mělo odvětví strojírenské (např. Ringhofferovy strojírnny na Smíchově). S tím souvisel i vzrůstající počet obyvatel, a to především na okrajích města.²⁶

²³ EFMERTOVIÁ, c.d., s. 192-194. JAKUBEC, c.d., s. 247-248, 267-272.

²⁴ KUPKA, Jiří. *Zeleň v historii města*. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2006, s. 91, 99-100.

²⁵ HORSKÁ, c.d., s. 141.

²⁶ MATOUŠEK, c.d., s. 221-223.

Na rozdíl od jiných evropských měst si Praha nemohla dovolit velkorysé urbanistické projekty typu vídeňské Ringstrasse. Chyběli jí mocní a bohatí liberálové i podpora ze strany státu, a tak byl průběh pražské výstavby skromnější a neorganizovanější a místo toho se objevila snaha prosadit ideu Prahy jako metropole národa. Historickou Prahu obklopoval pás předměstských obcí s úřednickými a dělnickými čtvrtěmi. Podmínky stavebníků i většiny zájemců o byty byly skromné a i když se Praha rozrostla o „středostavovské čtvrti“, postrádala monumentální centrum, jež by demonstrovalo moc panovníka a vliv nejbohatších společenských vrstev. Významným prvkem města se staly činžovní domy (první činžovní dům byl v Praze postaven v roce 1813), jejichž vnější podoba měla odkazovat na společenské postavení svých majitelů. Stavebníky i obyvateli těchto domů byli převážně představitelé středních vrstev. Na začátku 20. století byla Praha z hlediska obyvatelstva převážně středostavovská. Pavla Horská uvádí, že přepychové příbytky německé i české velkoburžoazie ve velkých městech českých zemí se většinou omezily pouze na několik ulic nebo nerozsáhlých vilových čtvrtí, což plynulo ze skutečnosti, že *„vlastně v českých zemích – mimo četná zámecká sídla na venkově a pražské malostranské barokní paláce – nikde nebyla v době habsburské monarchie dostatečně „dobrá adresa“, kde by se mohl usadit boháč mezinárodního formátu, schopný soutěžit se společenskými špičkami tehdejší Evropy.“*²⁷ V Praze probíhaly rozsáhlé stavební úpravy, jako bylo bourání hradeb (podpořeno od roku 1874) či od roku 1895 asanace Židovského Města. Byly stavěny plynárny, mosty, vodojemy atd. Zvyšování technického komfortu bytů (zavádění užitkové vody a plynu do bytů) měnilo jejich půdorysy, začal být také kladen důraz na přímé odvětrávání všech místností domu, a tak se součástí domů stávaly světlíky. Takový komfort však nebyl dostupný pro všechny, někteří lidé žili v nevyhovujících podmínkách, např. byty dělnických rodin byly často malé a přelidněné. Praha se postupně rozšiřovala o další části: v roce 1850 byl připojen Josefov (Židovské Město), v letech 1883-1884 se rozšířila o Vyšehrad a o Holešovice-Bubny, v roce 1901 byla připojena Libeň a konečně v roce 1922 vznikla Velká Praha, kdy bylo hlavní město podstatně rozšířeno o velké množství obcí (např. Karlín, Smíchov, Královské Vinohrady nebo Bubeneč).²⁸

Důležitou roli hrála v Praze také zeleň, kterou její obyvatelé vyhledávali k osvěžení a odpočinku. Na jedné straně zelené plochy z města a jeho bezprostředního okolí postupně

²⁷ HORSKÁ, c.d., s. 164.

²⁸ HORSKÁ, c.d., s. 163-164, 203-209. KÁRNÍK, c.d., s. 285-286. KUPKA, c.d., s. 91-92. MATOUŠEK, c.d., s. 221-223.

mizely vlivem rozšiřující se zástavby a vznikajících průmyslových předměstí. Na počátku 19. století sloužilo obyvatelům Prahy k rekreaci nejbližší okolí města, kde stávalo mnoho usedlostí a dvorců. Tyto možnosti se postupem času zúžily, jak dokládají příklady Karlína nebo Smíchova. Jak uvádí Kupka, z Karlína, zahradnický využívané roviny, se stalo v roce 1817 první pražské předměstí. Smíchov, přírodní teritorium zvané „V Zahradách“ s venkovskými chalupami, dvorci, viničními usedlostmi a letohrádky, se změnil na průmyslovou čtvrť a od roku 1838 se stal druhým pražským předměstím.²⁹ Na druhou stranu se však od konce 18. století možnosti Pražanů, kteří chtěli zamířit za zelení, rozšiřovaly. V roce 1787 vznikl na území dnešního Karlína zábavní park Rosenthal a v roce 1804 mohli lidé vstoupit do nově zpřístupněné Královské obory, dnešní Stromovky, jež se po svém zpřístupnění stala jedním z nejnavštěvovanějších rekreačních míst v Praze. I přes některé změny měla Praha na začátku 19. století podle Kupky z hlediska zeleně několik významných vlastností: podíl zeleně mezi městskou zástavbou byl celkem vysoký, k městským hradbám zasahovala hodnotná příměstská krajina a uvnitř města stále existovalo mnoho významných šlechtických parků a zahrad (mnohé z nich částečně nebo zcela zpřístupňované obyvatelům města).³⁰ Veřejné městské parky vznikaly v několika krocích. Nejprve byly od poloviny 18. století částečně nebo zcela zpřístupňovány císařské, královské a šlechtické zahrady a parky – v Praze šlo např. o již zmíněnou Královskou oboru. Následovalo zakládání soukromých zahrad a parků sloužících také či především pro veřejnost – např. Rosenthal nebo Kanálka založená hrabětem Canalem a roku 1800 zpřístupněná veřejnosti. Poté vznikaly ryze veřejné sady, jež však byly hrazeny ze soukromých prostředků – např. sady na Novoměstských hradbách. Nakonec byly zakládány i sady financované z veřejných prostředků. Z iniciativy Karla hraběte Chotka,³¹ jenž měl velkou zásluhu na modernizaci českých zemí (např. stál za dlážděním pražských ulic), byly založeny městské sady: Chotkovy sady roku 1841 a v roce 1846 Petřínské sady. Postupně přibývala i další zeleň (např. sady na Letné), a tak bylo v roce 1898 ve vlastnictví města asi 60 ha městských sadů. Dále mohli Pražané k rekreaci využívat hradby (před jejich zbořením se na hradbách a podél nich nacházely např. promenádní aleje), vltavské ostrovy (např. Střelecký ostrov) či vinice rozkládající se v okolí města.³²

²⁹ KUPKA, c.d., s. 93.

³⁰ Tamtéž, s. 101.

³¹ Jeho otec Jan Rudolf Chotek stál za zpřístupněním Královské obory veřejnosti. HAŠKOVEC, c.d., s. 71.

³² KUPKA, c.d., s. 91-93, 101-111, 120-130. MATOUŠEK, c.d., s. 221-223.

2.2 Vznik a počáteční vývoj střední třídy

Střední vrstvy tvořily v 19. století zhruba čtvrtinu společnosti (15-25%). Tvořila je směs různých skupin a podskupin, co se týká funkcí, majetku, postavení a pozic ve společnosti. V průběhu času se tyto skupiny měnily a měnily se i jejich majetkové pozice nebo jejich podíl na lokální moci (vliv na to měly např. postupující industrializace či ústupky režimu po roce 1848, jenž sice omezoval podíl měšťanstva na politické moci, avšak na druhou stranu pomocí zákonů upevňoval jeho hospodářské postavení). Jana Macháčová a Jiří Matějček, kteří sledovali období od poloviny 18. století do 20. století, zmiňují např. tzv. „staré“ střední vrstvy, jejichž dolní část byla zdrojem pro vznikající nové složky středních vrstev („zčásti nové živnostnictvo, „buržoazní“ úřednictvo a inteligence, mj. příslušníci tzv. svobodných povolání“).³³ Ke středním vrstvám patřili např. měšťané a honorace. Měšťané se z velké části živilo jako obchodníci, řemeslníci, drobní podnikatelé a živnostníci, zatímco honorace vykonávaly povolání úředníků, důstojníků, kněží a další intelektuální povolání. Ke středním vrstvám se ve městech počítali také živnostníci, řemeslníci a obchodníci, kteří nebyli měšťané, ale mohli se jimi za určitých situací stát. Na venkově šlo z hlediska majetku o sedláky, živnostníky a faktory. Na konci 19. století lze do středních vrstev řadit tyto velké profesní skupiny: drobné a střední podnikatele, úředníky, „svobodná povolání“, inteligenci včetně nižších duchovních a důstojníků, učitele, techniky, živnostníky (řemeslníky a obchodníky) a sedláky.³⁴

Industrializace přinesla mnoho změn, mj. rozvoj dopravy, růst potřeby služeb a narůstající složitost správy společnosti. Právě v těchto oblastech se většinou uplatnili lidé ze středních vrstev (úředníci, inteligence, učitelé, představitelé profesí spjatých se službami). Došlo k nárůstu duševní práce v různých oblastech života z hlediska množství i významu. Od 19. století rostl význam funkcí představitelů středních vrstev ve společnosti, s čímž se pojily sociální moc a vliv. Od poloviny 19. století rostla specializace a profesionalizace, a tak začínal mizet systém několika povolání. Nastala přeměna agrární společnosti na společnost

³³ MACHAČOVÁ. *O středních...*, c.d., s. 34.

Některé z těchto nových skupin byly z hlediska sociální mobility nejperspektivnější složkou společnosti, přecházely mezi střední i horní vrstvy. „Střední vrstvy první poloviny 19. století představovaly pro toto přeformování [změny v souvislosti s industrializací] a růst jakousi „primární matérii“. Jaká byla tato primární matérie, tj. jaké měla vlastnosti – pozice a vzory chování, takové byly do značné míry pozdější střední vrstvy industriální společnosti a tak se utvářelo plnění sociálních funkcí nových středních vrstev (malovýroba a maloobchod, specializované služby a funkce „převodové páky“ mezi horními a dolními vrstvami) i jejich soukromý život.“ Tamtéž.

³⁴ MACHAČOVÁ. *O středních...*, c.d., s. 23, 86. MACHAČOVÁ. *Nástin...*, c.d., s. 225-226.

EFMERTOVÁ, c.d., s. 47.

agrárně průmyslovou, přeměna stavovské společnosti na společnost občanskou a přeměna tradičního měšťanstva a „honorace“ na moderní buržoazii. Část měšťanstva spjatého s řemeslem se přeměnila ve skupinu spojenou s odvětvími průmyslu. Za progresivní skupiny ve středních vrstvách lze označit drobné podnikatele, obchodníky, živnostníky, úředníky a inteligenci (např. advokáty, lékaře nebo žurnalisty). Větší roli začala hrát majetková diferenciaci na základě výkonu jedince. Aktivní jedinci, jimž se dařilo v podnikání, pronikali do vyšších středních vrstev, ale i do horních vrstev, avšak o společenské uznání museli bojovat překonáváním tradiční uzavřenosti sociálních skupin, a proto se pokoušeli napodobovat určité vzory chování a styl života horních vrstev, zvláště šlechty.³⁵

Důležitou roli hrála prestiž.³⁶ Zde je vhodné se krátce zastavit u problematiky pojmů status a prestiž. Tyto dva pojmy spolu úzce souvisejí, avšak k jejich vymezení existuje více přístupů. Pojem status bývá někdy používán jako jiný název pro prestiž. Pojem prestiž mnohdy zůstává neanalyzován, neboť je považován za relativně jasný.³⁷ Maryna Y. Bazylevych uvádí, že prestiž bývá většinou spojována s materiálním blahobytem. Někteří autoři takové materialistické přístupy kritizují a dávají přednost přístupům nematerialistickým. „Most“ mezi těmito dvěma druhy přístupů představuje koncept kapitálu, který představil Pierre Bourdieu.³⁸ Podle jeho teorie je ekonomický kapitál (materiální statky, majetek, finance) spojen s kulturním kapitálem (vzdělání jedince, jeho dovednosti, zkušenosti) a je pro kulturní kapitál nezbytný – jedinec si tak může získat kulturní kapitál i sociální distinkci.³⁹ V antropologii⁴⁰ se k vymezení pojmu status často používá pojetí Ralpha

³⁵ MACHAČOVÁ. *O středních...*, c.d., s. 8, 25-26. MACHAČOVÁ. *Nástin...*, c.d., s. 214-215, 217.

³⁶ Škála prestiže sociálních skupin v první polovině 19. století: šlechtici, duchovní, důstojníci; úředníci, honorace; měšťané; podnikatelé; řemeslníci; nižší panští služebníci; tovaryši; sedláci; domkáři, učitelé; dělníci; podruzi, nádeníci, zemědělská čeleď; žebráci, chudí Židé, Cikáni. MACHAČOVÁ. *Nástin...*, c.d., s. 144.

V první polovině 19. století byli podle Machačové a Matějčka nejprestižnějšími skupinami ze středních vrstev měšťané a honorace („obchodníci nebo řemeslníci vlastníci dům nebo usedlost a platící daně“), po nich následovali příslušníci povolání, jež se těšila všeobecné vážnosti, tj. úřednictvo, výnosná řemesla a svobodná povolání. Za prestižní bylo považováno i místo cechovního mistra. Prestiž měšťanů se postupně snižovala (např. v důsledku zrušení privilegií osedlých měšťanů nebo sousedů), zatímco prestiž honorace se přenesla i do druhé poloviny 19. století. Nižší prestiž měli drobní podnikatelé a také sedláci (nejpočetnější zástupci středních vrstev). Sedláci byli většinou poddaní, a tak navzdory případnému majetku vzbuzovali úctu jen u vesnické společnosti. Jejich prestiž se začínala zvyšovat po roce 1848. Ve druhé polovině 19. století se začaly více cenit osobní iniciativa, snaha inovovat a rozhojňovat majetek. MACHAČOVÁ. *O středních...*, c.d., s. 29-30. MACHAČOVÁ. *Nástin...*, c.d., s. 213.

³⁷ HATCH, Elvin. Theories of Social Honor. *American Anthropologist*. 1989, No. 2, s. 341.

³⁸ BAZYLEVYCH, Maryna Y. Prestige Concept Reconsidered: Hybridity of Prestige in Post-Socialist Biomedical Profession. *International Journal of Social Inquiry*. 2010, No. 3, s. 79.

³⁹ HATCH, c.d., s. 344. BAZYLEVYCH, c.d., s. 79.

Lintona. Termín status se u Lintona objevuje jakožto postavení v rámci společenském systému, jde o nehodnotící, neutrální označení, nemyslí se tím míra váženosti.⁴¹ Status tedy můžeme chápat jako pozici jedince ve společenském systému, která se může pojit s určitou prestiží (mírou toho, jaké se člověk těší váženosti).

Představitelé středních vrstev se snažili své úspěchy demonstrovat i navenek. Zástupci různých částí středních vrstev k tomu přistupovali každý podle svých možností. Horní střední vrstvy chtěly prezentovat své postavení pomocí domu, statku, dále prostřednictvím vybavení domu, salonu, společenských kontaktů s významnými osobnostmi z oblasti kultury či podnikání, pobytů v lázních a cest do zahraničí. Prostřední část středních vrstev se také snažila prezentovat pomocí domu, důležité pro ni bylo i založení rodiny a zajištění dětí. Nižší část středních vrstev usilovala o vlastnictví domku nebo chalupy, profesní vzdělání a své postavení vyjadřovala oděvem. Jedním z cílů rovněž bylo vyrovnat se Němcům.⁴² Mezi takové demonstrace rostoucího vlivu a dobrého finančního zajištění patřila i výstavba vil. Podle Marcely Efmertové si měšťanstvo, buržoazie, vytvořilo v průběhu 19. století vlastní životní styl, jenž se „lišil jak od života aristokracie, tak od dělnictva a venkovského obyvatelstva. Spočíval v pevném rodinném zázemí, cílevědomé práci a akumulaci majetku. Důraz byl kladen na péči o zdraví, vzdělání, rozumné naplnění volného času a regulaci porodnosti.“⁴³

⁴⁰ Viz např. MALINA, Jaroslav, et al. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2009, s. 3909. Dostupné z WWW: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/index.html>, nebo MURPHY, Robert F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 229.

⁴¹ MURPHY, c.d., s. 59.

⁴² MACHAČOVÁ. *O středních...*, c.d., s. 30, 87-88. MACHAČOVÁ. *Nástin...*, c.d., s. 433.

⁴³ EFMERTOVI, c.d., s. 282.

2.3 Vila se zahradou na okraji industriálního velkoměsta jako specifický projev kultury střední třídy

S vilami se můžeme setkat již od dob antiky a renesance.⁴⁴ Významným mezníkem je však období kolem poloviny 19. století, kdy se tento stavební typ stal finančně dostupný pro vrstvy s menšími finančními prostředky.⁴⁵ Za masovější výstavbou vil a jejich vzrůstající oblibou stojí více příčin. Svůj podíl na tom má i industrializace, která mj. přinesla zhoršení podmínek života ve městech, změny v pojetí času, rozvoj železniční dopravy apod. Vily si nechávali jejich majitelé nejčastěji vystavět na okrajích měst nebo v jejich blízkém okolí, které bylo z hlediska dopravy dobře dostupné. Jedním z motivů výstavby vil byla snaha majetnějších obyvatel měst dát najevo odstup od svých méně majetných sousedů. Vily byly obývané buď jen v letních měsících, nebo celoročně. Letní vily mohly být později upravovány na celoroční bydlení, což v některých případech mohla být složitá záležitost (např. kvůli lehké konstrukci).⁴⁶

Ačkoli se vily na první pohled od města distancují, ve skutečnosti je s ním pojí silné vazby. Vilu od vesnického obydlí odlišoval její vztah k městskému životu, neboť odpovídala potřebám měšťana: „*Stále se ve stavebním typu vily odrážel protiklad venkova a města, přírody a kultury (vyumělkovanosti), moci a sociálního statusu (s odkazem na aristokratické, republikánské a demokratické ideje) a národní nebo třídní hrdosti.*“⁴⁷ Robert Fishman představuje na příkladu představitelů anglické buržoazie, kteří se od poloviny 18. století začali přesunovat z města na předměstí, jak se tito lidé odcizují od městského průmyslového světa, který si sami vytvořili. Nedochází však k úplnému odloučení od města, neboť obyvatelé předměstí město stále potřebují, ať už jde o jejich zaměstnání nebo o další městské vymoženosti (obchody, nemocnice, divadla atd.).⁴⁸

⁴⁴ Známa je např. renesanční Villa Rotonda, jejímž autorem je Andrea Palladio, jenž byl ovlivněn antickým teoretikem architektury Vitruviem a považoval se za přímého pokračovatele antiky. Villa Rotonda vznikla jako interpretace několika antických staveb a byla zajímavá mj. svým půdorysem (kruh vepsaný do čtverce) nebo funkčním uspořádáním. *Slavné vily Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Foibos, 2010, s. 15-16.

⁴⁵ GORYCZKOVÁ, Nad'a, Martin STRAKOŠ a Vladimír ŠLAPETA. *Slavné vily Moravskoslezského kraje*. Praha: Foibos, 2008, s. 8.

⁴⁶ KOUKALOVÁ. *Moderní..., c.d.*, s. 56.

⁴⁷ Tamtéž, s. 17.

⁴⁸ FISHMAN, c.d., s. 3-5.

Stejně jako v případě průmyslové revoluce se i měšťanské přesouvání mimo město rozšířilo po světě z Velké Británie. Fishman ve své knize *Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia* označuje jako kolébku předměstí („suburbia“) Londýn 18. století a jako jeho tvůrce tehdejší buržoazní elitu. Byli to lidé, jimž jejich osobní zdroje umožnily vytvořit nové vzorce života, zatímco hodnoty, jež sdíleli se zbytkem své třídy, z nich dělaly možný vzor pro méně úspěšné.⁴⁹ Ideu předměstí podle Fishmana představuje moderní rodina osvobozená od zkaženosti města, jež se vrací k souladu s přírodou a jež je obdařena bohatstvím a nezávislostí a chráněna semknutou a stabilní komunitou. Kolektivním tvůrcem a průkopníkem tohoto předměstí se stala angloamerická střední třída. Jak Fishman upozorňuje, na rozdíl od jiných moderních utopií, které jsou kolektivistické, je tato představa komunity paradoxně založena na primátu soukromého majetku a individuální rodiny.⁵⁰

Předměstí,⁵¹ jak Fishman uvádí, jsou definována jak sídly střední třídy, tak i tím, co je odsud vyloučeno, tj. průmysl, obchod (kromě obchodů sloužících residenční oblasti), obyvatelé z nižších tříd (vyjma služebnictva).⁵² Vznikala postupně, metodou pokus-omyl, a stejně pozvolna si jejich obyvatelé přivlastňovali nový styl života, který vyhovoval jejich hodnotám. Byla opak toho, co bylo typické pro předmoderní města. Centra měst byla vyhledávaná elitou (velkou roli zde hrály ekonomické důvody), zatímco jejich okraje patřily těm nejchudším a manufakturám. Typickým rysem bylo spojení bydlení a pracoviště v jednom domě, což byla jedna z pohnutek, proč majetná buržoazie zůstávala ve městech, neboť úspěšné uzavření obchodu záleželo i na místě sídla. V žádném případě to však neznamenalo, že by střed měst obývali pouze zámožní obyvatelé, příslušníci jediné třídy. Naopak žili v blízkosti méně majetných, i když samozřejmě na lepší úrovni než jejich sousedé. Bydleli v domech na hlavních ulicích, zatímco chudí (často pracovali jako jejich zaměstnanci) žili ve stísněných uličkách a na dvorcích. Vznik předměstí tedy přinesl velké změny v postojích k městu: kromě převrácení významu středu a okraje města šlo především o oddělení pracovního a rodinného života a vznik nového residenčního prostoru, jenž sloužil pouze k bydlení a pouze jediné třídě („class-segregated“).⁵³ Klíčovou změnou byla změna

⁴⁹ Tamtéž, s. 12.

⁵⁰ Tamtéž, s. x.

⁵¹ Označení suburbe mělo dlouho nelichotivý význam.

⁵² FISHMAN, c.d., s. 6.

⁵³ Tamtéž, s. 8.

v chápání rodiny. Objevila se totiž nová forma rodiny, uzavřená nukleární rodina (Lawrencem Stonem označovaná jako „the closed domesticated nuclear family“), již charakterizovaly silné a vylučné osobní vztahy a „*důraz na hranice obklopující nukleární jednotku.*“⁵⁴

Jak vypadaly podmínky v místě, kde se zrodilo předměstí? Na konci 17. století se Londýn stal největším evropským městem. Byl mezinárodním centrem dálkového obchodu a bankovníctví a hlavním městem Britského impéria (a jeho centrem produkce a spotřeby luxusního zboží). Bylo to první moderní město, jež zvítězilo nad překážkami růstu, které držely středověká a raně novověká města v šachu.⁵⁵ Jak již bylo řečeno, historické centrum obývali zámožní obyvatelé, zatímco těm nejchudším byly určeny okraje města, které byly značně přeplněné lidmi, neboť vláda spolu s vlastníky půdy rozšiřování těchto míst se špatnou pověstí bránila. Usazení v centru mělo strategickou výhodu – umožňovalo dobrý přístup k informacím, které tehdy byly obtížně dostupné. Kdo měl dostatek informací, byl úspěšný a mohl získat lepší pozici a větší jmění než jeho konkurenti. Z velké koncentrace obchodníků v centru města a osobních kontaktů mezi nimi plynula objemná výměna informací. Svě zájmy řídili z míst, kde zároveň bydleli, neboť pomyšlení, že by se tyto dvě roviny daly oddělit, bylo nepředstavitelné. Dům obchodníka často vypadal takto: sklepy sloužily ke skladování zboží, přízemí bylo vymezeno pro obchod, nad ním bydlela obchodníková rodina a v podkroví spávali učedníci.⁵⁶ Kolem poloviny 18. století se Londýn začínal potýkat s ekologickou krizí, když se centrum stávalo přeplněné, špinavé, hlučné a nezdravé. S těmito podmínkami, jež mohly být v dřívějších staletích ještě tolerovány, se lidé v 18. století (nazývaném „age of improvement“) rozhodli bojovat. Fishman uvádí dvě možnosti, které mohly zlepšit stávající situaci. Zprvée elita mohla přebudovat prostor ve středu města nebo v jeho blízkosti v souladu s nejelegantnějšími vzory tohoto století.⁵⁷ Druhou možností byla radikální decentralizace buržoazního bydlení, později nazývaná suburbanizace. Obchodnická elita si začala uvědomovat, že díky svým soukromým kočárům a dostatku prostředků již není omezená pouze na oblast města, a tak začala expandovat za jeho hranice a na relativně levné

⁵⁴ Tamtéž, s. 9.

⁵⁵ Tamtéž, s. 19.

⁵⁶ Je třeba však znovu připomenout, že střed města nebyl pouze územím bohatých v moderním slova smyslu, předmoderní město neznalo čtvrti určené jedné funkci nebo tvořené jednou třídou.

⁵⁷ Jako jejich nové domovy se nabízela náměstí (squares) podobná těm, kde žila aristokracie a pozemková šlechta.

zemědělské půdě, která překvapivě ležela v krátké dojezdové vzdálenosti od centra, mohla vybudovat svůj svět privilegia, volného času a rodiny, jenž odrážel její hodnoty.⁵⁸

Typickým představitelem londýnské buržoazie byl obchodník zapojený do zámožského obchodu a do souvisejících finančních operací.⁵⁹ 18. století ještě nebylo dobou společenské segregace, i když sociální rozdíly byly pochopitelně vnímány, elita však neměla potřebu posílit společenskou vzdálenost ještě vzdáleností fyzickou. V polovině století se toto začínalo měnit. Buržoazie se začala v přeplněném centru cítit nepříjemně, nechtěla nadále trávit čas ve stejných zahradách jako nižší třídy apod. Podstatný vliv na touhu přesunout se na místo, kde by jejich sousedy byli příslušníci stejné třídy, měla zmíněná změna v chápání rodiny. Velký vliv na únik těchto rodin z města mělo rovněž protestantské hnutí, jež prohlašovalo město za jedno z největších nebezpečí pro rodinu. Rodina pro něj měla velký význam – blahodárné působení křesťanské rodiny bylo zárukou spásy. Především šlo o to, aby město opustily ženy a děti, protože městské prostředí bylo přeplněné, špinavé a nezdravé, ale co hůř, bylo nemorální. Předměstí se zdálo být skvělým řešením tohoto problému.

Proces trvalé změny bydliště a oddělení domova od místa pracoviště nebyl pro londýnské obchodníky dílem okamžiku, nejprve se přesouvali za hranice města jen na určitý čas v roce, a to do víkendové vily, která tvořila most mezi tradičním způsobem života a suburbanizací. Od počátku 18. století byla mezi příslušníky střední třídy rozšířená móda opouštět město a vyrazet do malebné krajiny v okolí Londýna, kde stála jejich vlastní „villa“ nebo „box“.⁶⁰ Od poloviny 18. století již vlastnictví víkendové vily představovalo jednu z charakteristik obchodníků. Odjíždělo se v sobotu odpoledne a v pondělí ráno se rodina vracela zpět. Víkendové vily představovaly hotový materiál, z něhož si pak buržoazie vytvořila předměstí, odkud otcové dojížděli soukromými kočáry do města za prací. Kořeny anglické buržoazní vily datuje Fishman do šestnáctého století.⁶¹ Tehdy si obchodníci se styky u dvora budovali v krajíně propracovaná sídla, zároveň však stále měli tradiční sídla v City. Po pohromách 17. století, jakými byly občanská válka, morová epidemie a požár, se tento

⁵⁸ FISHMAN, c.d., s. 23-26.

⁵⁹ Tamtéž, s. 30.

⁶⁰ Tamtéž, s. 39.

⁶¹ Tamtéž, s. 40.

zvyk rozšířil i mezi obchodníky, kteří s dvorem takový typ vztahu neměli, ale také oni si chtěli alespoň o víkendech připadat jako šlechtici na svých panstvích.⁶²

Při stavbě vil byly napodobovány římské a renesanční villy, zvláště oblíbená byla Palladiova Villa Rotonda. Typ Palladiových vill si Angličané postupně upravili podle svých představ, avšak radikální změny doznala zahrada. Tam se anglický přístup od italského velice lišil, neboť místo symetrie a formálnosti u přírody upřednostňovali její divokost a variaci. Nelze si však myslet, že v tomto ohledu neplatila žádná pravidla, nešlo o skutečnou nedotčenost přírody, nýbrž pouze o zdánlivou nedotčenost. Jednalo se o napodobování zahrad a parků známých z krajinomaleb malířů 17. století (odtud označení „picturesque“), jako byl např. Claude Lorrain. Stejně jako město se i krajina stala výtvořem člověka.⁶³ Londýnští obchodníci si tedy našli svůj prostor v krajině v okolí města a vybudovali si zde pozoruhodná sídla. Pod vlivem rozporu mezi životem buržoazní rodiny a městem se rozhodli vztah mezi svými víkendovými vilami a městskými domy přehodnotit a vytvořit ze svých víkendových cílů místo, které by plně odpovídalo jejich hodnotám.⁶⁴

Jedno z takových míst bylo budoucí londýnské předměstí Clapham, které se ze zemědělské vesnice proměnilo na bydliště významných členů protestantského hnutí (např. Williama Wilberforce). Fishman upozorňuje, že nelze přesně určit okamžik, kdy se londýnští obchodníci přesunuli z města natrvalo, lze však mluvit o tom, že již v 90. letech 18. století je Clapham předměstím ve smyslu, jaký Fishman ve své knize používá.⁶⁵ Clapham jim poskytl to, po čem toužili – sdíleli své bydliště s lidmi se stejnými hodnotami bez přítomnosti chudých. Zatímco dříve byly vily různě roztroušeny po kraji a nevyskytovaly se ve velkém počtu, v Claphamu díky jejich koncentraci vznikla vilová čtvrť. Důležitou součástí byly i zde zahrady. Celá vesnice připomínala park, což mělo evokovat rajskou zahradu. V pravé předměstské krajině měla být rovnováha mezi soukromým a veřejným prostorem, a tak zahrady každého domu přispívaly k dojmu krajiny s domy umístěnými v parku. Součástí vil se stala nová místnost – knihovna. Tato místnost s dveřmi do zahrady sloužila k setkávání rodiny. Možnost žít v Claphamu neměl pochopitelně každý, šlo o místo pro majetnou elitu, která se nestyděla za to, že je privilegovaná, ale zároveň se snažila vyhybat snobství, tj.

⁶² Tamtéž, s. 45.

⁶³ Tamtéž, s. 47-49.

⁶⁴ Tamtéž, s. 51.

⁶⁵ Tamtéž, s. 53.

vlastnosti, již odsuzovala u šlechty. Zdejší obyvatelé v žádném případě nežili odříznuti od světa, naopak se stále věnovali svým pracovním povinnostem v Londýně (ze City se stávala kancelářská čtvrť)⁶⁶ a angažovali se v boji proti otroctví nebo dětské práci.

Kolem roku 1840 přicházel pojem „suburb“ konečně o své negativní konotace a začal být spojován s bydlením střední třídy. Rostoucí obliba předměstí znamenala pro vlastníky půdy velké zisky. Nejen developéři, ale i sami obchodníci a bankéři rozdělovali své pozemky - ti to však prováděli pozvolna, aby uchránili svůj majetek a tím zachovali charakter oblasti, což bylo možné jen do té doby, než se možnost vlastnit dům v takové lokalitě přestala vztahovat jen na úzkou skupinu vyvolených.⁶⁷ Zvyšující se počet domů byl hrozbou pro udržení charakteru předměstí, a tak vznikla potřeba rozvíjet předměstí na základě plánů. Jako prvního architekta, který principy předměstí pochopil a dokázal je představit v plánu, jmenuje Fishman Johna Nashe. Jeho Park Village byl vybudován ve 20. letech 19. století na severovýchodním okraji Regent's Parku.⁶⁸ Nash učinil významný krok - vytvořil z předměstí druh zboží, něco, co lze neustále reprodukovat.⁶⁹

To, co začalo jako únik skupinky lidí z města, prostředí nepřátelského pro protestantskou rodinu, se v Británii stalo významnou součástí místní střední třídy. Přesun na předměstí nalezneme i u obyvatel dalších měst, např. u Manchesteru, který se od Londýna lišil z hlediska míry průmyslu a také tím, že zde proces suburbanizace probíhal sice později, avšak zároveň rychleji, za pouhé desetiletí dosáhl většího stupně suburbanizace než Londýn za 100 let.⁷⁰ Jako příklad manchesterského předměstí představuje Fishman Victoria Park, které vzniklo ve druhé polovině 30. let 19. století. V tomto případě měla vliv na způsob bydlení kultura viktoriánského období. Zatímco pro Londýňany v Claphamu bylo běžné scházet se společně s celou rodinou a přáteli v přijímacím pokoji („drawing room“), ve Victoria Parku se začalo jako norma prosazovat oddělování, což se projevilo ve vnitřní organizaci domů. Nejenže muselo být odděleno služebnictvo od rodiny majitele (např. budováním zadních

⁶⁶ To však byla mužská záležitost: charakteristiky jako mužské, racionální a městský svět práce byly protikladem ženského, přirozeného a citového světa rodiny.

⁶⁷ FISHMAN, c.d., s. 62-63.

⁶⁸ Autoři knihy *Slavné vily Středočeského kraje* popisují jeho dílo tak, že zde postavil velké novoklasicistní paláce, jež se „střídaly s menšími sídly, které se svou pozicí uprostřed zahrad shodovaly s vilou v pozdějším smyslu tohoto slova.“ ŠVÁCHA, c.d., s. 11.

⁶⁹ FISHMAN, c.d., s. 70.

⁷⁰ Pro londýnskou buržoazii se život na předměstí mění v model buržoazního bydlení v 70. letech 19. století. Tamtéž, s. 74.

schodišť), ale jednalo se i o segregaci z hlediska věku a pohlaví (společný přijímací pokoj byl nahrazen knihovnou, studovnou a hernou biliáru, kde se setkávali muži, a předpokojem a obývacím pokojem, které se staly doménou žen).⁷¹

Myšlenka masového přesunu středních vrstev z městských center na předměstí a výměny městských domů za příměstskou vilu se postupně rozšířila do dalších zemí světa. Rozhodně se však nedá říct, že by se tento jev ujal všude se stejným úspěchem. Fishman ukazuje, že předměstí není ani fenomén týkající se střední třídy všeobecně ani pouze anglický typ bydlení. Je to fenomén anglo-americký, který měl určitý vliv na severoevropská a střeoevropská města, ale měl pouze minimální dopad na ostatní evropská a latinskoamerická města, která si vzala příklad z Paříže, jež je právě jedním z měst, kde se tento fenomén příliš neujal.⁷² Při srovnání s podmínkami v Anglii a ve Spojených státech lze přitom vidět, že existovaly předpoklady, aby si tato myšlenka získala střední třídu ve Francii stejně jako střední třídu v těchto dvou zemích. Mezi tyto předpoklady patřily důraz na nadřazenost rodiny a citové pouto mezi jejími členy, nutnost soukromí a izolace rodiny, potřeba oddělit domácí prostředí od pracovního, touha po třídním oddělení, velký růst obyvatel měst.

V Paříži se v 50. letech 19. století oblast obchodu nacházela na pravém břehu Seiny. Většina příslušníků střední třídy zde zároveň i bydlela, avšak z důvodu velmi vysoké hustoty obyvatel neměli své domy v řadové zástavbě zcela pro sebe. Někteří Pařížané si již dříve zřídili své letní vily v prostoru mezi celní zdí a novým opevněním a kolem roku 1850 je několik příslušníků buržoazie přeměnilo na svá stálá sídla. Většina obchodníků a bankéřů se však zachovala jinak.⁷³ Ve 40. letech 19. století se místo na předměstí přestěhovali do nové čtvrti Chaussée d'Antin. Tato čtvrť byla atraktivní díky tomu, že skloubila principy předměstí (jako byly soukromí nebo třídní segregace) s městským prostředím. Typický pro tuto čtvrť byl činžovní dům („apartment house“), jehož vzhled ho pojil s aristokratickými paláci, „palais“ (vzorem byl Palais Royal z 18. století). Kanceláře a prodejní místnosti zůstaly stejně jako v anglických městech ve středu města. Činžovní domy v Chaussée d'Antin ovlivnily francouzskou buržoazii stejně jako příměstské vily v Claphamu a Victoria Park buržoazii anglickou.⁷⁴ Na rozdíl od Angličanů však Francouzi postrádali puritánskou tradici, která by

⁷¹ Tamtéž, s. 96.

⁷² Tamtéž, s. 106.

⁷³ Tamtéž, s. 108.

⁷⁴ Tamtéž, s. 109.

jim vstúpila odpor k městu a jeho radostem, a tak si mohli užívat soukromí rodiny a zároveň se zajít pobavit do nedalekých divadel, tančit na plesech, navštěvovat kavárny a restaurace. Rozšíření tohoto typu bydlení napomohly okolnosti jako přestavba Paříže baronem Haussmannem, jež probíhala od 50. let 19. století (Napoleon III. chtěl z Paříže vytvořit impozantní císařské hlavní město) a jejíž příklad inspiroval i další města (např. Vídeň a rozvoj Ringstrasse), nebo výhodné podmínky pro developery, kteří si od státem dotované hypoteční banky mohli vzít úvěr v jakékoli výši a na jeho splacení měli dostatek času.⁷⁵

Výstavba vil a přesouvání mimo město si našly své příznivce i na našem území. První stavby vilového typu, které se u nás objevovaly v období od 16. do první poloviny 19. století, si nechávala stavět šlechta nebo příslušníci vzdělaného městského patriciátu. Nejčastějšími stavebníky vil v druhé polovině 19. století byli průmysloví podnikatelé, neboť právě od 60. let 19. století⁷⁶ se vila stala standardním typem bydlení vyšších vrstev a lze na ní pohlížet jako na skutečný typ, tj. soubor provozních a formálních rysů stavby. Jejich vily stály nejprve v areálech továren, aby jejich vlastníci měli svůj podnik lépe pod kontrolou. Jakmile se začala odpovědnost za vedení podniku dělit a nebyla již nutná neustálá přítomnost vlastníka, mohla započít výstavba vil a paláců mimo prostor továrny. Příslušníci středních vrstev, jako byli architekti, stavitelé, učitelé, sochaři, právníci, obchodníci a další, se mezi stavebníky vil ve větší míře objevili až na přelomu 19. a 20. století a postupně začali ve výstavbě vil nad průmyslníky převažovat.⁷⁷ Představitelé středních vrstev si mohli dovolit domy a pozemky o něco menší, než jaké měli průmyslníci, a tak se vily posouvaly k jedné straně pozemku (nejčastěji k části směrem do ulice, přičemž na tuto stranu měly být orientovány provozní prostory domu), aby se zvětšil prostor zahrady.⁷⁸ Zahrada byla neoddělitelnou součástí vily, poskytovala svým obyvatelům možnost nerušeně pobývat ve vlastním kousku přírody.⁷⁹

Mezi oblíbená předměstí patřily Bubeneč (od 90. let 19. století, navazovala na starší vilovou čtvrť obývanou od 70. let 19. století především pražskými Němci) a Královské Vinohrady (zastavované od poloviny 19. století), dále se stavělo v Krči pod Kačerovem,

⁷⁵ Tamtéž, s. 112-114.

⁷⁶ Česká buržoazie se snažila dosáhnout lepší pozice v průmyslu a obchodu a konkurovat Němcům i židovské menšině, a tak se pozvolna formovala česká průmyslová buržoazie. Důležitý mezník je rok 1861, kdy v pražských obecních volbách zvítězila s velkým náskokem česká strana měšťanů hlásící se k pražské české vlastenecké společnosti. KOUKALOVÁ. *Moderní ...*, c.d., s. 22-23.

⁷⁷ ŠVÁCHA, c.d., s. 61-62.

⁷⁸ VEVERKA, c.d., s. 23.

⁷⁹ SCHOLZOVÁ, Zuzana. Ohlédnutí za výstavou "Roztocké vily - zrod letoviska". In: *Středočeský vlastivědný sborník*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2002, s. 156. sv. 20.

v Tiché Šárce nebo v Zátíší. Téměř současně s nimi vznikaly i vzdálenější osady.⁸⁰ Nové vily na předměstích poskytující útočiště před ruchem města již nebyly doménou bohatých podnikatelů, mohli si je stavět i lidé patřící k inteligenci nebo vyššímu či střednímu úřednictvu, kteří však už jiný byt v Praze nevlastnili.⁸¹ Nejčastěji se stavělo ve stylu novorenesance, jejíž vzory byly u českých stavebníků velmi oblíbené, protože měly podle českých vlastenců „ztělesňovat humanistické i liberální životní hodnoty“⁸² a také proto, že s pomocí tohoto stylu mohli stavebníci zvýraznit svou národní, kulturní a hospodářskou emancipaci a vymezit se vůči německému stylu neogotiky.⁸³

Výstavba vil souvisela s tzv. vilovou ideologií, což je podle Jamese S. Ackermana „víra, že jen uprostřed venkova a přírody se městský člověk dokáže zregenerovat a upevnit tam své ctnosti.“⁸⁴ Vilová ideologie způsobila, že se z touhy po úniku z města stala móda, a tak původní předpoklad, že vily jako oázy klidu budou stát o samotě (v Praze to byl např. případ Lannovy, Lipmannovy nebo Gröbeho vily), vzal za své. Místo toho se tyto stavby začaly objevovat jedna vedle druhé, čímž vznikaly celé villegiatury.⁸⁵ Docházelo k záměrnému zakládání vilových měst, a to především v Anglii na počátku 19. století (např. na okraji již zmiňovaného Regent's Parku).⁸⁶ Podle Koukalové stály za nárůstem zvyšujícího se počtu rodinných domů na venkově dvě příčiny, a to nově nabytý blahobyt ve středních měšťanských vrstvách a módní vlna života na venkově a v přírodě.⁸⁷

Ohlas v českém prostředí měly i některé anglické vlivy. Z Anglie se po Evropě rozšířila např. označení jako „West End“ (též „westend“), nebo „cottage“. Slovo westend se používalo pro označení vilových čtvrtí po vzoru stejnojmenné čtvrti na západním okraji Londýna, zatímco slovo cottage se mohlo vztahovat buď k pojmenování vilových staveb

⁸⁰ ŠVÁCHA, c.d., s. 10.

⁸¹ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 28.

⁸² Tamtéž, s. 24.

⁸³ HAŠKOVEC, c.d., s. 63.

⁸⁴ ŠVÁCHA, c.d., s. 10.

⁸⁵ Autoři knihy *Slavné vily Středočeského kraje* používají označení villegiatura pro osady složené z téměř samých vil a letních domů. Tamtéž, s. 9.

⁸⁶ Tamtéž, s. 10-11.

⁸⁷ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 19.

v anglickém stylu, nebo k pojmenování vilových osad.⁸⁸ Ohlas u nás našlo také umělecké hnutí Arts and Crafts, jež vycházelo z tradice středověkých anglických venkovských sídel a jež upřednostňovalo kvalitu a pohodlí před okázalostí. To vedlo ke zdůraznění účelného prostorového konceptu s ústřední obytnou halou, architektonické střízlivosti a jednoduchosti za použití přírodních materiálů a rozvinutí stavby do zahrady.⁸⁹ Motivy anglického venkovského domu, jež vycházel ze starých zásad stavění, ovlivňovaly vzhled českých vil až do 20. let 20. století.⁹⁰

Autoři knihy *Slavné vily Středočeského kraje* označují za funkce typické vily z 2. poloviny 19. století, tj. období historismu, uspokojení stavebníkovy touhy po bydlení v prostředí přírody nebo alespoň zahrady a reprezentaci jeho společenského statutu. Zároveň se v architektuře vily měly projevit jedinečné rysy stavebníkovy osobnosti, což mělo zaručit odlišnost dané vily od podobných staveb. Na počátku 20. století se spolupráce architekta se stavebníkem při návrhu stavby stala klíčovou zásadou nastupující moderny, vila se měla stát jakýmsi portrétem svého vlastníka. V praxi to však vypadalo poněkud jinak. Architekt i stavebník se snažili držet určitého obecně sdíleného kódu (majitelé vil byli konzervativní a nechtěli působit příliš výstředně), a proto se stavebníkova osobnost mohla projevit spíše na prostorovém uspořádání vily než na jejím vzhledu, ačkoli i zde nakonec převládly konvence.⁹¹ Jakmile si vily začali budovat i intelektuálové a umělci, začaly se do nich častěji umisťovat knihovny nebo ateliéry.⁹² Také Zdeněk Wirth v časopise *Styl* v článku *Villa*⁹³ vyzdvihuje důležitost úzké spolupráce stavebníka s architektem. Kromě toho považoval u vily za důležité, aby se při řešení jejího půdorysu bral ohled na světelné a přírodní podmínky. Středem moderní vily byla „halla“ obklopená ostatními místnostmi. Základní typ vily byla vila čtyř úrovní (suterén, přízemí, patro, podkroví) a její důležitou součástí byla rovněž zahrada. Wirth upozorňuje na nesprávné pochopení slova villa (použití termínu „villa“ souvisí se zvýšeným

⁸⁸ ŠVÁCHA, c.d., s. 12.

⁸⁹ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 20.

⁹⁰ Šlo o mohutné střechy (sedlové, valbové, mansardové), štíty (často hrázděné), arkýře, vikýřová okna a schodišťová halu („hall“, prostor spojující přízemí domu s patrem a integrující celý vnitřek domu v jeden celek). ŠVÁCHA, c.d., s. 107-108.

⁹¹ Na podobě vil se dále odrážela i snaha architektů zachovat uměleckou hodnotu stavby a nechat v ní otisk svého uměleckého rukopisu. Někdy si stavebník vybral za architekta výraznou osobnost a nechal mu volné pole působnosti.

⁹² ŠVÁCHA, c.d., s. 104.

⁹³ WIRTH, Zdeněk. *Villa. Styl*. 1910, roč. 11, s. III-VI. Převzato z: KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 24-27.

zájmem o italskou renesanci), „*kteřé většina lidí chápe jako luxusní dům obývaný pouze v letních měsících a nákladně udržovaný. [Wirth] Zdůrazňuje, že moderní dům se zdravým bydlením nemusí být výsadou těch nejbohatších, ale vlivem zahraničních vzorů (z Anglie, Ameriky, Švédska a sousedního Německa) si jej může pořádit i vyšší střední třída.*“⁹⁴

Úkolem vily bylo poskytovat svému zámožnému majiteli pohodlí, potěšení a zábavu.⁹⁵ Vnitřní uspořádání vil mělo vypadat tak, aby odpovídalo nárokům bohatších vrstev na rekreaci a reprezentaci. Otázka byla, zda umístit tyto veřejnější zóny v přízemí nebo v patře.⁹⁶ Interiéry vil se proměňovaly v závislosti na změnách životního stylu a dobových ideálů a svůj podíl měly i zahraniční vlivy.⁹⁷ Šlo např. o ideu oddělení rodinného prostoru zejména od služebnictva, a proto se místnosti jako byt domovníka, prádelna nebo kuchyně přesouvaly do suterénu, případně se domovníkovi nebo zahradníkovi postavil samostatný domek. K rekreaci a společenské reprezentaci majitelů vil sloužily místnosti, jako byly jídelna s přístupem na terasu nebo do lodžie, kulečnickový sál nebo salon. Salon býval většinou rozdělený na dámský a pánský, sloužil k přijímání návštěv, odehrávaly se zde zábavy a koncerty apod. Na počátku 20. století byl tento pokoj značně kritizován, byl považován za zbytečný a nevyužitý prostor, a tak začal z interiérů postupně mizet. V průběhu druhé poloviny 19. století se objevovalo vyčleňování ložnic jako zvláštního soukromého pokoje a na přelomu století se v Čechách začaly v plánech domů zakreslovat i dětské pokoje.⁹⁸

⁹⁴ Tamtéž, s. 27.

⁹⁵ Tamtéž, s. 16.

⁹⁶ ŠVÁCHA, c.d., s. 64.

⁹⁷ Šlo především o vlivy anglické a německé. Zatímco v Anglii se ke společenským účelům používaly např. přijímací pokoj („drawing room“) a knihovna, v Německu se jako přijímací pokoj využívaly tři pokoje: salon, dámský pokoj a obývací pokoj (pro pány byla určena pracovna).

⁹⁸ SCHOLZOVÁ, Zuzana. Proměny interiérů vilových staveb v Roztokách druhé poloviny 19. a počátku 20. století ve světle stavební dokumentace. In: *Středočeský vlastivědný sborník*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2002, s. 53-56. sv. 20.

2.4 Zahradní města

V této části bude stručně představena koncepce zahradního města, neboť s tímto výrazem se lze někdy setkat jako s označením pro vilové čtvrti či vilové osady. Autoři knihy *Slavné vily Středočeského kraje* však považují tento pojem jakožto název pro villegiatury za nevhodný.⁹⁹

Teorie zahradního města se pojí se jménem Ebeneзера Howarda (1850-1928),¹⁰⁰ ačkoli se podobné teorie objevily již dříve, především v souvislosti s nástupem industrializace a rozrůstáním měst. Howarda proslavily kniha *Zítřek: Pokojná cesta ke skutečné reformě* z roku 1898 a její upravené vydání z roku 1902 vydané pod názvem *Zahradní města zítřka*. Jeho snahou bylo, aby se v zahradních městech spojily pozitivní stránky města i venkova, tj.: „*Krása přírody. Společenská příležitost. Pole a sady snadno přístupné. Nízké nájemné, vysoké mzdy. Nízké daně, dostatek práce. Nízké ceny, žádná úporná práce. Možnost podnikání, příliv kapitálu. Čistý vzduch a voda, dobré odvodňování. Krásné domy a zahrady, žádný kouř, žádné pelechy. Svoboda, sociální soulad.*“¹⁰¹ Mělo jít o malá, zelení obklopená i prostoupená města rodinných domů s menším počtem obyvatel. Na základě ohlasu Howardových myšlenek byla v Anglii v roce 1899 založena Asociace zahradních měst a v roce 1903 došlo k zahájení výstavby prvního zahradního města Letchworth, které projektovali Barry Parker a Raymond Unwin. V roce 1905 bylo založeno londýnské předměstí Hampstead Garden Suburb, jež je považované za architektonicky a urbanisticky nejzdařilejší příklad zahradního města. Společnosti zahradních měst byly zakládány i v dalších zemích (např. v Německu roku 1902) a v roce 1913 byla založena Mezinárodní federace zahradních měst a plánování měst (dnes pod názvem Mezinárodní federace pro bydlení a plánování).¹⁰² Myšlenka zahradních měst však neměla pouze příznivce, nýbrž i své kritiky. Ti poukazovali na skutečnost, že jde o kolonie „*domků na okrajích měst obklopených krajinou nijak nenavazující na dosavadní*

⁹⁹ „*Skutečnými zahradními městy ve smyslu téměř soběstačných satelitů velkých průmyslových středisek totiž chtěli angličtí reformátoři Howard a Unwin řešit problém bydlení dělnických a chudších středních vrstev a počítali s jejich mnohem plánovitějším a přísněji regulovaným založením, než takovým, jaké bývá běžné u víceméně spontánně vznikajících villegiatur kolem Prahy.*“ ŠVÁCHA, c.d., s. 12.

¹⁰⁰ Někteří autoři vedle jména Ebeneзера Howarda uvádějí i Raymonda Unwina (1863-1940).

¹⁰¹ Citace z českého překladu knihy *Zahradní města zítřka* z roku 1924. HRŮZA, Jiří a Josef ZAJÍC. *Vývoj urbanismu: II.díl*. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2007, s. 263.

¹⁰² HRŮZA, c.d., s. 260-263. KUPKA, c.d., s. 133-134.

*urbanizované území. Vilové čtvrti skutečně, až na ojedinělé případy postrádaly základní vybavenost a opíraly se o vybavenost starších příměstských obcí.*¹⁰³

Koncepce zahradních měst si získala své příznivce i u nás. Na diskuzi o nich se podílel např. i Jan Kotěra, který byl autorem projektu zahradního města železničních zaměstnanců v Lounech. Roku 1910 vznikla česká společnost pro zahradní města.¹⁰⁴ Kupka uvádí, že v praxi se však nezakládala „nová zahradní města, ale spíš zahradní a vilové sídliště a čtvrti, kde je podíl zeleně, i když ne vždy veřejné, značný.“¹⁰⁵ Veronika Šenkýřová ve své diplomové práci vyjmenovává pražská zahradní města, s jejichž výstavbou se začalo po první světové válce. Na levém břehu Vltavy jde o Barrandov, Hlubočepy, Nikolajku, Santošku, Malvazinky, Cibulku, Klamovku, Ořechovku, Hanspaulku, Bubeneč s východní částí Dejvic, západní část Dejvic, Podbabu, Veleslavín, Vokovice a Horní a Dolní Liboc. Na pravém břehu jde o Kobylisy, Střížkov, Zadní Hloubětín, Hrdlořezy, východní část Vinohrad, Malešice, Zahradní Město, Staré a Nové Strašnice, východní část Vršovic, Záběhlice, Spořilov, Hostivař, Krč, Podolí, Braník a Hodkovičky, Pankrác a Lhotku.¹⁰⁶

¹⁰³ ŠENKÝŘOVÁ, c.d., s. 29.

¹⁰⁴ *Slavné vily Čech...*, c.d., s. 254.

¹⁰⁵ KUPKA, c.d., s. 134

¹⁰⁶ ŠENKÝŘOVÁ, c.d., s. 29-34.

2.5 Rekreační aktivity

Pro vznik rekreačních aktivit včetně pobytu v letoviscích byl důležitý vznik volného času¹⁰⁷ a fakt, že se začal týkat čím dál větší části společnosti. Podle Thomase Woodyho byl volný čas po staletí výsadou jen malé části společnosti a k rozšíření potěšení z volného času (leisure enjoyments) na masu přispěly rozpad feudalismu nebo vzestup vědy a technologie.¹⁰⁸ Při přeměně agrární společnosti na společnost industriální docházelo ke změně pojetí času a projevila se potřeba jednotného času, např. v souvislosti se železniční dopravou nebo s upřesněním výrobního procesu a s výraznější návazností jednotlivých úkonů.¹⁰⁹

V období do poloviny 19. století se k oblíbeným rekreačním aktivitám měšťanů řadily vlastenecké výlety, jež byly zároveň společenskou událostí. Chodilo se na místa pojící se s národními mýty (Blaník, Říp) či na středověké hrady (Karlštejn, Křivoklát). Populární byly i společné vycházky do přírody spojené s kulturními podniky, hrami, piknikem atd. Kulturní a společenský život širších měšťanských vrstev se odehrával zejména v zimě, lidé navštěvovali velké koncerty, veřejná divadelní představení či veřejné plesy apod. K prosazení těchto kulturních forem docházelo od konce 18. století. Léto trávily měšťanské rodiny, jež si to mohly finančně dovolit, na letních bytech nebo v lázních, jejichž obliba rostla v souvislosti s péčí o tělesné zdraví. Také sport začínal být součástí životního stylu. Mladší příslušníci měšťanské společnosti chodili bruslit nebo navštěvovali jízdárny či šermířské sály. Tělocvik byl v této době záležitostí šlechty a zámožnějšího měšťanstva.¹¹⁰

V průběhu druhé poloviny 19. století se možnosti, jak trávit volný čas, rozšiřovaly. Jak se města rozvíjela, objevovaly se vedle církevních svátků a oslav i oficiální světské slavnosti, promenády, taneční a zábavy, dále se chodilo do divadel, hospod a kaváren. Oblíbenou aktivitou byl tanec – tančit chodily všechny vrstvy obyvatelstva. Pokud se chtěli Pražané dobře připravit na plesovou sezónu, měli možnost navštěvovat některou z pražských tanečních škol, jako byly Linkova škola, Gorského škola a Kaskova škola. Pražská smetánka

¹⁰⁷ Je to „určitá část mimopracovní doby, jejímž hlavním smyslem je regenerace fyzických a psychických sil.“ LENDEROVÁ, c.d., s. 272.

¹⁰⁸ WOODY, Thomas. Leisure in the Light of History. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1957, vol. 313, Sept, s. 4.

¹⁰⁹ Více k tématu volného času viz LENDEROVÁ, c.d., s. 271-274, nebo ŠTEMBERK, Jan. *Fenomén cestovního ruchu: možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2009, s. 49-52.

¹¹⁰ EFMERTOVIČ, c.d., s. 299.

LNĚNIČKOVÁ, c.d., s. 150, 270-271, 389.

se na přelomu 19. a 20. století účastnila např. plesů Akademického čtenářského spolku nebo Národní besedy a od roku 1865 sokolských šibřinek (maškarní bály, jež měly každý rok jiné téma, např. cirkus, Olymp a jeho bohové apod.). Pořádaly se rovněž plesy soukromé. Ke společenskému životu měšťanů patřily i návštěvy salonů. Obyvatelé měst mohli navštěvovat i lidové zábavy, mezi něž patřily kupříkladu poutě. Významnou součástí života byla v tomto období i účast v různých spolcích a začínalo se masově sportovat. Na okraji Prahy postupně vyrůstala různá sportoviště, např. sportoviště fotbalistů, hokejistů, lawn-tenistů, atletů i automobilistů.¹¹¹

Od začátku 60. let 19. století se čeští obyvatelé snažili vyjádřit své státoprávní postavení a kulturně politické postoje¹¹² prostřednictvím intenzivní spolkové činnosti, společenské i profesní (spolky však vznikaly již dříve). K rozvoji spolkového života ve druhé polovině 19. století napomohlo např. zakotvení všeobecného práva občanů na shromažďování a tvoření spolků z roku 1867. Existovaly různé typy spolků, jako byly spolky svépomocné (podpůrné, charitativní, spolky dobrovolných hasičů, spolky vznikající s konkrétním účelem), vzdělávací spolky, zábavní spolky (spolky uměleckého zaměření, spolky tělovýchovné a sportovní) atd. Mezi známé spolky patřily např. Hlahol (pěvecký spolek, jenž vznikl v roce 1862 z českých společenských besed z konce 50. let 19. století, významné bylo působení Bedřicha Smetany jako sbormistra a ředitele), Svatobor (vznikl v roce 1863 na podporu českého kulturního dění a jeho osobností, spolek měl nadační charakter a jeho členy byli politici, podnikatelé, novináři a spisovatelé, architekti, historici apod.), Umělecká beseda (vznikla v roce 1863 v návaznosti na Svatobor), Americký klub českých dam (založen roku 1865), Ženský výrobní spolek český (vznikl v roce 1871) nebo Sokol.¹¹³

Budoucí vůdčí osobnosti Sokola Miroslav Tyrš a Jindřich Fügner zamýšleli vytvořit svébytný český tělocvičný spolek, a tak za podpory českých politiků z okruhu Národních listů vznikla v lednu 1862 Tělocvičná jednota pražská - Sokol. Ve stejném čase jako Sokol vznikl i německý spolek Deutscher Turnverein navazující na tradici turnerských soustav vybudovaných v Prusku v prvních desetiletích 19. století Friedrichem Ludwigem Jahnem a Ernstem Wilhelmem Bernhardem Eiselenem. Sokol vedle pravidelných cvičení pořádal i

¹¹¹ EFMERTO VÁ, c.d., s. 307-315.

¹¹² To souviselo s pádem absolutismu, se snahami prosadit české politické a národní požadavky a s jistými úspěchy v oblasti hospodářství. Tamtéž, s. 293.

¹¹³ EFMERTO VÁ, c.d., s. 293-299.

LENDEROVÁ, c.d., s. 317-325.

výlety a společenské zábavy. V 70. letech 19. století se Sokol nacházel v krizi, z níž se v 80. letech opět probudil – byly ustanovovány spolky nově vznikajících sportů: cyklistiky, turistiky, veslování, lyžování, tenisu, bruslení, jezdeckví apod. V roce 1882 se konala jubilejní slavnost, jež je považována za první všesokolský slet. Na přelomu 19. a 20. století byla založena řada českých klubů a fungovaly i některé sportovní svazy (např. Český fotbalový svaz). Velké oblibě se na přelomu století těšily výlety, a to díky Sokolu a Klubu českých turistů (založen roku 1888 Vojtou Náprstkem). Klub českých turistů se nevěnoval pouze přípravě výletů, ale také značení turistických stezek, vydávání map či budování turistických chat, ubytoven a rozhleden. K dalším tělocvičným organizacím patřily Svaz dělnických tělocvičných jednot (1903) nebo katolicky orientovaný Orel (1909). V českých zemích rovněž působily mládežnické organizace, katolické i evangelické. Nejdříve to byla YMCA (Sdružení křesťanských mladíků), což byla protestantská organizace založená roku 1844 v Londýně, která na mladé muže působila z náboženského hlediska a která budovala sportovní zařízení i kulturní, společenská a sociální střediska. Organizací sdružující dívky byla YWCA (Sdružení křesťanských dívek). Ze zahraničí pocházel také skauting. S počátky skautského hnutí u nás je spojen Antonín Benjamín Svojsík, jenž se na svých cestách v zahraničí seznámil se skautingem lorda Roberta Baden-Powella. Od roku 1911 začal s organizováním letních skautských táborů, vydával knihy o skautingu a před první světovou válkou založil organizaci pod názvem Český junák-skaut.¹¹⁴

V období první republiky lze organizovanost v tělovýchovných a sportovních organizacích považovat za masovou. Nejpočetnější tělovýchovnou organizací byl Sokol (po roce 1918 pod jménem Československá obec sokolská), po něm následoval Deutscher Turnverein a na třetím místě se nacházely Dělnické tělovýchovné jednoty československé (velká část jejich členů odešla po rozkolu do Federace dělnických tělocvičných jednot). Čtvrtou nejsilnější tělocvičnou organizaci tvořil Orel (na Moravě představoval velkou konkurenci pro Sokol). Mezi další tělocvičné organizace patřily Arbeiter Turn- und Sportverband in der Tschechoslowakischen Republik a židovské tělovýchovné jednoty Makkabi. O tom, jak byl u nás za první republiky sport rozšířen, svědčí množství sportovních svazů, např. Československý svaz fotbalový změněný na Československou asociaci fotbalovou (nejvýznamnější ze všech svazů), Československá atletická amatérská unie, Československý svaz těžké atletiky, Autoklub republiky Československé, bruslařský svaz,

¹¹⁴ EFMERTO VÁ, c.d., s. 299-307.

KÁRNÍK, c.d., s. 535, 537.

Česká ústřední jednota velocipedistů, Československý svaz hokejový, Československý plavecký svaz, Československá lawntennisová asociace, Svaz lyžařů ČSR, Svaz československých kanoistů atd. Ve své činnosti pokračoval Klub českých turistů, nyní pod názvem Klub československých turistů. Ve 20. letech došlo k propracování systému značení, dále musel spolek vyjednávat s německými turistickými spolky, budoval turistické chaty, noclehárny a hotely, vydával turistické mapy, příručky a průvodce, zabýval se i ochranou přírody a památek.¹¹⁵ Roku 1919 byl založen Svaz Junáků-skautů Československé republiky. Oblíbenou činností bylo rovněž trampování. Trampové (někteří z nich měli zkušenosti se skautem) na rozdíl od skautů, kteří usilovali o organizovaný kontakt s přírodou, odmítali organizaci, neboť jim učaroval duch svobody. Postupně si začínali zakládat stálejší tábořiště a poté začali i s výstavbou chat. V trampských osadách s romantickými jmény se v polovině 20. let začalo se sportem. Důležitou součástí trampské kultury byl i zpěv, z trampské písně se stal zvláštní žánr.¹¹⁶

¹¹⁵ KÁRNÍK, c.d., s. 533-545.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 546-548.

2.6 Příměstská letoviska jako specifický způsob rekreace střední třídy

Zvláštním způsobem rekreace byl pobyt v příměstských letoviscích, jejichž vznik a vývoj souvisí se vzestupem, rostoucím vlivem a bohatstvím střední třídy. S fenoménem pobytu v příměstských letoviscích se pojí dvě motivace, a to napodobování životního stylu šlechty a touha uniknout z městského prostředí na venkov a do přírody (tuto touhu městského obyvatelstva po přírodě ovlivňovaly evropský romantismus a zhoršující se podmínky života ve městech).¹¹⁷ Město však zůstalo pro jeho obyvatele stále důležité, a tak přesto, že toužili po přírodě, se nechtěli vzdát jeho výdobytků. Jiřina Posledníková upozorňuje, že příroda, do níž chce městský člověk uniknout, je idealizovaný myšlenkový koncept a protiklad města označuje jako „neměsto.“¹¹⁸ Sibile Grün ke spojování města a venkova uvádí, že: „*Dům měšťana na venkově, vybavený veškerým komfortem, však přece znamená zasazení městského prvku do venkovského prostředí a projevuje se jako městská interpretace výstavby na venkově.*“¹¹⁹

Letoviska s vilovou zástavbou, kam směřovaly každou sezónu velké skupiny obyvatel měst, se v různých koutech Evropy objevovala především od druhé poloviny 19. století, a to hlavně v blízkosti velkých měst a podél železničních tahů. Tento trend se začal vyskytovat po celé Evropě téměř současně (ovšem v porovnání s Anglií se zpožděním). Důsledkem toho byla změna podoby krajiny, neboť docházelo k přizpůsobování venkova a přírody městskému vkusu a pohodlí.¹²⁰ Železnice měla na vzrůstající oblibě letovisek nezanedbatelný podíl, neboť umožňovala dobré a rychlé spojení města a venkova, což podnítilo masovou výstavbu. Nejenže nyní mohli lidé vyrážet do letovisek na jednodenní výlet, ale kromě toho to umožnilo otcům od rodin, které v letovisku během léta pobývaly, aby nezanedbávali své pracovní povinnosti a zároveň mohli své blízké o nedělích navštívit (případně mohli denně dojíždět

¹¹⁷ Tyto dvě tendence se projevovaly i ve vzhledu domů: 1) šlo o vily s návazností na šlechtická sídla a honosné městské domy a paláce, jež měly symbolizovat úspěch nové elity, 2) byla snaha o stavbu domů ve stylu jednoduchého venkovského domu (šlo však o romanticky transformované představy o selském domě), jenž měl odkazovat k ideálu harmonie s přírodou (inspirací mohly být různé parkové stavby nebo umělé venkovské stavby šlechty, jaké měla např. Marie Antoinetta ve Versailles). SCHOLZOVÁ, Zuzana. Palác nebo chýše?: Hledání výrazu vilové architektury. In: *Středočeský vlastivědný sborník*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2002, s. 35-37. sv. 20.

¹¹⁸ POSLEDNÍKOVÁ, c.d. s. 16.

¹¹⁹ GRÜN, Sibile. Kulturní krajina Semmering - jako fenomén rozhraní mezi městem a venkovem či spíše město na venkově?. In: *Středočeský vlastivědný sborník*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2002, s. 50. sv. 20.

¹²⁰ SCHOLZOVÁ. Palác..., c.d., s. 35.

alespoň na noc). To bylo v dobách, kdy většina lidí neměla tolik volného času ani nárok na dovolenou, velkou výhodou.¹²¹

Pobyt na letním sídle byl ještě na počátku 19. století záležitostí šlechty, která přibližně koncem května opouštěla svá městská sídla a po konci honební sezóny, tj. většinou koncem listopadu, se vracela zpět. Šlechta si totiž na rozdíl od ostatních mohla dovolit začít cestovat nejen za nějakým účelem (např. kvůli obchodu), nýbrž pouze pro své potěšení. Nejdále došli při napodobování aristokracie zámožní průmysloví podnikatelé, kteří si buď zámky kupovali, nebo si je nechávali postavit a vybudovali si zde honosná letní sídla (jde o rod Ringhofferů, bratry Kleinovy, Františka Zachariáše Römische a další).¹²² Trend cestování pro zábavu postupně napodobovala i buržoazie (v západních zemích již na konci 18. století, v českých zemích se s tím zvolna začalo až v období po napoleonských válkách) a od 60. let 19. století začala nalézat zalíbení i v pobývání na letních sídlech mimo město. Jelikož si střední třída nemohla dovolit tak nákladná sídla jako šlechta a nejbohatší průmyslníci, nechávala si postavit alespoň honosné vily. Uniknout z horkých městských ulic, odpočinout si na venkově a být obklopeni přírodou toužili i ti, kteří si stavbu letních vil dovolit nemohli, a tak si někteří návštěvníci letovisek vily pro letní pobyt pronajímali. Některé vily byly pronajímány pouze částečně,¹²³ jiné byly stavěny přímo jako nájemní. Tzv. nájemní vily byly stavěny pro větší počet hostů a skládaly se z malých bytových jednotek, které tvořily kuchyň s jedním až dvěma pokoji, a měly půdorysně totožná patra.¹²⁴ Lidé, kteří si nemohli dovolit ani pronájem vily, si do takových míst udělali alespoň nedělní výlet.¹²⁵ Letoviska byla rovněž místy, kde se provozovaly později masově oblíbené sporty, jako byly turistika, cyklistika, plavání nebo tenis.

K tomu, aby se z nějakého místa mohlo stát letovisko, napomáhaly následující charakteristiky. Vyhledávána byla krajina s členitým terénem, s údolími vodních toků a se zalesněnými svahy dostatečně daleko od průmyslových částí města, zároveň však bylo třeba, aby bylo takové místo z dopravního hlediska z města dobře dosažitelné, vznik a rozvoj letovisek proto úzce souvisí s rozšiřováním železniční dopravy. Letoviska dále vznikala

¹²¹ SCHOLZOVÁ. Ohlédnutí..., c.d., s. 155.

¹²² MATOUŠEK, c.d., s. 234-236.

¹²³ Informace o pronájmu se objevovala např. ve stavebních plánech nebo v protokolech k žádosti o osvobození od domovní daně pro novostavbu.

¹²⁴ SCHOLZOVÁ. Proměny..., c.d., s. 57.

¹²⁵ LENDEROVÁ, c.d., s. 275-276.

většinou v návaznosti na starší sídla, v sousedství starých vesnic nebo městeček. Na založení letního sídla českých měšťanů a jejich rekreační aktivity mělo vliv i vlastenecké cítění, vztah k venkovu a venkovskému lidu. Pobytem ve vlastních letoviscích se vymezovali vůči německým letoviskům – německé nejvyšší vrstvy v Rakousku-Uhersku se v létě přesouvaly do lázeňských středisek.¹²⁶ Některá místa v krajině měla pro Čechy specifický význam: „*Krajina byla chápána jako zdroj národního mýtu a národní historie a vlastenecky motivované výlety se stávaly atraktivní společenskou záležitostí.*“¹²⁷ Z toho vyplynul vznik vilových předměstí ve vyhledávaných výletních místech poblíž bájných míst (Kazín, Tetín) nebo památek spojených s dějinami českého národa (Karlštejn, Levý Hradec).¹²⁸

Vlivným vzorem pro české prostředí byla letoviska v okolí Vídně, která k oddychu využívaly nejprve nejvyšší společenské vrstvy, tj. duchovní a šlechtici, poté zámožní měšťané a umělci a nakonec rovněž střední vrstvy. Kvůli horším možnostem cestování se Vídeňané vydávali pouze do nejbližšího okolí Vídně, a to na bývalá předměstí (např. Pötzleinsdorf) a podle „Lázeňské linie“ (Mödling, Hinterbrühl, Baden, Bad Vöslau), avšak do hor pouze ojedinelé. Dále mohli pobývat např. v lázních (Bad Gastein, Bad Ischl). S okolím města se širší veřejnost seznámila díky cestopisům, návštěvám umělců a spisovatelů (Franz Schubert, Ferdinand Raimund a další.) nebo návštěvám císařské rodiny (např. do Bad Ischl). Hlavní impulsem pro zpřístupnění těchto oblastí širokým středním vrstvám bylo vybudování železnice. Příchod davů návštěvníků, ať už jednodenních nebo vícedenních, měl na obce v těchto regionech a jejich okolí velký dopad. Docházelo k zřizování cest a stezek, budování výhledů, rozhleden atd. Po založení alpského spolku byly nejnavštěvovanějším místem hory, a tak i zde docházelo k uzpůsobení prostředí pro potřeby návštěvníků (stavba horských chat, sportovních zařízení apod.).¹²⁹

Příkladem takového místa je oblast Semmering. Tato oblast, již tvoří více turistických míst, se cílem turistů stala v porovnání s jinými rakouskými oblastmi a letovisky poměrně pozdě. Za jejím rozmachem stojí kromě zavedení železniční dopravy také její poloha nebo dobré klimatické podmínky. Název Semmering původně označoval horské sedlo mezi vrcholy Hirschenkogel a Pinkenkogel a průsmyk, od 19. století se takto označovala kulturní krajina

¹²⁶ HAŠKOVEC, c.d., s. 93.

¹²⁷ KOUKALOVÁ. *Moderní ...*, c.d., s. 29.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ GRÜN, c.d., s. 42.

mezi Schneebergem, Raxem a Fischbašskými Alpami, dále sem patřilo pohoří Wechsel s obcemi Gloggnitz, Mürzzuschlag, Payerbach, Spital am Semmering, Reichenau, Schlottwien a Semmering. Ke zhodnocení této oblasti přispělo vybudování Semmeringské dráhy, první vysokohorské dráhy světa, v letech 1848-1854 Karlem rytířem z Ghegy. Došlo k sjednocení oblasti do „*ucelené hospodářské a rekreační oblasti, v níž integrující a navzájem se podmiňující součásti tvořily památky a krajina; kulturní krajina spoluvytvářená tím, jak se nabízí našim pohledům a zážitkům.*“¹³⁰ Oblíbeným cílem pěších turistů, přírodovědců, příslušníků vysoké šlechty, tzv. vzdělané buržoazie, bankéřů, průmyslníků, malířů a básníků bylo od začátku 19. století údolí Reichenau, kde rozvoj turismu umožňovaly výstupy na Schneeberg a dobře vedené hospody. Přelomovou událostí se stalo vybudování dráhy Vídeň-Gloggnitz, díky čemuž se Reichenau i jeho okolí mohly řadit k okolí Vídně a právě Reichenau se stalo oblíbeným cílem pro jednodenní výlety. To vedlo k nutnosti přizpůsobit infrastrukturu turistickému ruchu, a tak došlo k rozšiřování obcí, ke zřizování vilových čtvrtí a parků, ke stavbě hotelů apod. Měšťané si oblíbili především obce podél železnice, kde si nechávali stavět vily a venkovské domy.¹³¹ Vzdávající obliba této oblasti tedy přinesla změny v sídelní struktuře. Místo dřívějšího roztržitého nebo soustředného osídlení oblasti byl vybudován např. Semmering, lázně a cíl zimní turistiky, který vznikl „*od roku 1880 jako nově zbudovaná „vilová i hotelová kolonie“ podle projektu rozsáhlého krajinného parku. Díky důslednému dodržování určitých kritérií při plánování jednotlivých hotelových komplexů, vil a venkovských domů (...) vytvořila krajina a památky nedílnou jednotu – krajina se stala zahradou, vily a hotely se staly dekorací.*“¹³² Dříve roztroušené stavby pozvolna srůstaly do jednoho celku a byly propojeny sítí ulic a silnic.

Život ve městě znepríjemňoval mj. fakt, že mizely tradiční formy rodinného domu (kromě šlechtických paláců, jejichž funkcí však nemuselo být vždy bydlení) a zároveň s tím i zahrady: „*Pod novou zástavbou zmizela především drobnější privátní přírodní zákoutí, která (...) nemohly nahradit sebenákladněji upravené veřejné parky.*“¹³³ Z toho plynul zájem o bydlení mimo město (sezónní či trvalé), které by umožnilo návrat k plnohodnotnému bydlení.

¹³⁰ Tamtéž, s. 43.

¹³¹ Tamtéž, s. 42-45.

¹³² Tamtéž s. 46.

¹³³ HAŠKOVEC, c.d., s. 73.

Takovou možnost nabízelo právě okolí Prahy, které bylo „přirozeně chráněno terénním reliéfem s množstvím poměrně strmých, souvisle nezastavitelných svahů.“¹³⁴

První vlna rekreační kolonizace směřovala dvěma směry, a to směrem severním, tj. podél Vltavy a Severní státní dráhy (letoviska Podbaba, Podhoří, Tiché údolí u Roztok), a směrem jižním, tj. podél Berounky (letoviska Malá Chuchle, Zbraslav, Černošice, Všenory, Dobřichovice, Řevnice). Nejstarší letoviska byly Roztoky a Všenory. Všechny tyto lokality měly společné prvky, které byly zároveň jejich hlavními lákadly: říční nebo příčná údolí potoků se svažitém terénem¹³⁵ a existence staršího sídla vesnického typu (kromě Zbraslavi). Podobná charakteristika platila i pro ostatní letoviska v okolí Prahy. Výjimkou byly Klánovice, založené v 70. letech 19. století v lese Vidrholec východně od Prahy, které na starší sídlo nenavazovaly.¹³⁶ Menší osady se nacházely i v Hlásné Třebáni nebo pod hradem Karlštejn. K dalším známým letoviskům v okolí Prahy patřily např. Strančice, Mnichovice nebo Senohraby. Rozvoj těchto letovisek začal přibližně od 60. let 19. století v souvislosti s výstavbou železničních tratí. Do některých míst bylo možné dopravit se také parníkem (do Chuchle,¹³⁷ na Zbraslav nebo do Štěchovic). Když začali majitelé vil nad původními obyvateli převládat, pokoušeli se podílet na řízení obce. Svou účastí v místních samosprávách se snažili uchovat rekreační schopnosti vilových osad, aby chaotická výstavba nekazila krásu krajiny a soulad mezi domy. K řešení tohoto problému sloužily regulační plány. Pro Roztoky takový plán vypracoval v roce 1894 inženýr Josef Čejka, pro Černošice v roce 1913 architekt Bedřich Münzberger, pro dobřichovickou část Brunšov v roce 1888 František Buldra, v Řevnicích byla nová výstavba konzultována s Eduardem Sochořem.¹³⁸

Autoři knihy *Slavné vily Středočeského kraje* upozorňují na zvláštnost tohoto kraje.¹³⁹ Na prvním místě uvádějí jednu z jeho hlavních vlastností, a to jeho velmi úzký vztah k Praze. Díky svému dopravnímu spojení s hlavním městem se stal jeho širším zázemím a lákal i

¹³⁴ Tamtéž, s. 67 a 73.

¹³⁵ V Roztokách i v Černošicích se stavěly vily v místech zvaných Tiché údolí, v obou případech šlo o klidná místa ve volné krajině odpoutaná od vesnického jádra a stvořená k odpočinku. KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 30.

¹³⁶ HAŠKOVEC, c.d., s. 94.

¹³⁷ „Malé Chuchli jsou Pražanům nejoblíbenější vycházkou, zvlášť nyní, kdy parník pohodlně za půl hodiny je tam dopraví.“ FRANA, Antonín. *Z Prahy do Plzně*. Na Smíchově: Kapr a Kotek, 1890, s. 7. Dostupné z: <http://kramerius.mlp.cz/kramerius/handle/ABG001/10813>.

¹³⁸ ŠVÁCHA, c.d., s. 12-13.

¹³⁹ Tamtéž, s. 9-10.

pražské architektky. Druhou zvláštností je národnostní homogenita (podobně tomu bylo i na Královéhradecku do let 1945-1946) - téměř veškeré obyvatelstvo bylo českojazyčné, s čímž souvisela skutečnost, že „na rozdíl od jiných krajů tu ani architekti ani jejich klienti necítily tak silnou potřebu manifestovat svou národnost nějakou stylovou formou.“ Německy mluvící obyvatelé byli většinou osobnosti mezinárodního formátu, a tak neměli potřebu se v tomto směru vlastenecky projevovat. Češi podle nich sahali po nacionalistické symbolice jen v období národnostních bojů v devadesátých letech 19. století a kolem roku 1900. Třetí specifikum je rozmístění vilové architektury. V jiných částech naší země se vily stavěly v místech, kde došlo k rozvoji průmyslu, tj. u továren a cukrovarů nebo v zahradních čtvrtích na okraji města. Středočeskému kraji jsou vlastní villegiatury, jejichž vznik a rozvoj úzce souvisí s rozšiřováním železniční dopravy.¹⁴⁰

Do letovisek se s měšťany stěhoval také městský společenský život. I na venkově se totiž udržovaly společenské a kulturní kontakty. Měšťané si do svých letních vil často zvali hosty, s nimiž sedávali v místnostech chráněných před sluncem nebo na verandách a v různých koutech zahrady.¹⁴¹ Letní vily mívaly buď jednoduchá dispoziční členění, což svědčilo o menší náročnosti stavebníka a užší vazbě na Prahu, nebo složitější dispoziční konfiguraci nebo byly velkolepými letními sídly (především ve 20. a 30. letech 20. století). Někteří stavebníci očekávali od letního pobytu vyšší komfort, a tak s sebou brali i služebnou, která se starala o obsluhu a potřeby rodiny a o úklid. Někteří zaměstnávali domovníka, který často míval byt v suterénu a jeho úkolem bylo starat se o dům a zahradu v nepřítomnosti majitelů.¹⁴²

Toto masové opouštění města se stejně jako dříve v Anglii stalo předmětem různých satir a komentářů. O luffáčích, tedy Pražanech, kteří „vítězně se vytrhli a odešli za krásnou, poetickou villegiaturou,“ psal ve fejetonu Tak zvaní „luffáci“ z roku 1862 již Jan Neruda.¹⁴³ Ačkoli podle Nerudova názoru není letní pobyt mimo město nutný, jelikož podmínky v Praze nejsou ani v největším horku nezdravé, je stěhování na letní byt společenskou nutností

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 11-12.

¹⁴¹ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 51-52.

HAŠKOVEC, c.d., s. 84.

¹⁴² KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 50-51.

¹⁴³ NERUDA, Jan. Tak zvaní "luffáci". In: *Žertem do pravdy: od Jana Nerudy*. Praha: F.Topič, 1912, s. 39. řada I.

(„Obyčejně to bývá mladá panička, která svému muži celou zbrojnicí ženských pomůcek dokáže, že letní byt¹⁴⁴ je nevyhnutelná, nejnnutnější nutnost“).¹⁴⁵ Komentuje např. teatrální loučení manželky s příbuznými a známými před cestou z Prahy do Bubenče či setkání letních hostů s realitou venkovského pobytu, který nemusí být vždy právě idylický (např. vytoužené pobývání v přírodě není kvůli nesnesitelnému parnu většinu dne možné). Ignát Herrmann vzpomíná, jak Pražané trávili léto a na jejich letní pobyty na venkově. Ty byly nejprve záležitostí jen malého počtu lidí, avšak později se kratší i delší pobyty staly „obyvatelům Prahy potřebou téměř životní.“¹⁴⁶ Když se tito „náletníci“ vydali vlakem na různá místa, kde měli své vily, rodinné domky nebo pronajaté byty, Praha se částečně vylidnila. Jedním z nejbližších cílů těchto „letních kolonistů“ byla Chuchle a nedaleká Zbraslav (dříve v létě pobývali na místech ještě bližších – např. na Zvonařce, na Pankráci, v Podskalí, pod Vyšehradem atd.). Uvádí rovněž příklady známých letovisek. Kolem roku 1870 začal rozvoj letoviska Všenory, další Pražané vyráželi do sousedních Dobřichovic a někteří až do 30 km vzdálených Řevnic. Herrmann vzpomíná i na Černošice, dříve malou osadu, kde zastavovaly vlaky pouze v neděli a sváteční odpoledne. Postupně zde kolem trati vyrostlo městečko vil a domků. Pražané se vydávali také do Podbaby, Podhůří nebo do Roztok. Nezapomíná ani na německé rekreanty, kteří jezdili za město už od 60. let 19. století, kdy vznikala vilová a zahradní část v Bubenči, a kteří disponovali většími finančními prostředky než Češi.¹⁴⁷ Dalším, kdo psal ve svých fejetonech o letoviscích, byl Karel Poláček. Vysmívá se letním hostům, kteří si na jedné straně užívají pobytu v přírodě („Tak už po lázni – vykoupaná, svěží, hahaha?“ „Ano, pane rado, po lázni, hihhi.“ „To je dobře, hehehe.“), ale zároveň při něm i trpí: „Letní byt vyskytuje se v perníkových chalupách, jichž světnice mají rok od roku nižší stropy. V těchto světnicích vznáší se kyselost, která co do jakosti převyšuje známý erární zápach státních úřadů. (...) Avšak nelze tyto mouchy považovati pouze za mrtvou dekoraci příbytku. Probudí se ze své letargie, jakmile usednete k obědu nebo hodláte ulehnutí na pohovku. (...) Den se uchýlil za kopce. Obyvatelé letního bytu uléhají pod pokrývky nebo sténají pod pruhovanými peřinami. Místo modlitby říkají: „Saframentské dilo!,“ neboť je

¹⁴⁴ Podle Jana Štemberka si lidé pod pojmem letní byt představovali pobyt na venkově, kdy si rodina pronajala část venkovského stavení, v němž strávila celé léto. ŠTEMBERK, c.d., s. 220.

¹⁴⁵ NERUDA, c.d., s. 40.

¹⁴⁶ HERRMANN, Ignát. Léto v Praze a "za Prahou". In: *Ze staré Prahy*. Praha: Svoboda, 1970, s. 71.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 71-76.

*koušou blechy.*¹⁴⁸ Ani cestování vlakem na nedělní výlet do přírody není dle Poláčkova popisu nic snadného, je to doslova boj, jak při odjezdu, tak i při návratu: „*Nato se otevřou dveře a překotně vyhrne se zástup, aby po prudkém boji se zmocnil vlaku. Normální občané se boxují na schůdkách. Ale podnikaví vyhoupnou se na ramena svých kamarádů a oknem vniknou dovnitř. Ve vlaku se rozdělují místa podle zákona prerie. Silnější vítězí, slabší je odstrčen na chodbu, a bohužel, i na záchod. (...) Výletníci načerpali v přírodě nových sil a mohou proto, zbrojeni jsouce svěžestí, podniknouti opět útok na vlak. Nádraží, pokladny a nástupiště stanou se svědky krutého zápolení. Tento boj připomíná nejslavnější stránky našich dějin. Bitvu u Sudoměric, Oustí a Domažlic; bitvu u Bachmače, Zborova, Terronu a Doss Alto.*“¹⁴⁹

¹⁴⁸ POLÁČEK, Karel. O letním bytu. In: *Povídky, sloupky, fejetony*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2001, s. 275-276. (Tribuna, 11. 6. 1925)

¹⁴⁹ POLÁČEK, Karel. Neděle. In: *Povídky, sloupky, fejetony*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2001, s. 484-485. (České slovo, 22. 7. 1928)

3 Černošice

3.1 Počátky letoviska

Dnešní město Černošice tvoří tyto historické části: Horní Černošice, Dolní Mokropsy a Vráž. Proto předtím, než budou představeny okolnosti vzniku černošického letoviska, je na místě zmínit alespoň stručně dějiny těchto částí. Podle monografie *Smíchovsko a Zbraslavsko*¹⁵⁰ kníže Boleslav II. v roce 999 zřejmě daroval Horní Černošice nově založenému ostrovskému klášteru. Písemná zmínka o Černošicích se objevuje v listině z roku 1115, kdy patřily kladrubskému klášteru. Václav II. věnoval Černošice klášteru na Zbraslavi, jenž byl založen roku 1292. Jeho majetkem byly (mimo krátké období v 15. století) až do zrušení kláštera v roce 1785. Od roku 1825 byl majitelem zbraslavského panství kníže Bedřich Oettingen Wallerstein a od roku 1910 vlastnil panství textilní průmyslník Cyril Bartoň z Dobenína. Od roku 1304 se lze setkat s rozlišováním Černošic na Malé a Velké Černošice, od roku 1350 pak s rozlišením na Horní a Dolní Černošice. Od poloviny 14. století je doložen kostel v Horních Černošicích, který tvořil jádro obce. Velký význam pro další vývoj Černošic mělo zavedení železnice v 60. letech 19. století. Horní Černošice byly od poloviny 19. století spojeny s Dolními Černošicemi do jedné obce, v roce 1920 došlo k jejich rozluce, od roku 1950 však byly znovu sloučeny a v roce 1974 byly nakonec rozděleny, když se Dolní Černošice staly součástí Lipenců. První zmínka o Mokropsech se datuje k roku 1088. Ve 13. století byly majetkem kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. Poté byly v držení různých majitelů a od roku 1638 patřily Dolní Mokropsy Zbraslavskému klášteru (poté měly stejné majitele jako Černošice). Od roku 1950 jsou Dolní Mokropsy součástí Černošic. Historie Vráže

Obr. 1 Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Horních Černošicích. Archiv autorky.

¹⁵⁰ HANSL, František. *Smíchovsko a Zbraslavsko*. Na Smíchově: F.Hansl, 1899, s. 192.

(samota Vraž byla poprvé zmíněna v roce 1361) byla spojená s dějinami Dolních Mokrops. ¹⁵¹

Obr. 2 Výřez ze současné mapy Černošic. Dostupné z: www.mapy.cz.

Vznik a rozvoj černošického letoviště umožnila kombinace několika faktorů. K tomu, aby se z určitého místa stalo letoviště, přispívaly jisté vlastnosti krajiny (členitý terén, údolí vodních toků, zalesněné svahy), existence starších vesnic či městeček, přítomnost míst spojených s českou historií nebo národními mýty, dostatečná vzdálenost od průmyslových částí města a současně dobrá dopravní dostupnost. Tyto podmínky Černošice a jejich blízké okolí se svými zalesněnými kopci, přítomností řeky Berounky a potoka Švarcavy a návazností na starší sídla dobře splňovaly. Vlastenecky založené návštěvníky mohla dále lákat i blízkost zajímavých míst v okolním kraji jako nedaleká Zbraslav, o něco vzdálenější hrad Karlštejn či bájně sídlo Krokovy dcery Kazi, jehož údajnou polohu připomínal od roku 1868 nápis „Kazín“ na skále. ¹⁵² Poloha Černošic byla výhodná zřejmě i v jiném ohledu, rozvoji letoviště

¹⁵¹ Historie Černošic. *Město Černošice* [online]. c2013 [cit. 2013-11-04]. Dostupné z: <http://www.mestocernosice.cz/mesto/mesto-cernosice/historie-mesta/>. HANSL, c.d., s. 192-193.

¹⁵² Archeologický průzkum doktora Jana Axamita z roku 1916 vyvrátil, že by se zde tomu odpovídající sídlo v minulosti vyskytovalo („Kazína [zde]hledati nemůžeme a bílý nápis, kdysi tam umístěný, je klamavým.“). Toto místo však bylo z archeologického hlediska zajímavé – např. se ukázalo, že zde byla menší středověká tvrz, která pocházela ze 13. století, nebo byly nalezeny zbytky obydlí z doby počátku druhého tisíciletí před naším letopočtem. Státní okresní archiv (SOkA) Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-1948, inv. č. 6, kniha č. 6, s. 18-19. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 15-20.

mohla napomoci i skutečnost, že ležely nedaleko Chuchle, kam jezdili Pražané do lázní. Pokud se Pražané toužící po klidu a odpočinku v přírodě rozhodli pustit o něco dále od Prahy, Černošice pro ně mohly být dobrou volbou, zvláště od 70. let 19. století, kdy se v sousedním Radotíně, jenž byl k Chuchli blíže než Černošice, začal rozvíjet tovární průmysl.¹⁵³ Jistou roli pravděpodobně hrál i rozvoj sousedních lokalit. Jedním z nejdůležitějších faktorů, jež umožnily vznik a následný rozvoj letoviska, však byl vznik České západní dráhy procházející Černošicemi (úsek z Prahy do Berouna má dnes označení trať č. 171).¹⁵⁴

Obr. 3 Pohled na železniční trať v Černošicích. Dostupné z <http://fotohistorie.cz/Stredocesky/Praha-zapad/Cernosice/Default.aspx>; archiv autorky.

Vznik trasy trati České západní dráhy souvisel s rozvojem těžby černého uhlí v radnické a plzeňské pánvi (k této dráze byly stavěny různé odbočky a soukromé vlečky).¹⁵⁵ V roce 1851 byla sepsána rakousko-bavorská smlouva o možnosti spojení mezi bavorskou železniční sítí a železnicí v Čechách. V roce 1854 vzniklo konsorcium (jeho členy byli např. velkoobchodník a bankéř Leopold Lämmel nebo bývalý kancléř Klement L. Metternich),

¹⁵³ Rozhovor s paní Milenou Křížovou ze dne 6.5.2013.

¹⁵⁴ „Pro výhodné železniční spojení a pro půvabnou polohu jsou Hor. Černošice oblíbeným výletním místem Pražanů, jichž přes léto na 50 rodin zde bydlí a z kterých mnozí si své vlastní villy postavili.“ SOKA Praha-západ, Národní škola Horní Černošice, Pamětní kniha 1901-1919, s. 2.

¹⁵⁵ O možnosti spojení Prahy s Plzní se konkrétněji uvažovalo již ve 20. letech 19. století po zahájení stavby první koněspřežky spojující České Budějovice a Linec. Důvodem bylo zlepšení dopravy zemědělských produktů z Plzeňska, Berounska a Rakovnicka, dřeva z křivoklátských a zbirožských lesů a železné rudy a železářských výrobků z dolů a hutí mezi Berounem a Plzní. ZAHRADNÍK, Jiří. Česká západní dráha. In: *Minulosti Berounska*. Beroun: Státní oblastní archiv v Praze pro Státní okresní archiv Beroun, 2003, s. 139. sv. 6.

které v roce 1857 zahájilo stavební práce mezi Plzní a Domažlicemi. V roce 1858 se styčným bodem pro obě železnice stala zemská hranice u Brodu nad Lesy (Furth im Wald). V roce 1859 se konsorcium z několika důvodů (např. kvůli finanční nemožnosti) rozpadlo, avšak vzhledem k tomu, že na základě dohody s Bavorskem bylo nutné postavit trať do Brodu nad Lesy do roku 1862, vzniklo konsorcium nové (jeho členy byli např. podnikatelé bratři Kleinové, loďař Vojtěch Lanna nebo Pražská železářská společnost), které získalo koncesi roku 1859 a jím budovaná dráha nesla úřední název Česká západní dráha (Böhmische Westbahn). V roce 1860 převzali kvůli finančním problémům (po dohodě s vládou) stavbu dráhy bratři Kleinové, kteří k sobě přizvali i Lannu. Na úseku trati z Prahy k zemské hranici bylo zřízeno 20 železničních stanic. Česká západní dráha byla stavěna jako jednokolejná, avšak brzy nato se začaly vykupovat pozemky pro budoucí druhou kolej. Úsek z Plzně do Brodu nad Lesy byl uveden do provozu v říjnu 1861. Provoz na úseku z Plzně do Prahy byl slavnostně zahájen v červenci 1862. Krajina podél trati mezi Prahou a Berounem se ve druhé polovině 19. století stávala čím dál oblíbenější, a tak již od roku 1862 byly zaváděny tzv. zábavní vlaky (za příznivého počasí) do Chuchle a Karlštejna, v nichž se vydávaly zpáteční jízdenky do těchto stanic za zvýhodněnou cenu. Počet těchto vlaků a výhod se s prodlužováním jejich trasy až do Berouna zvyšoval: Na trase byly nasazeny vozy pro první, druhou i třetí třídu,¹⁵⁶ jízdné však nebylo právě levnou záležitostí.¹⁵⁷ Od 1.1.1895 byla Česká západní dráha zestátněna. Na začátku 20. století byla zahájena výstavba druhé koleje. Co se týká úseku Praha-Beroun, byla druhá kolej od dubna 1908 v provozu v úseku ze Smíchova do Chuchle a z Radotína do Karlštejna, od srpna 1908 v úseku z Chuchle do Radotína a z Karlštejna do Berouna.¹⁵⁸

Autor dolnomokropeské kroniky uvádí, že pro vývoj obcí Černošice a Dolní Mokropsy byl zlomový rok 1869,¹⁵⁹ do té doby byla každá z těchto dvou obcí „zapadlou

¹⁵⁶ „Poměry na trati byly tehdy idylické. Vlak jezdil o několika vozech se 3 třídami, každé kupé mělo svoje dveře, chodbička ve vozech neexistovala a průvodčí balancoval za jízdy na dlouhém spojovacím prkně, stupátku, podle vozu. (...) Tehdy ještě nebyla zavedena doprava rychlíková a nebylo ani silných vozů, ani kolejnic zapotřebí.“ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 94.

¹⁵⁷ Od roku 1893 (v souvislosti s tím, jak s průmyslovou výrobou narůstala i přeprava osob) došlo ke zvýhodnění jízdenek pro dělníky, které činilo 67% proti normálnímu jízdnému. ZAHRADNÍK, c.d., s. 161.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 141-161, 168, 170.

¹⁵⁹ Autor pamětní knihy Horních Černošic považuje za významný přelom ve vývoji obce rok 1880 (respektive sčítání lidu provedené v tomto roce): „Jest důležitým mezníkem vnitřního života v Hor.Černošicích, neboť brzy poté začíná se měnit dosavadní jenom zemědělská osada ve výletní místo, později v letovisko, což má velký význam pro vývoj stavební.“ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 176.

osadou zemědělskou“. Právě od roku 1869 došlo k zavedení nedělní dopravy do Horních Černošic. Jízdenky na vlak se tehdy prodávaly v hospodě Slánka - jízdenka pro první třídu stála 1 zlatý 1 krejcar, pro druhou třídu 76 krejcarů a pro třetí třídu 51 krejcarů.¹⁶⁰ V této době ještě nebyla v provozu zastávka, avšak v souvislosti s velkým množstvím cestujících zde o nedělích a svátcích začaly vlaky zastavovat tzv. na mezi. Nejbližší zastávka totiž byla až v Dobřichovicích. Podobně na tom byly nedaleké Všenory, také tam kvůli velkému množství přijíždějících návštěvníků stavěly vlaky mimo zastávku.¹⁶¹ Zastávka pro dopravu osob a zavazadel byla v Černošicích otevřena od června 1883 a byla zřízena „právě na onom místě, kde v letní saisoně zábavní vlaky zastavovaly.“¹⁶² Tato zastávka však neumožňovala čekajícím cestujícím žádné pohodlí, neboť zde dlouhou dobu nebyl žádný přístřešek, který by jim poskytoval ochranu před nepřízní počasí.¹⁶³ Vliv na návštěvnost Černošic dále mělo postavení druhé koleje: „Postavením druhé koleje železniční dráhy v roce 1908 byla ještě více rozšířena doprava a nastal ještě větší příliv jak výletníků, tak trvalých vilařů.“ Vlaky jezdící do Černošic využívali i návštěvníci a obyvatelé Dolní Mokropes.¹⁶⁴ Pro vilaře ze staré části vilové čtvrti u Černošic a obyvatele Vráže zůstala černošická zastávka díky své výhodnější poloze významná i v době, kdy byla slavnostně otevřena zastávka v Dolních Mokropsec (srpen 1933).¹⁶⁵ Movitější hosté si jistě mohli dovolit dojíždění v kočárech, jízdou vlakem si

¹⁶⁰ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 133.

¹⁶¹ „Tak např. v roce 1869 jezdily z Prahy do Berouna a zpět čtyři zábavní vlaky s odjezdy v 7.00, 9:20, 11:00 a 15:00 hod. Vlaky zastavovaly také u osad Černošic a Všenor, kde tehdy ještě nebyly zřízeny zastávky.“ ZAHRADNÍK, c.d., s. 159.

¹⁶² Nová stanice na české západní dráze. *Národní listy*. 22.5.1883, roč. 23, s. 2-3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/8864158>.

Vyhláška. *Národní listy*. 20.5.1883, roč. 23, s. 6. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/8864113>

¹⁶³ „V posledních letech staly se Černošice tak navštěvovaným místem výletním, že dnes patří mezi nejvíce vyhledávaná letní zátiší v okolí pražském. Ačkoli denně po dobu letní přes sto osob a v neděli a ve svátek několik set osob zde vystupuje, jsou Černošice stále jenom zastávkou bez nádraží, ba ani sebe menší nějaká bouda, neřku-li budova, třeba dřevěná, není postavena, v níž by obecenstvo v čase nepohody mohlo se skrýti. Tak stalo se minulý neděle, že právě před příjezdem večerního vlaku ku Praze rozpoutala se prudká bouře a několik set osob, mezi nimi hojně malých dětí, nemělo, kam by se ukrylo (...) V tomto případě nejde však o zastávku a frekvenci pěti nebo šesti osob denně, nýbrž o výletní místo značného významu, které, kdyby tak nalézalo se někde v německé krajině, mělo by dávno již nejenom slušnou čekárnu, ale i celou nádražní budovu.“ Z Černošic. (Zdejší zastávka). *Národní listy*. 23.7.1901, roč. 41, s. 3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9282111>.

¹⁶⁴ Představitelé obce Dolní Mokropsy dokonce roku 1906 usilovali o přejmenování zastávky Černošice na Dolní Mokropsy-Černošice, avšak nakonec neuspěli. SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 95, 102.

¹⁶⁵ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 103, 132-133, 135. HERRMANN, c.d., s. 74. ZAHRADNÍK, c.d., s. 166.

však ušetřili starosti s ustájením koní, a tak pro ně tedy bylo cestování vlakem zřejmě výhodnější, alespoň do doby, než se začala rozvíjet automobilová doprava.¹⁶⁶ Autor dolnomokropeské kroniky zmiňuje i negativní stránku železnice, skutečnost, že od zavedení železnice bylo při střetech s vlakem usmrceno nebo zraněno mnoho osob, neboť závory se nacházely jen na několika málo místech a tabulky s dvojjazyčnými nápisy nepředstavovaly dostatečnou překážku. Kromě toho mnozí lidé riskovali svůj život a zdraví přecházením přes dolnomokropeský železniční most.¹⁶⁷

Obr. 4 Nádraží v Černošicích. Archiv Městského úřadu Černošice; archiv autorky.

Příliv zámožnějších Pražanů nejprve do Horních Černošic a poté i do Dolních Mokropes začínal od 80. let 19. století. Na vzniku a rozvoji letoviska v Horních Černošicích měl svůj podíl i nakladatel a knihkupec Antonín Reinwart (1856-1929), jenž byl majitelem jedné z prvních letních vil a představuje první významnou osobnost černošického letoviska. Následující výčet jeho aktivit ukazuje, že šlo o člověka velmi činného. V roce 1881 založil ve Vodičkově ulici vlastní nakladatelství a knihkupectví, kde vydával nejprve beletrii, poté také hospodářskou literaturu, byl starostou Spolku českých knihkupců a nakladatelů (pro tento obor založil v Praze odbornou školu), obecním starším a městským radním za Nové Město pražské, působil v několika včelařských organizacích, byl členem školní rady v černošické škole a místního obecního zastupitelstva a ke konci života se stal starostou Horních

¹⁶⁶ Rozhovor s paní Milenou Křížovou ze dne 6.5.2013.

¹⁶⁷ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 92.

Že k neštěstím docházelo i v prostoru černošického nádraží, ukazuje zápis ze schůze obecního zastupitelstva v Horních Černošicích z roku 1927, které se tímto problémem zabývalo: „*P. Kohlík poukazuje, že úprava zdejšího nádraží byla příčinou mnoha neštěstí a navrhuje, aby se jednalo s dráhou ze strany obce, aby na trať dána byla síť, aby tak zabráněno bylo mylnému vystupování na opačnou stranu vlakem, dále aby upraveno bylo celé okolí nádraží (...)*.“ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 14.11.1927 – 30.5.1930, inv. č. 2, kniha č. 2, zápis z 22.12.1927.

Černošic.¹⁶⁸ Koukalová uvádí, že to byl právě Reinwart, kdo začal do Černošic přivádět další pražské stavebníky, a upozorňuje na vysokou koncentraci majitelů vil, kteří měli bydliště právě na Novém Městě, což ukazuje na velmi vysokou pravděpodobnost, že se mnoho z nich osobně znalo a pobývání v Černošicích si vzájemně doporučovali.¹⁶⁹ Reinwart se dále podílel na organizaci Jubilejní zemské výstavy uskutečněné v roce 1891 a Národopisné výstavy československé konané roku 1895. Právě na Jubilejní zemské výstavě byly „vystaveny plány jeho právě dostavované černošické vily (č.p. 141) od architekta Jana Vejrycha, což mohlo podnítit některé návštěvníky výstavy ke zřízení letního rodinného domu právě v této lokalitě. Reinwartovy propagační a podnikatelské aktivity i přímá doporučení byly zřejmě pro proměnu původně malé zemědělské obce Horní Černošice rozhodující.“¹⁷⁰ Věhlas a atraktivní vlastnosti Černošic přilákaly k dočasnému či trvalému pobytu (ať už v Horních Černošicích nebo v Dolních Mokropsech) mnohé významné osobnosti, např. lékaře Jana Janského (objevitel krevních skupin), malířku Marii Fischerovou-Kvěchovou, herce Jiřího Steimara a Ference Futuristu, malíře Václava Jansu, pomologa Josefa Bláhu, letce Zdeňka Lhotu, senátorku Františku Plamínkovou, pěvkyni Mílu Kočovou a další.¹⁷¹

¹⁶⁸ KŘÍŽOVÁ, Milena. Významné osobnosti v dějinách města Černošice. *Informační listy*. 2006, č. 2, s. 26. ŠVÁCHA, c.d., s. 30-31.

¹⁶⁹ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 35, 41.

¹⁷⁰ ŠVÁCHA, c.d., s. 31.

¹⁷¹ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 45. ŠLESINGEROVÁ, c.d., s. 40-46.

Historie Černošic. *Město Černošice* [online]. c2013 [cit. 2013-11-04]. Dostupné z: <http://www.mestocernosice.cz/mesto/mesto-cernosice/historie-mesta/>.

Obr. 5 Pohled na současné Černošice, vlevo Dolní Černošice. Archiv autorky.

Obr. 6 Černošice na začátku 20. století. Dostupné z: <http://fotohistorie.cz/Stredocesky/Praha-zapad/Cernosice/Default.aspx>.

3.2 Život v černošickém letovisku

*„Již první ranní vlaky ve svátečních dnech vychrlí tisíce lidí, kteří se rozejdou, aby po svém strávili volný čas a večer se sešli opět na našem nádraží. (...) V ty dny jest všude plno hluku a života. (...) Pohled na nástupiště při odjezdu večerních vlaků ku Praze podává nám obraz o počtu výletníků Horní Černošice navštěvující. Téměř od 18. hod. jest nástupiště zdejší zastávky naplněno před odjezdem každého vlaku po celé délce i šířce, že by jablko nepropadlo! Teprve po odjezdu posledního vlaku ku Praze nastane klid.“*¹⁷²

Citovaná ukázka z pamětní knihy Horních Černošic představuje pokus zachytit pro budoucí čtenáře atmosféru panující v černošickém letovisku,¹⁷³ oblíbeném cíli letních hostů z Prahy.¹⁷⁴ Jak již bylo uvedeno, jeho věhlas se začínal rozvíjet od přelomu 60. a 70. let 19. století v souvislosti se zavedením zábavních vlaků a od 80. let 19. století, kdy se v tomto letovisku začaly stavět první vily, neboť právě vily se staly jedním z hlavních symbolů toho letoviska, které se lidem vybavily (a dodnes vybavují) ve spojení s názvem Černošice.¹⁷⁵ Letní sezóna, kdy do černošického letoviska přijížděly proudy návštěvníků a letních hostů, trvala přibližně od dubna do září. Na tomto místě se setkávalo několik skupin lidí – jednalo se především o následující skupiny: o starousedlíky, z nichž někteří využili příležitosti, které jim existence letoviska nabízela; o obyvatele vil, kteří tu přebývali v létě či celoročně a jejichž počet začal postupem let narůstat; a v neposlední řadě o velké množství návštěvníků - ti se buď zdržovali na území letoviska či v jeho blízkosti, nebo měli černošické letovisko pouze jako výchozí nebo přestupní bod, odkud vyráželi na výlety. Vznik letoviska odstartoval mnohé změny – došlo k nárůstu počtu obyvatel, sezónních či trvalých, objevovaly se nové možnosti výdělků plynoucí z velké návštěvnosti letoviska nebo se proměňoval vzhled obcí i přilehlého okolí. Cílem této kapitoly je nastínit život v tomto známém letovisku (v období od počátků letoviska v druhé polovině 19. století do začátku 30. let 20. století) – bude představen společenský život v letovisku, poté budou uvedeny aktivity, jimž se věnovali návštěvníci letoviska a jež jim v této souvislosti letovisko nabízelo, a možnosti zdejšího ubytování.

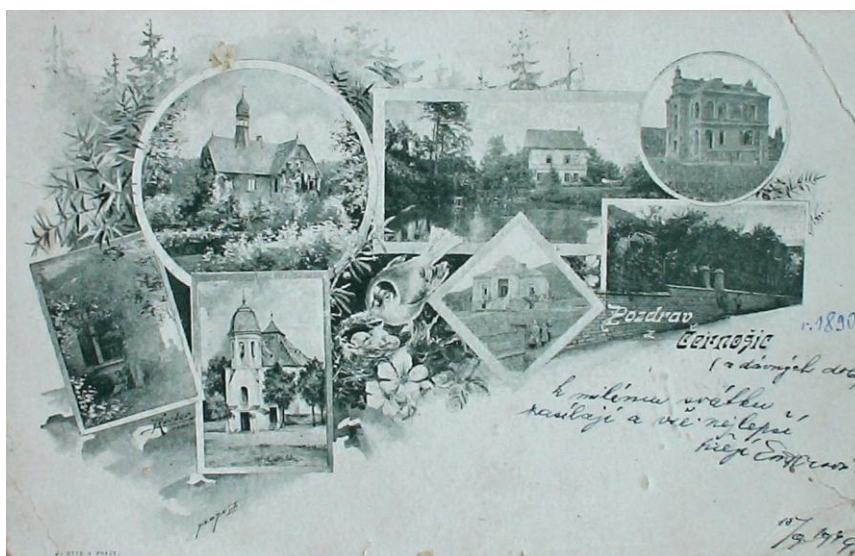
¹⁷² SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, s. 100-101.

¹⁷³ Kromě pojmu „letovisko“ se u takových míst můžeme setkat např. s označením letní sídlo, villegiatura, zahradní město (tento pojem však není zcela vhodný, viz kapitola Zahradní města) nebo výletní místo.

¹⁷⁴ Pro návštěvníky letovisek se používala mj. označení luňáci, letní kolonisté, náletníci či letňáci.

¹⁷⁵ O vilách v Horních Černošicích se zmiňuje již publikace Smíchovsko a Zbraslavsko z roku 1899: „Osada se zajímavým kostelíčkem je pro vábnou polohu oblíbeným letním sídlem Pražanů, kteří tam pěkné villy postavili.“ HANSL, c.d., s. 192.

Předmětem další části budou majitelé vil a jejich domy. Nejprve bude krátce zmíněno původní obyvatelstvo černošického letoviska a poté budou představeny změny, které po vzniku letoviska nastaly z hlediska počtu obyvatel a stavebního vývoje. Poté již bude věnován prostor vilařům a vilám – tomu, jaký typ lidí si nechával tyto vily stavět, jakým aktivitám se vilaři při pobytu v letovisku věnovali či jaké vztahy panovaly mezi starousedlíky a obyvateli vil. Také budou představeny některé zajímavé vily.

Obr. 7 Černošice na dobové pohlednici. SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Fotografie k pamětní knize, inv. č. 8.

3.2.1 Společenský život v letovisku

Společenský život v jednotlivých částech dnešních Černošic byl velmi pestrý. Účastnili se ho nejen původní obyvatelé, ale i někteří vilaři, kteří se zde postupem času usadili natrvalo. Fungovalo tu množství spolků, sportovalo se, o poutích se chodilo ke kolotočům, v místních hostincích se pořádaly taneční zábavy (vstup na ně byl povolen od čtrnácti, patnácti nebo šestnácti let) a spolkové plesy, v období první republiky se začaly promítat filmy nebo se hrálo divadlo.¹⁷⁶

Jedním z nejstarších spolků byl vlastenecký rolnický spolek „Přemysl pod Kazínem“ založený před rokem 1848 v Dolních Mokropsech sedlákem Karlem Zdeborským, který organizoval selské jízdy, tzv. selská banderia. Členové tohoto spolku prý v revolučním roce

¹⁷⁶ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 66-68. SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 31.5.1896-23.10.1901, inv. č. 2, kniha č. 2, zápis z 13.12.1896.

1848 „táhli na pomoc obleženým Pražanům, ale před vyzbrojeným vojskem museli ucouvnout.“¹⁷⁷ Za Bachova absolutismu byl spolek rozpuštěn. Dále na území dnešních Černošic působily Okrašlovací spolek (o něm bude podrobnější zmínka dále), Podpůrný spolek Kazín (založen roku 1898), Sbor dobrovolných hasičů (v Dolních Mokropsech od roku 1903, v Černošicích od roku 1906), Spořitelní a záložní spolek v Dolních Mokropsech (kampelička, od roku 1907), včelařský spolek nebo Spolek majitelů domů v Horních Černošicích.¹⁷⁸ Ze sportovních spolků měl největší význam Sokol, který vznikl nejprve v Horních Černošicích (roku 1913). Ten kromě sportovních aktivit např. pořádal šibřinky nebo provozoval „kinematografická představení“. Tělocvičná jednota Sokol Dolní Mokropsy byla založena roku 1920 (od roku 1930 provozoval biograf v hostinci „U Pokorných“), Tělocvičná jednota Sokol Dolní Mokropsy - Vráž pak roku 1931. Své příznivce si našla i Dělnická tělocvičná jednota, která vznikla v Černošicích v roce 1912, avšak po rozkolu, kdy vznikla Federativní dělnická tělocvičná jednota, již v činnosti nepokračovala, její členové se stali součástí Dělnické tělocvičné jednoty v Dolních Mokropsech, jež vznikla v roce 1933. Kromě toho zde fungoval Lawn tennis club Černošice (založen roku 1912),¹⁷⁹ klub atletů nebo se hrál fotbal (v roce 1923 se konal zápas s fotbalovým mužstvem pražských divadelních herců, kde byli např. Vlasta Burian, Ferenc Futurista, Karel Hašler nebo Zdeněk Štěpánek).¹⁸⁰ Rozvíjela se i dramatická činnost - ve školní kronice najdeme zmínku o divadelních ochotnicích z roku 1909,¹⁸¹ v Dolních Mokropsech působil od roku 1930 spolek Rozkvět, na Vráži spolek

¹⁷⁷ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 63-64.

¹⁷⁸ ŠLESINGEROVÁ, c.d., s. 32. SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 64, 67. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecní rady 12.4.1927-21.9.1928, inv. č. 7, kniha č. 7, zápis z 26.3.1928. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 26. 12. 1920- 11. 7. 1927, inv. č. 1, kniha č. 1, zápis z 3.11.1925.

¹⁷⁹ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 68, 134, 139, 157. ŠLESINGEROVÁ, c.d., s. 35. KRÍŽOVÁ, Milena. Z historie Dolních Mokropes-pokračování. *Informační list*. 2010, č. 1, s. 36. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecní rady (1913)- 22.5.1924, inv. č. 5, kniha č. 5, zápis z 25.11.1920. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecní rady 12.4.1927-21.9.1928, inv. č. 7, kniha č. 7, zápis z 30.1.1928.

¹⁸⁰ KRÍŽOVÁ, Milena. Jak se dříve sportovalo. *Informační list*. 2011, č. 8, s. 23.

¹⁸¹ Zápis v kronice uvádí, že místní divadelní ochotníci věnovali škole výnos z představení. V zápisu z dřívějších let se dočteme, že dar škole věnoval i klub atletů, jenž uspořádal taneční zábavu pro získání prostředků pro potřeby chudé školní mládeže. SOkA Praha-západ, Národní škola Horní Černošice, Pamětní kniha 1901-1919, s. 42, 69.

Budoucnost a divadlo hráli i členové Sokola (dramatický odbor v Dolních Mokropsech vznikl v roce 1930, na Vráži o 2 roky později).¹⁸²

Z hlediska fungování letoviska byla důležitá především činnost místního okrašlovacího spolku. Okrašlovací spolek vznikl podle pamětní knihy Horních Černošic v roce 1896, o jeho zakládání se však dozvídáme i ze zápisu obecního zastupitelstva z konce roku 1894.¹⁸³ Jeho činnost probíhala ve spolupráci s představenstvem obce (následující kapitola ukáže, že tato spolupráce neprobíhala vždy bezproblémově). Rozsah jeho aktivit byl opravdu velký: „*staral se svědomitě o zušlechtění kraje. Sázel stromoví (akáty podle chodníku od zastávky stát. dráhy vzhůru až k čp. 132 aj.), stavěl v lesích lavičky pro pohodlí návštěvníků, přispíval na úpravu cest,*“ provozoval veřejné lázně, usiloval o postavení čekárny na místním nádraží, snažil se o zveřejnění některých cest, zřizoval rigoly, navrhoval zřízení telefonu a telegrafu v obci nebo se spolupodílel na vybudování památníku padlým v první světové válce.¹⁸⁴ Členy spolku byli např. nakladatel a knihkupec Antonín Reinwart, architekt František Schläffer nebo profesor na vysoké škole technické Václav Felix.

¹⁸² SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 68, 157.

¹⁸³ „*K žádosti pořizujícího výboru „Okrašlovacího spolku v Hor.Černošicích“ usneseno vydati prohlášení, jímž se obec zavazuje, že jest ochotna v pádu rozejití neb rozpuštění „Okrašlovacího spolku v Hor.Černošicích“ jmění pozůstalé (...) převzít na tak dlouho až by nový spolek za stejným účelem se nesoucí v Horních Černošicích zařízen byl.*“ SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 29. 1. 1888- 19. 4. 1896, inv. č. 1, kniha č. 1, zápis z 13.12.1894.

¹⁸⁴ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 88. Z Černošic. (Zdejší zastávka). *Národní listy*. 23.7.1901, roč. 41, s. 3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9282111>. SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 31.5.1896-23.10.1901, inv. č. 2, kniha č. 2, zápis z 11.10.1897. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecní rady 27.5. 1924- 27.3.1927, inv. č. 6, kniha č. 6, zápis z 1.9.1925. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecní rady 12.4.1927-21.9.1928, inv. č. 7, kniha č. 7, zápis z 16.7.1928. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 14.11.1927 – 30.5. 1930, inv. č. 2, kniha č. 2, zápis z 20.7.1928. SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 12. 5. 1909-21. 3. 1919 (1920), inv. č. 3, kniha č. 3, zápis z 18.1.1913.

3.2.2 Rekreační aktivity v letovisku

Černošické letovisko nabízelo návštěvníkům příjezdějícím z Prahy škálu možností, jak strávit příjemný čas a odreagovat se od každodenních starostí. V počáteční fázi existence letoviska nebylo toto místo zcela přizpůsobeno přílivu výletníků a jejich nárokům – např. zde byly neupravené cesty, málo možností, kde se posadit, zatím nebyly založeny říční lázně a plovárny, možnosti ubytování či občerstvení byly omezené (návštěvníkům byla zpočátku k dispozici pouze hospoda Slánka) apod. Zázemí pro návštěvníky a možnosti, jak si užívat pobytu v letovisku, se postupem času zlepšovaly a rozšiřovaly, vždy se totiž našli podnikaví lidé, ať už šlo o místní obyvatele nebo o někoho odjinud, kteří dobře odhadli výhody, které jim mohla existence letoviska přinést. Příkladem takového podnikavých lidí byli v černošickém letovisku místní stavitel Václav Majer, který mj. provozoval několikery říční lázně, nebo Josef Kříž. Ke stejnému názoru docházeli i obecní představitelé. Taková letoviska se pak těšila čím dál většímu zájmu návštěvníků. Člověk si zde např. mohl vyjít na procházku, vykoupat se, posedět v některé z restaurací,¹⁸⁵ dát si zmrzlinu v cukrárně či se věnovat některému ze sportů, které byly v letoviscích často provozovány. Někteří rekreanti se zapojili do místního života, o čemž svědčí zmínka ve školní kronice černošické školy: „*Dívky dlící se svými pány na letním bytě v Černošicích, pořádaly dne 14. července zábavu, jejíž čistý výnos 40 K odevzdaly správci školy na zakoupení potřebných školních knih.*“¹⁸⁶

K velmi oblíbeným místům, jež vyhledávali k rekreaci lidé unavení městským shonem a zhoršeným prostředím k životu, patřily vodní plochy - v případě Černošic to byla řeka Berounka. U vody se lidé věnovali různým aktivitám, kromě koupání a plavání se jednalo také o rybaření nebo o projížďky na loďkách (loďky k půjčení nabízel svým návštěvníkům

Plovárny
říční, slunečné,
písečné lázně,
tennisy, wolley-bal,
Ping-Pong,
buffet, vzorná obsluha,
ceny mírné.
Josefa Kříže,
proti Kazinu.
Vyučuje zkouš. plavčík:
Mila Pražák.

Josef Kříž,
mistr zednický a studnařský.
navrhuje a provádí veškeré
stavby rod. vil, domů,
hospod. a továrn.
budov, studní
!! levně a solidně !!

Obr. 8 Dobová reklama z roku 1924. SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Orientační plán Horních Černošic, Dolních Černošic, Dolních Mokropes s uvedením majitelů domů 1924, inv. č. 199.

¹⁸⁵ K tomu, jak to vypadalo v dobových výletních restauracích, viz např. DVOŘÁK, Tomáš. *Pražské výletní restaurace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Muzeum hlavního města Prahy, 2010, s. 9-17.

¹⁸⁶ SOKA Praha-západ, Národní škola Horní Černošice, Pamětní kniha 1901-1919, s. 18.

např. penzion Steimar).¹⁸⁷ Řeka oddělovala Horní Černošice od Dolních a překonávat ji museli nejen zdejší obyvatelé, ale i výletníci nebo letní hosté, kteří chtěli na pravém břehu navštívit některé z místních říčních lázní, nebo si zajít na procházku či na výlet. K tomu, aby se člověk, který neměl vlastní loďku, dostal z jednoho břehu na druhý, mohl využít přívozu (ten se za své existence několikrát přesouval) nebo brodů (také existovaly brody soukromé). V roce 1895 byl povolen prámový přívoz, na němž mohl člověk převážet zvířata (dobytek, vepře, ovce či husy) nebo trakař či káru, o rok později osobní přívoz. Ceny se odvíjely od stavu vody: na konci 19. století za malé vody platila jedna pěší osoba 2 krejcary, za velké vody 4 krejcary, podle sazby z roku 1924 se za osobu platilo 10, resp. 15 haléřů. Tyto přívozy pak obec pronajímala a po rozdělení Horních a Dolních Černošic se obce o výnos z nájmu dělily. Dostat se z jednoho břehu na druhý dříve potřebovali především lidé z Dolních Černošic, kteří vlastnili pozemky na levém břehu, avšak poté, co se z Černošic stalo výletní místo, se směr dopravy přes řeku změnil.¹⁸⁸ Důležitým počinem bylo povolení ke zřízení 2 metry široké cesty na pravém břehu řeky v roce 1916. Ta měla sloužit jako komunikace mezi obcemi Černošice, Jíloviště a Lipany a její další funkcí bylo „*umožniti procházky podél řeky Berounky a přístup ku koupelím a veřejným lázním.*“ Polní cesty byly ve špatném stavu, a tak lidé, ve snaze se jim vyhnout, vstupovali na sousedící pozemky a tam, kde cesty nebyly vůbec, chodili po celé šířce těchto pozemků, což se jejich majitelům příliš nezamlouvalo (tento argument využila obec proti námitkám těchto majitelů pozemků vůči zřízení této cesty).¹⁸⁹ To bylo pro přívoz, k němuž tato cesta vedla, velice významné. Význam přívozu posléze poněkud poklesl, neboť „*lázně a koupaliště, které dříve seskupeny jen v nejbližším okolí přívozu, účinně podporovaly provoz, posunuly se dále proti toku řeky až ke Kazínu.*“ Navíc mu vznikla konkurence v podobě přívozů, které byly povoleny majitelům lázní „Kazín“ a „Pod Hrádkem“ k převážení návštěvníků těchto lázní v letní sezóně.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Autor dolnomokropeské kronika jmenuje jako nejstarší sporty, které se v letovisku provozovaly a které měly spojitost s vodou, rybolov, plavání a veslování. SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 134.

¹⁸⁸ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 38-43.

¹⁸⁹ SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Budování a údržba místních komunikací – pravobřežní cesta, ulice, inv.č. 27, kart.č. 1, Protokol ze dne 27.března 1916.

¹⁹⁰ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 42-45.

Obr. 9 Říční lázně. Archiv Městského úřadu Černošice.

V průběhu let vyrostlo na pravém i levém břehu Berounky několik říčních lázní, díky jejichž vzniku byl významně posílen výletní ruch. I když počet letních hostů na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století poklesl, zakládání lázní pokračovalo i nadále. Autor pamětní knihy Horních Černošic¹⁹¹ uvádí následující lázně v pořadí, jak ležely proti proudu řeky. Na levém břehu řeky jmenuje na prvním místě Majerovy lázně „Pod Kapličkou“, nejbližší veřejné lázně. Vznikly v roce 1933 na místě, kde stávaly první veřejné lázně v celém okolí. Ty byly z důvodu nebezpečných proudů, hloubky vody a blízkosti jezu zrušeny a používaly se již jen soukromě. Dalšími veřejnými lázněmi byly lázně na ostrově u penzionu Steimar v Dolních Mokropsech, které sloužily především hostům tohoto penzionu. Dále se na levém břehu v Dolních Mokropsech nacházely Křížovy lázně a Šeborovo koupaliště pod Humenou. Na pravém břehu ležely hojně navštěvované lázně Okrašlovacího

Obr. 10 Reklama na říční lázně. SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Orientační plán Horních Černošic, Dolních Černošic, Dolních Mokropes s uvedením majitelů domů 1924, inv. č. 199.

¹⁹¹ Horní Černošice měly problém se zřizováním veřejných říčních lázní, neboť břehy na jejich území nebyly k tomuto účelu vhodné a řeka byla v těchto místech prudší a mělká. Tamtéž, s. 89-90.

spolku v Horních Černošicích. Ty se nalézaly nad jezem a navštěvovali je zejména majitelé vil a letní hosté z Horních Černošic. Původní plovárna stávala na levém břehu v Horních Černošicích, ale kvůli splaškům, které byly vylévány do potoka Švarcava, když časem zhoustla zástavba v jeho okolí, byla přemístěna na pravý břeh. Své obecní lázně zde provozovaly i Dolní Černošice, které navštěvovali hlavně obyvatelé Horní Černošic, a to díky blízké poloze těchto lázní a přítomnosti hřiště. Nedaleko Kazína byly Kubičkovy lázně a za nimi následovaly lázně „Kazín“ a „Pod Hrádkem“ s vlastními přívozy. Cvrkovy lázně „Kazín“ byly největší a nejznámější, součástí Majerových lázní „Pod Hrádkem“ byl hostinec. Další lázně ve směru po proudu byly až v sousedním Radotíně. U některých starousedlíků bylo v oblibě koupání na ostrovech nacházejících se v řece.¹⁹² O tom, co bylo součástí dobových říčních lázní, si můžeme udělat představu na základě dokumentů z let 1910 a 1911

k povolení rozšíření lázní okrašlovacího spolku a k povolení zřídit veřejné „koupeliště“ a lázně osadě Dolní Černošice. V dokumentaci k lázním okrašlovacího spolku se dozvídáme, že součástí lázní měly být i sluneční lázně a koupadla pro neplavce. Nezbytnou součástí byly budky k převlékání (celkem 35), budky pro plavčíka a dva záchodky. Zajímavá je rovněž

Obr. 11 Některé říční lázně na orientačním plánu z roku 1924. SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Orientační plán Horních Černošic, Dolních Černošic, Dolních Mokrops s uvedením majitelů domů 1924, inv. č. 199.

informace, že „*spolek omezuje používání svého koupeliště na své členy.*“ V lázních zřízených Dolními Černošicemi se nacházelo 13 budek, z toho byly 3 soukromé. K tomu, aby mohly být lázně povoleny, bylo nezbytné splnit určité podmínky, např. musely být přítomny záchranné prostředky (záchranný člun s lanem, záchranné pásy, koule na laně) a nutná byla i přítomnost plavčíka, bylo třeba umístit hygienická plivátka („*V plovárně bud' tež umístěny v dostatečném počtu hygienická plivátka. Na stěny bud' připevněn zákaz plivání na podlahu a do basinů a kromě toho výstraha, že polykání vody říční jest zdraví nebezpečné.*“), nebo mělo dojít k ohraničení prostoru lázní koly nebo tyčemi. Jednou z dalších záležitostí, které bylo nutné

¹⁹² SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 90-93. SOKA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 134.

vyřešit, bylo oddělení pohlaví – každé z nich mělo svůj záchodek, avšak kromě toho bylo potřeba i jejich oddělení při koupání: „*Při koupelišti tomto nechť se koupání děje v dobách různých pro obě pohlaví, jelikož prostorně není na dělení dle pohlaví pomýšleno.*“¹⁹³

Kromě řeky byly pro návštěvníky černošického letoviska lákavé i zdejší lesy, které představovaly pro městského člověka jeden ze způsobů, jak se přiblížit přírodě.¹⁹⁴ Lidé chodili do lesů na procházky, kde se mohli posadit na lavičkách, které tam umístil místní okrašlovací spolek. V oblibě bylo také houbaření. Krásné lesy a zalesněné kopce sice přispívaly k dobré pověsti Černošic, avšak návštěvník, který se na základě kladných ohlasů vydal do Černošic na osvěžující procházku, mohl být skutečnou situací někdy poněkud zklamán – o tom se psalo v červnu 1912 v článku v Národních listech:

*„Pražské okolí náleží, bohužel, z velké části ke krajům v turistickém ohledu nevalně utěšeným. A tam, kde se přece kousek malebné přírody udržel, narazí turista obyčejně na nedostatek smyslu pro úpravnost, jevíci se zejména v primitivních neschůdných cestách. (...) Právě vyličené závady pražského okolí překvapí však tím trapněji, setká-li se s nimi výletník i v obci pokročilé a tak dobrého jména, jaké mají Černošice. Doslechli jste se o krásných partiích lesních nad Černošicemi a pospícháte jimi rozhojnit své výletní zkušenosti. U nádraží se dozvíme, že třeba se dáti ke kostelíku, tam opustiti silnici [či ulici] a zabočiti v levo na cestu k Třebotovu. Ale sotva zabočíte dle rady, ocitáte se ještě v samé obci na cestě zubožené, rozježděné a rozryté, kde se při nahodilém setkání sotva vyhnete povozu na cestě, která po větším dešti se stává vůbec krkolomnou. Nemohla by obec tak navštěvovaná přinésti turistice poměrně malou oběť a dáti aspoň nejhorší [dolní] část této cesty, jež výletnímu místu zajisté ke cti neslouží, řádně upravit? Pojistila by si tím jistě vděk přemnohých. A ty nádherné lesní partie nad obcí by toho též plně zasloužily.“*¹⁹⁵

¹⁹³ SOKA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Povolení na zřízení veřejného koupaliště 1910-1911, inv. č. 38, kart.č. 1, kopie dopisu od C.k. místodržitelství v království Českém Okrašlovacímu spolku v Horních Černošicích ze dne 5.7.1910, Abschrift (kopie) dopisu od C.k.místodržitelství v království Českém ze dne 15.9.1910, kopie dopisu od C.k. místodržitelství v království Českém Okrašlovacímu spolku v Horních Černošicích ze dne 15.9.1910, kopie dopisu od C.k. místodržitelství v království Českém ve věci kolaudace veřejného koupaliště osady Dolních Černošic ze dne 13.6.1911.

¹⁹⁴ „*Moderní doba váží si přírodních krás a prohlubuje touhu po přírodě. Různé organizace turistické, skautské a v poslední době trampské přinesly nové směry a přiblížily člověka k přírodě. Lidé unavené překotným životem léčí se v přírodě.*“ SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 84.

¹⁹⁵ Z výletu do pražského okolí. *Národní listy*. 7.6.1912, roč. 52, s. 3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/17845766>.

Mezi další rekreační aktivity, jimž se lidé v tomto letovisku věnovali, nebo je nabízelo samo letovisko, patřilo hraní tenisu, dále se zde provozovala cyklistika (ne však masově), později sem pronikal také tramping. Pro návštěvníky letoviska byly pořádány koncerty a hrála se divadelní představení. Letovisko však nebylo navštěvováno pouze v létě, po roce 1918 se zde podle pamětní knihy Horních Černošic rozvíjely i zimní sporty, především sáňkování a lyžování, díky nimž sem i v zimě zavítalo mnoho hostů. Rozšířené byly také vycházky a výlety do okolí Černošic.¹⁹⁶

Černošické letovisko využívali výletníci jako výchozí bod pro několik výletů.¹⁹⁷ Tipy, kam mohli lidé vyrazit, popisuje pamětní kniha Horních Černošic: *„Zajímavé a oblíbené cesty po stránce přírodní rozbíhají se z Hor. Černošic všemi směry. Na severu, jihu a západě zpestřují krajinu kopce i údolí s pěknými lesy. Jenom východ až téměř k Vltavě zůstává jednotvárnou rovinou polní. Mimo krátké vycházky, které podnikají místní obyvatelé za účelem osvěžení, na příklad na sever do lesnaté stráně „Staňkovky“, na severozápad do rozkošného údolíčka „Kosiny“ a pěknou vyhlídku ze „Sulavy“ nebo lesy k Třebotovu, na západ do krásného údolí Švarcavy aj. jest zde řada výletů polo- i celodenních.“* Jedním z cílů, kam vyrazit z Horních Černošic na výlet, byl hrad Karlštejn – zde autor kroniky navrhoval buď příjemnou lesní cestu přes Vonoklasy, Karlické údolí a Mořinu (tato trasa měřila 12 km) nebo údolím potoka Švarcavy přes Solopisky (vzdálené 2 km od Černošic), Roblín (vzdálený 5 km od Černošic) a odtamtud dále do Karlštejna (celkem 11 km). Komu byl výlet na Karlštejn krátký, mohl pokračovat do Svatého Jana pod Skalou nebo až do Berouna. Další okolní zajímavou lokalitou byla Zbraslav, kde mohli výletníci navštívit starý hřbitovní kostel na kopci Havlíně (také sem byl umístován bájný Kazín) nebo hradiště Závist. Cesta na Zbraslav vedla *„silnicí na Dolní Černošice, Lipence a Lipany (5,5 km), nebo na Radotín příjemnou cestou lukami a lesem (6,5 km).“* Koho zajímalo místo, kde se údajně nacházelo Kazínovo sídlo, vydal se po pravém břehu 2 km proti proudu řeky ke skále s bílým nápisem Kazín. Odtud se dalo pokračovat lesnatým údolím Humenského potoka na Jíloviště (4 km) nebo až k Vltavě. Mezi dalšími tipy na výlet zmiňoval autor kroniky výlet do údolí

¹⁹⁶ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 101. SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 134, 137. Letní a lázeňská místa. *Národní listy*. 17.7.1906, roč. 46, s. 3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9164681>.

¹⁹⁷ Tomáš Dvořák v publikaci Pražské výletní restaurace uvádí, že zde již brzy byly turistické značky, konkrétně mluví o turistickém značení na stromech u hotelu Slánka: *„Okolí Berounky totiž patřilo k místům s prvními značenými turistickými stezkami u nás. Tehdejší majitel hotelu Slánka a starosta v Horních Černošicích Karel Cívárek byl příznivcem a podporovatelem značení cest, za což mu člen výboru KČT Tomáš Dvořák neopomenul poděkovat na stránkách Časopisu turistů.“* DVORÁK, c.d., s. 151.

Radotínského potoka, jež mělo romantickou atmosféru a nacházelo se zde několik lomů se zkamenělinami (sem vedla trasa po kopci Sulava asi 4 km skrze lesy), a výlety podél řeky, buď proti proudu řeky přes Dolní Mokropsy, Horní Mokropsy, Všenory (5 km) a případně dále, nebo po proudu po levém břehu na Radotín (4 km), Chuchli atd.¹⁹⁸

3.2.3 Možnosti ubytování

Černošické letovisko bylo častým cílem jednodenních návštěvníků, ale bylo i velké množství takových, kteří se zde chtěli zdržet přes noc, několik dnů či ještě déle. Pokud člověk nebyl majitelem vlastní vily nebo neměl mezi majiteli vil příbuzné nebo známé, mohl si pronajmout pokoj či více místností nabízených v některých domech nebo se mohl ubytovat v jednom z místních ubytovacích zařízení. V důsledku hospodářské krize se počet letních návštěvníků na konci dvacátých a na začátku třicátých let značně snížil a velké množství letních bytů nenašlo své nájemníky.¹⁹⁹ Aby si někteří návštěvníci s menšími finančními prostředky pobyt v letovisku alespoň o trochu prodloužili, přespávali ze soboty na neděli v kabinkách na plovárnách,²⁰⁰ jiní (poté, co se začal rozvíjet tramping) se utábořili na ostrovech nacházejících se v Berounce, kde kratší či delší dobu přespávali ve stanech.²⁰¹ Za první republiky se začaly k letnímu pobývání stavět chaty a vznikat chatové osady: „*Vznikají nová rekreační sídliště u řeky*“, např. osada „Jedličkov“, osada „Pod hladkou skálou“ nebo osada „Údolí staré řeky“. „*Soukromě vzniká celá skupina tzv. weekendových chat v poříčí Berounky. Nový směr rekreační, tramping, přinesl k nám tzv. trampské chaty v „Habřínách“ a v blízkosti staré Vráže.*“²⁰²

Nabídku a poptávku po letních bytech dokládají inzeráty v novinách, např. v Národních listech nebo v Národní politice: „*Černošice. Letní byt v 2 velkých pokojích pro bezdětnou rodinu ve vile v I. patře, s velkou terasou k pronajmutí.*“²⁰³ „*Byt o 2 pokojích*

¹⁹⁸ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 94-99.

¹⁹⁹ „*Hospodářská tíseň způsobila v posledních letech ohromný úbytek hostů, takže sta letních bytů zůstává tu neobsazeno.*“ Tamtéž, s. 138.

²⁰⁰ Rozhovor s paní Milenou Křížovou ze dne 6.5.2013.

²⁰¹ „*V posledních letech jsou i tyto ostrovy za pěkných nedělí a svátků plně obsazeny cizími návštěvníky, z nichž mnozí táboří zde ve stanech dny, ba i týdny.*“ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 93-94.

²⁰² SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 136-137.

²⁰³ Černošice. *Národní politika*. 14.5.1905, roč. 23, s. 13. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/30146107>.

s kuchyní, koupelnou a přísl., bez nábytku, v nové vile v Černošicích-Mokropsích se pronajme na zbytek letní sezony neb. déle.²⁰⁴ „Černošice za Radotínem. Hledá se byt o dvou pokojíčkách na zahradu, avšak nikoli přízemí.“²⁰⁵ Letní byty k pronájmu byly nabízeny ve všech částech dnešních Černošic, neboť z takových letních pronájmů plynul vítaný přivýdělek, a tak není divu, že ti, kteří měli tu možnost a disponovali volným prostorem, nabízeli letním hostům k pronájmu jednu či více místností. Např. v Horních Černošicích byla v důsledku narůstajícího výletního ruchu přestavěna část statků na obytné domy s letními byty k pronájmu (tyto domy byly později obydleny natrvalo). V Dolních Mokropsech se pronajímaly letní byty ve vilové čtvrti i v původní obci, zatímco na nově se rozvíjející Vráži byly nabízeny prostory nejen na léto, ale z velké části také k trvalému pronájmu.²⁰⁶

K letoviskům patřila i různá ubytovací zařízení a ani území dnešních Černošic se bez nich neobešlo.²⁰⁷ K nejznámějším patřily hotely Slánka, Kulhavý, Monopol a Klán a penzion Steimar. První tři hotely se nacházely v bezprostřední blízkosti železniční zastávky, avšak ani hotel Klán nebyl od zastávky příliš daleko. Předností penzionu Steimar byla poloha u řeky a přilehlý ostrov.

²⁰⁴ Byt. *Národní listy*. 7.8.1927, roč. 67, s. 8. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9377118>.

²⁰⁵ Černošice. *Národní listy*. 12.4.1881, roč. 21, s. 4. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/6543096>.

²⁰⁶ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 139, 144.

²⁰⁷ Hotely a hostince na území dnešních Černošic nesloužili pouze příjíždějícím hostům, využívali je i místní obyvatelé, např. k pořádání zábav (v roce 1928 se ve Slánce konaly sokolské šibřinky), ke cvičením nebo ke schůzím obecního zastupitelstva (ve Slánce, v hotelu Monopol nebo v hostinci „U Ptáčníků“).

ve druhé polovině 19. století a stavebními úpravami na začátku 20. století. Součástí Slánky je i zděná přístavba tanečního sálu s jemnou secesní štukovou dekorací.²¹⁰ K návštěvě Černošic a Slánky zvala např. tato reklama v Národní politice z roku 1903: „Hotel „Slánka“ v Černošicích u nádraží, na řece Berounce. Veliká ovocná stinná zahrada, sousedící s krásnými lesy, které jsou k volnému použití. O výtečnou kuchyň a dobře vyleželé pivo jest postaráno. Toho času nejpříjemnější to výletní místo Pražanů. K hojně návštěvě uctivě zve Karel Cicvárek, restauratér.“²¹¹

Obr. 13 Hotel Slánka. Archiv Městského úřadu Černošice; archiv autorky.

²¹⁰ KOUKALOVÁ, Šárka. Hotel Slánka se secesním tanečním sálem. *Informační list*. 2006, č. 4, s. 28. SOKA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 133.

²¹¹ Hotel "Slánka" v Černošicích. *Národní politika*. 24.5.1903, roč. 21, s. 12. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/29796996>.

V blízkém sousedství Slánky se nacházely hotel Kulhavý (dnes Kazín)²¹² a hotel Monopol. Hotel Monopol vznikl přestavbou rodinného domu na hotel, když byly přistavěny taneční sál a další místnosti. Byl důležitým společenským centrem obce. Dům byl postaven asi v roce 1902, přístavba proběhla v roce 1906, k dalším úpravám došlo ve 20. letech 20. století. Díky své výhodné poloze mohl zaujmout přijíždějící návštěvníky svým vzhledem, např. hrázděnými štíty či věžičkami. Ti mohli po vystoupení z vlaku rovnou vyrazit do letní zahrady hotelu a ve stínu stromů posedět a osvěžit se.²¹³ Hotel Klán se nalézal v sousedství vil s plochými střechami, jejichž autorem byl architekt František Roith. Dům si nechal v roce 1914 postavit Rudolf Klán, po deseti letech bylo přistavěno druhé patro a podkroví.²¹⁴ Jak si můžeme přečíst v reklamě z roku 1928, hotel nabízel pokoje „s celým komfortem a letní byty k zadání na čas neb na celou sezonu.“ Hosté mohli odpočívat na stinné zahradě, aniž by byli obtěžováni prachem či kouřem, pochutnat si na domácí kuchyni a osvěžit se výtečným černým a světlým pivem. Inzerát dále lákal do zahradní restaurace v lázních u Berounky.²¹⁵

Obr. 14 Reklama na Hotel Klán. SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Orientační plán Horních Černošic, Dolních Černošic, Dolních Mokropes s uvedením majitelů domů 1924, inv. č. 199.

²¹² Takto lákal hotel Kulhavý případné zájemce o pronájem pokoje: „Letní byt, 1 velký pokoj nárožní se 4 okny, překrásná vyhlídka, celý den slunce, 50 kroků od nádraží, pronajme se v hotelu „Kulhavý“. Těm, již mohou teprve o prázdninách na letní byt, doporučuje se, by si tento překrásný pokoj hned zamluvili, jelikož později v Černošicích žádné další byty k zadání nebudou.“ Černošice. *Národní listy*. 25.6.1902, roč. 42, s. 7. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9312894>.

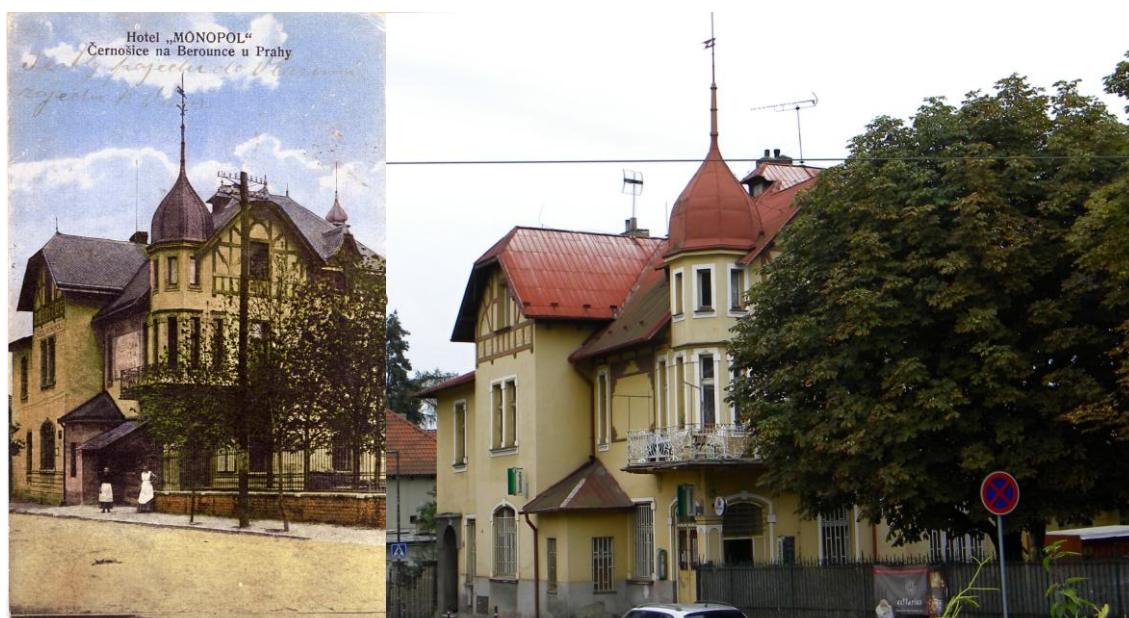
²¹³ KOUKALOVÁ, Šárka. Hotel Monopol se společenským sálem. *Informační list*. 2006, č. 3, s. 36. DVOŘÁK, c.d., s. 149.

²¹⁴ KOUKALOVÁ, Šárka. Rodinný dům Rudolfa Klána. *Informační list*. 2006, č. 2, s. 24.

²¹⁵ Hotel Klán, Dolní Černošice, Mokropsy. Černošice. *Národní listy*. 8.6.1928, roč. 88, s. 4. Dostupné z <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/4523674>.

Obr. 15 Hotel Kulhavý (dnes Kazín). Dostupné z <http://fotohistorie.cz/Stredocesky/Praha-zapad/Cernošice/Default.aspx>; archiv autorky.

Obr. 16 Hotel Monopol. Archiv Městského úřadu Černošice; archiv autorky.

Obr. 17 Hotel Klán. Archiv Městského úřadu Černošice; archiv autorky.

Penzion (penzionát) Steimar ležel od železniční zastávky o něco dále než zmíněné hotely. Svě jméno dostal po svém majiteli, herci a divadelním řediteli Jiřím Steimarovi (1887-1968). Ten si nejprve koupil velký pozemek u Berounky s polovinou ostrova a postavil zde dům pro svou rodinu, který poté přestavěl na hotel o třiceti pokojích s velkou jídelnou s prosklenou verandou. Do nově otevřeného penzionu lákala hosty tato reklama ze srpna 1924: „*Oblíbený dram. umělec Národního divadla v Praze Jiří Steimar otevřel v letním sídle Pražanů prvotřídní hotel a pensionát. Moderní stavba, opatřená veškerým komfortem, navržená a vystavěná arch. inž. Jar. Čeladou z Prahy, nalézá se v nádherné poloze u Berounky, má letní byty, pense a zařízena je i k zimnímu obývání. V Berounce je skvělé koupaliště. Pečlivá obsluha, mírné ceny a výtečné spojení učiní jistě sympatický podnik dostaveníčkem četných hostů. Ostrov v Berounce, který náleží hotelu, promění se časem v útulnou zahradu. Černošice těšily se ode dávna zvláštní přízni Pražanů, v novém pensionátě Steimarově budou se hosté cítit jako doma.*“²¹⁶ Penzion se stal společenským centrem, které navštěvovala pražská smetánka, častými návštěvníky zde byli umělci, a to zejména herci (např. Ferenc Futurista).²¹⁷ Steimar koupil po skončení Světové výstavy v Paříži v roce 1925 jeden z pavilonů a nechal z něj udělat kabiny pro plovárnu a divadlo pro zhruba 100 diváků.²¹⁸ Reklama z června 1928 se snažila přitáhnout pozornost potenciálních návštěvníků pomocí výčtu lákavých aktivit, které zde mohli hosté provozovat. Kdo si chtěl dopřát příjemné posezení, mohl se usadit na prostranství před penzionem, za chladnějšího počasí nabízela posezení již zmíněná skleněná veranda a za horka se host mohl přesunout na ostrov, na němž se nacházela zahrada a pláž, a tam se uvelebit v proutěných křeslech. Pokud host byl spíše aktivnější, mohl využít místní plovárny a koupat se po obou stranách ostrova, půjčit si loďku a vydat se na projížďku proti proudu řeky či provozovat některé hry na ostrově. Chuťové buňky jistě potěšila prvotřídní kuchyně, v parném dni byla k osvěžení nabízena zmrzlina či ledové nápoje. Za některých večerů se zde hrávalo divadlo, režisérem byl sám pan majitel Steimar. Majitelům automobilů stačila půlhodina a již dorazili z Prahy na místo.²¹⁹

²¹⁶ Pensionát "Steimar" v Černošicích u Dol. Mokropsů. *Český svět*. 14.8.1924, č. 48, s. 8.

²¹⁷ FERENCOVÁ, Anna. *Hříchy Anny Ferencové*. V Hradci Králové: Kruh, 1991, s. 11.

²¹⁸ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 45. KŘÍŽOVÁ, Milena. Kus života slavného hereckého rodu v Černošicích. *Informační list*. 2011, č. 10, s. 21.

²¹⁹ Černošice. *Národní listy*. 8.6.1928, roč. 88, s. 4. Dostupné z <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/4523674>.

Obr. 18 Pension Steimar. Archiv Městského úřadu Černošice; archiv autorky.

Obr. 19 Reklama lákající k návštěvě pensionu Steimar. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Orientační plán Horních Černošic, Dolních Černošic, Dolních Mokropes s uvedením majitelů domů 1924, inv. č. 199.

3.2.4 Vilaři v černošickém letovisku

Součástí příměstských letovisek bývala i vilová zástavba a Černošice jsou svými vilami obzvláště proslulé (Koukalová označuje Černošice za nejvýznamnější letovisko v blízkosti Prahy a „*ojedinělou příměstskou lokalitu evropského významu*“),²²⁰ mnohé zaujmou i dnešní návštěvníky Černošic svým vzhledem, některé jsou dílem známých architektů, jako byli Jan Kotěra, Karel Straník, Osvald Polívka, František Roith a další. Výstavba vil byla velmi důležitým zásahem do vývoje dnešních částí Černošic, neboť změnila vzhled místa, ovlivnila život stávajících obyvatel a přinesla do venkovské oblasti městského ducha.

²²⁰ ŠVÁCHA, c.d., s. 30.

Vznik letoviska přinesl původním zemědělským osadám i jejich obyvatelstvu mnohé změny. Jak uvádí autor hornočernošické kroniky, před vznikem letoviska bývaly jádrem obyvatelstva silné rody, které byly v osadě usazené již po staletí. Jednalo se o obyvatelstvo národnostně české, jehož hlavní obživou bylo především zemědělství, čemuž odpovídal i jeho způsob bydlení, a tak tu dříve stávala hospodářská stavení, statky a chalupy. Pro některé obyvatele bylo v létě vedlejším a v zimě hlavním způsobem obživy pletení nůší a košíků. Také v Dolních Mokropsech žili statkáři, chalupníci a domkáři. Část obyvatel Horních a Dolních Černošic docházela a po zavedení dělnických jízdenek v roce 1893 dojížděla za prací do továren v sousedním Radotíně.²²¹ S rozvojem letoviska nastal rovněž rozvoj různých živností. Autor dolnomokropeské kroniky uvádí, že se jednalo zejména o činnosti spojené se stavebnictvím a konkrétně jmenuje zednictví, tesařství, klempířství, zámečnictví, instalatérství a elektrotechniku. Dále šlo o druhy živností, jako byla živnost „*zahradnická, hostinská, švadlenská, holičská, cukrářská, řeznická a nejvíce ovšem rozšířeny obchody koloniální a hokynářství s drůbeží, máslem a tvarohem.*“²²² Došlo k nárůstu počtu obyvatelstva i počtu domů, čímž se měnil dosavadní vzhled místa a zástavba se rozšiřovala mimo původní jádra obcí.²²³ Zatímco v roce 1846 žilo v Horních Černošicích pouhých 138 obyvatel, o téměř století později jich bylo již 1213 (v roce 1880 zde žilo 204 obyvatel, v roce 1890 217 obyvatel, v roce 1900 264 obyvatel, v roce 1910 448 obyvatel a v roce 1921 680 obyvatel). Počet obyvatel se v době od jara do podzimu navyšoval o letní hosty, a tak se např. v období let 1920-1925 zvyšoval celkový počet obyvatel až o dvě třetiny, tj. zhruba na 3500 obyvatel.²²⁴ Autor hornočernošické kroniky považuje za zlomové období ve stavebním vývoji období 1880-1900. Uvádí, že v desetiletí od roku 1880 do roku 1890 se toho po stavební stránce příliš nezměnilo (v této době byly v Horních Černošicích postaveny první vily), teprve až poté „*zdvihá se čilejší stavební ruch v Hor. Černošicích.*“ V devadesátých letech došlo k rozdělení některých pozemků na stavební místa: v roce 1895 získal František Vodvážka²²⁵

²²¹ SOkA Praha-západ, Národní škola Horní Černošice, Pamětní kniha 1901-1919, s. 2. SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 135. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 49, 102, 124, 141, 170.

²²² SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 134.

²²³ Mezi novými obyvateli Horních Černošic i Dolních Mokropes se např. objevili i ruští emigranti, kteří zde trvale bydleli od roku 1920 a jejich počet rostl až do roku 1927. SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 138.

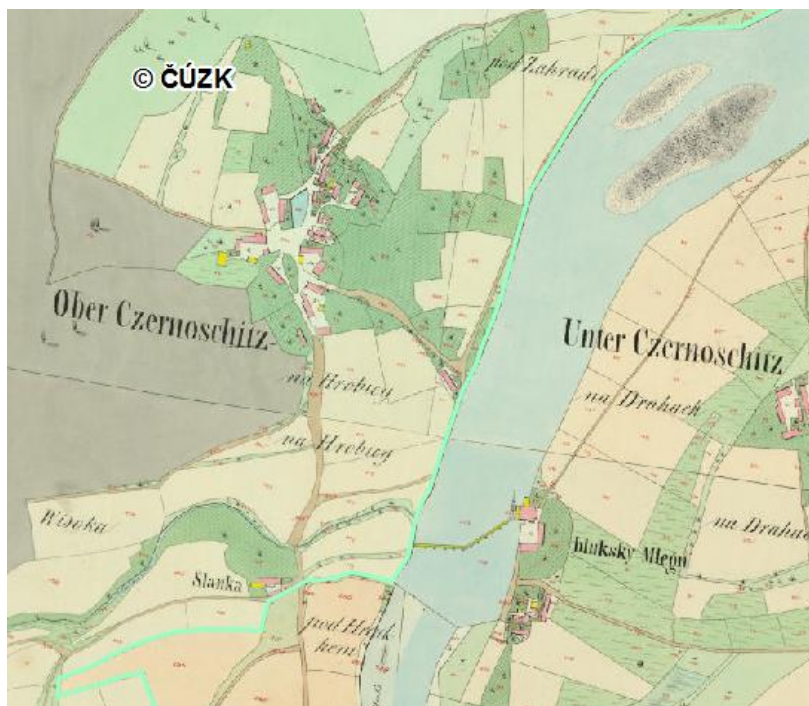
²²⁴ Tamtéž, s. 110, 137-138.

²²⁵ Z písma autora kroniky není zcela jasné, zda se tento člověk jmenuje Vodvážka nebo Vodvářka, proto upozorňuji, že mnou uvedená varianta (Vodvážka) nemusí být správná.

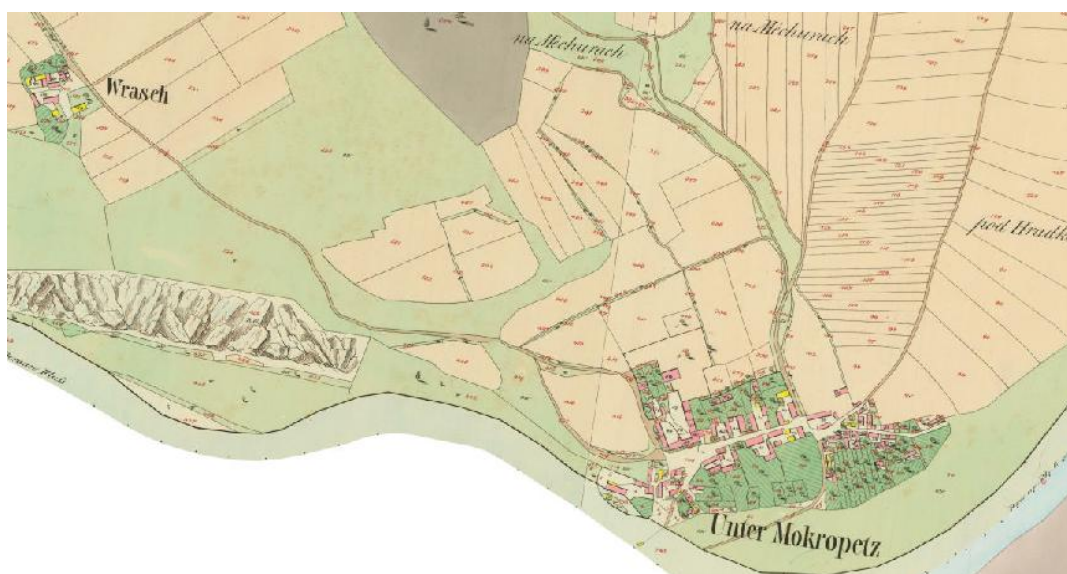
povolení k rozdělení pozemku na čtrnáct stavebních míst, o 3 roky později dostali povolení rozdělit pozemek na sedm stavebních míst Antonín a Albertina Reinwartovi. Období let 1901 až 1920 bylo dobou velkého stavebního rozvoje. Významným počinem bylo zahájení přípravy k parcelaci kopce Horka v roce 1913, o niž požádalo zbraslavské panství – k dokončení této parcelace došlo až po první světové válce. Právě v desetiletí 1920 až 1930 totiž nastalo období největšího stavebního rozvoje v dosavadních dějinách Horních Černošic. Autor kroniky k tomu poznamenává, že: „*Takového náhlého vývoje, pokud se týče množství vzrůstu i jakosti staveb, se jistě nikdo nenadál.*“ Stavební vývoj v období let 1880 do roku 1930 tedy silně změnil podobu obce – bylo postaveno mnoho vil a rodinných domů a postupně se moderní době začaly přizpůsobovat i původní domy, které byly upravovány na moderní bydlení. V roce 1880 bylo v Horních Černošicích 23 domů, v roce 1890 31 domů, do roku 1900 zde stálo 44 domů, v roce 1910 se počet domů zvětšil o více než polovinu, tj. na 98 domů, v roce 1912 tu bylo 133 domů a konečně v roce 1930 dokonce 223 domů.²²⁶ K nárůstu počtu domů došlo i v Dolních Mokropsech. Zatímco v roce 1898 zde bylo 61 čísel popisných, v roce 1907 jich bylo 97 a v roce 1925 tu stálo již 173 domů. V roce 1924 vznikla nová čtvrť na Vráži, náhorní plošině nad Horními Černošicemi a Dolními Mokropsy, kde do té doby byly pouze čtyři rolnické usedlosti a zbytek území tvořily role. Právě v onom roce se většina těchto pozemků skoupila, byla rozparcelována a poté rovnou zastavěna nebo výhodně prodána, a tak zde do osmi let vzniklo přes sto rodinných domů a vil.²²⁷

²²⁶ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 176-189.

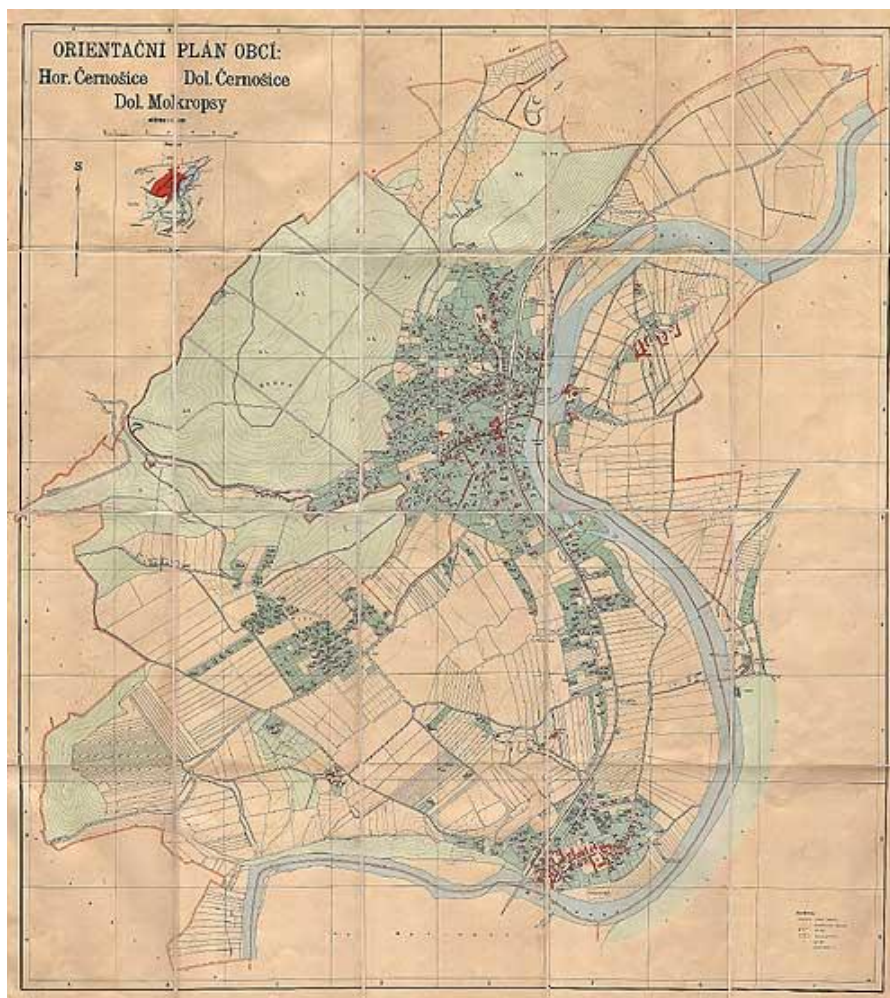
²²⁷ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 135, 138, 151.

Obr. 20 Horní Černošice na Císařském povinném otisku, v levé dolní části Slánka. Dostupné z:
http://wgp.urm.cz/app/tms/aplk/arcgis_api/ck_1842/index.html?view=2028-1.

Obr. 21 Dolní Mokropsy na Císařském povinném otisku, v levé horní části Vráž. Dostupné z:
http://wgp.urm.cz/app/tms/aplk/arcgis_api/ck_1842/index.html?view=1344-1.

Obr. 22 Mapa černošického letoviště z období první republiky. Archiv Městského úřadu Černošice.

Nedlouho poté, co se území dnešních Černošic stalo vyhledávaným cílem pražských výletníků, byly parcelovány pozemky kolem Černošic a kolem železniční zastávky směrem k Dolním Mokropsům, a tak se začaly stavět „na pozemcích dosud rolnických velké objekty zahradní a vilové.“²²⁸ Vily byly stavěny podél hlavních dopravních tahů a ulic „které sledovaly zpravidla vrstevnice nebo tvořily jejich propojení kolmo ke svahu,“ nebo kolem železniční trati, u řeky či ve svazích.²²⁹ V roce 1890 stály v Horních Černošicích dvě vily.²³⁰ První vilou byla novorenesanční vila Anny Slavíkové, vdovy po knihvedoucím, postavená v polovině osmdesátých let 19. století v Tichém údolí,²³¹ dnešní Karlštejnské ulici, (dnešní č.p.

²²⁸ Tamtéž, s. 133.

²²⁹ ŠVÁCHA, c.d., s. 30

²³⁰ SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 180.

²³¹ Tiché údolí se nalézalo i v Roztokách, dalším oblíbeném letovisku Pražanů.

278). Tato vila byla obývána trvale a měla modrou sgrafitovou výzdobu a její součástí byly i dva kruhové medailony dvou Krokových dcer (vlevo byla Kazi, vpravo Teta, obě měly na sobě staročeské řízy), u nichž se nacházely verše „*Co na Kazíně Kazi hloubě bádala*“, „*Sny nebes na Tetíně Teta sprádala*.“ Na fasádě byl také letopočet stavby MDCCCLXXXVI. Stavba byla v průběhu let upravována a při tom zmizela i tato zajímavá výzdoba.²³² Druhou vilou byla letní vila Julia Enderse, oficiála pražské městské spořitelny, na jejímž místě dnes stojí jiný rodinný dům.²³³ Od roku 1898 začala výstavba vil po obou stranách železniční trati směrem k Dolním Mokropsům (v roce 1903 stálo v Dolních Mokropsech již 20 vil),²³⁴ která se postupem času rozšiřovala až k původní části obce, vily vznikaly např. v části zvané „Na Marsu“²³⁵ nebo v nové čtvrti Vráž. Vilová zástavba pak obě samostatné obce nakonec propojila. Několik vil vzniklo také v Dolních Černošicích.²³⁶ Spolu s rodinou vlastníka bydleli ve vilách i další lidé – služební, chůvy nebo domovníci, kteří se starali o dům v nepřítomnosti jeho majitele, a další. Služební mívaly své pokojíky blízko kuchyně nebo v suterénu, kde býval i byt domovníka, který, stejně jako zahradník, v některých případech míval i vlastní domek.²³⁷ Mnohé vily na území Černošic jsou velmi propracovaná a architektonicky ceněná díla. Důležitý však nebyl pouze dům, nedílnou součástí vil totiž byly i jejich zahrady, jimž architekti věnovali někdy stejně velkou pozornost jako samotné vile. V zahradách se nacházely menší stavby jako zahradní domky či altány, dále zde byly zakládány květinové záhony nebo vysazovány okrasné dřeviny (magnolie, tis, cedr apod.).²³⁸ V některých zahradách přispíval k příjemné atmosféře i potok Švarcava: „*Vody jeho zadržují z větší části uvedené mlýny do svých rybníků, zbytek pak tvoří umělá zákoutí v soukromých parcích a*

²³² KOUKALOVÁ, *Moderní..., c.d.*, s. 62-63, KŘÍŽOVÁ, Milena. Sytě modrá sgrafita ve vzpomínce paní Gizely. *Informační list*. 2008, č. 3, s. 53.

²³³ KOUKALOVÁ, Šárka. Rodinná vila od Jaroslava Fröhlicha. *Informační list*. 2008, č. 7-8, s. 62.

²³⁴ Obecní zastupitelstvo v Černošicích projednávalo v roce 1919 návrh, aby vzhledem k tomu, že Dolní a Horní Černošice budou rozděleny, byl katastr Horních Černošic rozšířen mj. o vilovou část v Dolních Mokropsech. SOKA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 12. 5. 1909-21. 3. 1919 (1920), inv. č. 3, kniha č. 3, zápis ze dne 21.3.1919.

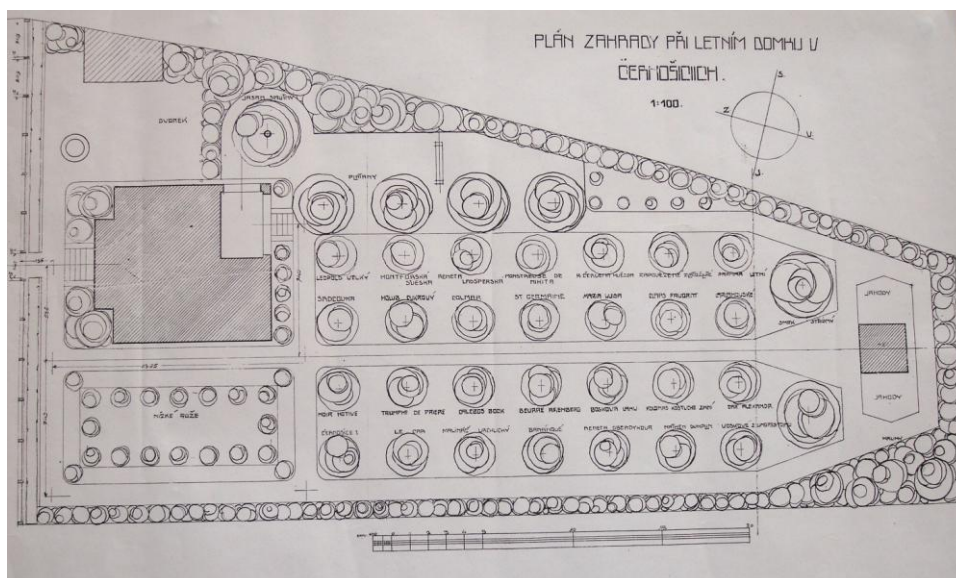
²³⁵ „*Vilová čtvrť se doplňuje, vzniká souvislá řada vil podle trati po obou stranách až do staré obce i řada vil na „Marsu*.“ *Pojmenování to vzniklo v čase konjunkce planety Mars se Zemí, kdy se tyto značně přiblížily. V té době se tam stavěly vily*.“ SOKA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 136.

²³⁶ Tamtéž, s. 40, 133-134, 136, 144-145.

²³⁷ KOUKALOVÁ. *Moderní..., c.d.*, s. 51-52, 57, 59.

²³⁸ Rozhovor s paní Milenou Křížovou ze dne 6.5.2013.

zahradách zdejších majetníků vil, jimiž výlučně protéká na katastru naší obce.²³⁹ U vil, jež byly postaveny u Berounky, docházelo k úpravě vstupu do řeky, byly zde můstky s přivázanými loďkami, které využívali majitelé vil k cestě na druhý břeh, když chtěli navštívit plovárnu.²⁴⁰ V souvislosti s rozvojem automobilismu se součástí pozemků vil stávaly garáže („*Také automobilismus se šířil mezi vily již od svých počátků.*“).²⁴¹ K výslednému dojmu ze vzhledu vil často přispívaly také ozdobné kované ploty.

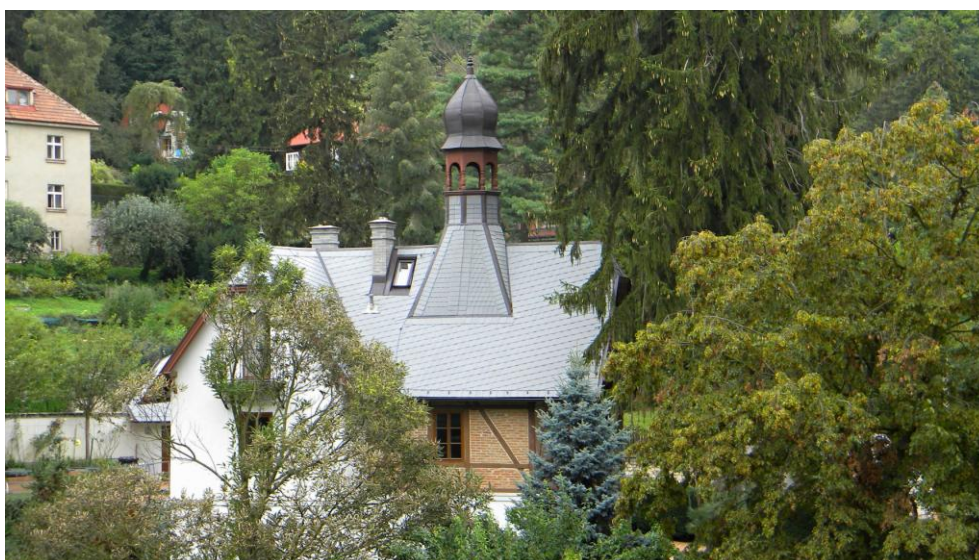
Obr. 23 Plán zahrady vlastní vily architekta Roitha. Archiv Městského úřadu Černošice.

²³⁹ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 50. Jak již však bylo zmíněno v části věnované místním plovárnám, s rostoucí zástavbou rostlo i znečištění potoka, a tak vypouštěné splašky mohly atmosféru v zahradách vil spíše kazit.

²⁴⁰ KRÍŽOVÁ. Kus života..., c.d., s. 21.

²⁴¹ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 134-135.

Antonín Reinwart, byl předsedou agitačního komitétu a také zde vystavoval publikace, které vydalo jeho nakladatelství. Kromě něj zde vystavovali i další lidé spojení s Černošicemi, např. Jan Weiss zde prezentoval výrobky ze své továrny na klobouky, Jan Langhans své umělecké fotografie nebo Jan Vilím díla ze zinkografického a xylografického ústavu. Reinwart se podílel také na Národopisné výstavě československé konané v roce 1895, kde byl v literárním výboru. Dále se na ní podíleli např. Jan Vejrych v užším stavebním výboru nebo architekt a stavitel František Schlaffer v instalačním a užším stavebním výboru. Z dalších lidí, kteří byli spojení s Černošicemi a měli podíl na této výstavě, šlo např. o malíře Václava Jansu, který byl spoluautorem vystavovaného dioramatu Pobití Sasíků pod Hrubou Skálou. Jednou ze zajímavých budov, které se na výstavě objevily, byla hospoda „Na Větrníku“ od architekta Bóžy Dvořáka, která vycházela ze slezské lidové architektury a byla inspirována krčmami s křížovými světničkami. Hospoda byla po nějaké době rozebrána a dřevěná konstrukce byla přenesena do Černošic do Tichého údolí, kde byla v letech 1908-1910 postavena vedle vily č.p. 278 podle návrhu místního stavitele Václava Majera, později však proběhly další přestavby. Z této výstavby by měl pocházet i dům č.p. 399 od architekta Miroslava Stöhra, ale podle Koukalové vzhledem „*k tomu, že vila byla v Černošicích vystavěna v roce 1899, je však více pravděpodobné, že dřevěná konstrukce mohla být přenesena spíše z Výstavy architektury a inženýrství, konané v roce 1898.*“²⁴⁴

Obr. 25 Současná podoba vily Antonína Reinwarta. Archiv autorky.

²⁴⁴ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 64-68. KOUKALOVÁ, Šárka. Rodinný dům Josefa Hřebíka. *Informační list*. 2007, č. 12, s. 44.

Obr. 26 Dům č.p. 277. Archiv autorky.

Obr. 27 Stöhrova vila. Archiv autorky.

Čím se vilaři bavili, když trávili čas v černošickém letovisku? Když se přesouvali do svých vil, zvali si do nich často své příbuzné, přátele nebo známé, kteří mohli přes noc zůstat v pokojích pro hosty, a také se vzájemně navštěvovali s jinými vilaři. Pražský společenský život se tedy v letní sezóně stěhoval i s jeho představiteli za hranice města. Majitelé vil se svou společností rádi sedávali za pěkného počasí v zahradách, v altánech nebo

na terasách, za horšího počasí např. na verandách, v salonech nebo v obývacích pokojích. Jednou ze skupin lidí, kteří jezdili do letoviska za rekreací, byli umělci, a tak se pořádala domácí divadelní představení pro lidi, které majitel vily pozval. Pokud někdo z vilařů toužil po aktivnější formě odpočinku, mohl si zasportovat, oblíbeným sportem byl především tenis, proto se součástí zahrad u některých vil staly tenisové kurty.²⁴⁵ Zdá se, že alespoň někteří z obyvatel vil chodili za odpočinkem k řece Berounce, alespoň podle pamětní knihy Horních Černošic, v níž se uvádí, že majitelé vil navštěvovali lázně Okrašlovacího spolku v Horních Černošicích. Tito lidé tedy většinou trávili svůj volný čas v prostoru svých vil a zahrad, buď sami se svou rodinou, nebo se svými hosty z města.²⁴⁶

Jaké byly vztahy mezi původními obyvateli a nově příchozími obyvateli vil? Autor hornočernošické kroniky poukazuje na to, že starousedlíci zpočátku pohlíželi na tyto cizince, jejichž počet po čase převýšil počet původních obyvatel, s nedůvěrou: „*Obyvatelstvo domácí tvořilo však vlastní celek a pohlíželo na přistěhovalé zprvu i nepřátelsky, šetříc úzkostlivě svých práv. Po stát. převratu r. 1918, v nouzi o byty, nastal takový příliv cizího obyvatelstva, že obyvatelé narození v H.Černošicích zůstávají tu pak v nepatrné menšině.*“²⁴⁷ Zároveň tento cizorodý element jistě přitahoval jejich pozornost – ať už šlo o obyvatele vil (ženy např. mohly obdivovat „fintidla“, róby nebo klobouky vilařek),²⁴⁸ nebo o jejich stavby, ozdobné ploty před vilami a krásné zahrady. Autor dolnomokropeské kroniky píše o vilařích spíše v negativním duchu, jak dokládají následující ukázky:

„*Od dubna do září bylo vždy v Černošicích rušno, rovněž v Mokropsech. Pak se živel vilařský přelil opět do měst. Vilaři se již od prvopočátků chovali k obci odštědivě. Ještě nebylo ani 20 vil hotovo a již žádali odtržení jejich katastru od obce mokropeské.*“

²⁴⁵ Rozhovor s paní Milenou Křížovou ze dne 6.5.2013.

²⁴⁶ Trávení volného času s lidmi z podobného prostředí odpovídá tomu, co uvádí ve své knize Paul Fussell, tj. že pokud se člověk cítí mezi nějakými lidmi dobře, jsou to pravděpodobně lidé ze stejné společenské třídy. FUSSELL, Paul. *Class: A Guide Through the American Status System*. New York: Simon & Schuster, 1992, s. 18.

²⁴⁷ SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 102.

²⁴⁸ Rozhovor s paní Milenou Křížovou ze dne 6.5.2013.

„Pomalou se tu usazoval velkoměstský buržoazní život a zaváděla se tu móda a mravy nažehlených salonů. Vesnice původně zemědělská, stala se nyní eldorádem různých veličin obchodního, bankéřského a intelektuálního světa a jejich příživníků.“²⁴⁹

Z těchto ukázek by se dalo usoudit, že považoval vily za prvek nepřátelský vesnickému prostředí a nechoval k nim velké sympatie. Na druhou stranu v jiné ukázce dává najevo respekt k některým z těchto lidí za jejich zásluhy v profesním životě: *„V obci bylo hojně umělců a intelektuálů a též v různých oborech vynikajících na slovo vzatých kapacit a veličin.“²⁵⁰* Každý jedinec mohl mít na vztahy mezi starousedlíky a vily vlastní názor, ale zdá se velmi pravděpodobné, že po počátečních chladných vztazích obou stran probíhal jejich společný život v letovisku bez větších problémů, že k vážnějším konfliktům mezi původními a novými obyvateli nedocházelo a že si lidé na nové sousedy postupem času zvykli. Části místních občanů, kteří provozovali určitou živnost (stavebníci, hokynáři apod.) nebo měli na prodej domácí produkty (např. máslo, mléko atd.) přinášeli obyvatelé vil zisk. Část vilarů se zapojovala do veřejného života v letovisku, např. byli členy místních spolků nebo poskytovali dary škole. Kronika černošické školy často jmenuje Antonína Reinwarta, jenž se podílel na jednáních ohledně povolení této školy (*„Na předním místě sluší jmenovati velect. p. Ant. Reinwarta, knihkupce a majitele domu v Praze, jenž jako vlastník usedlosti a villy v této obci byl zdejším občanům pro školu pracujícím nápomocen nejen radou, ale i skutkem“*) a několikrát jí poskytl dary, nejčastěji v podobě knih z oblasti hospodářství. Kronika uvádí i další majitele vil, např. Edvarda Kovandu, který škole věnoval *„nový stereoskop, do něhož zhotovil dle svých fotografií z cest po Čechách, Bosně a Dalmácii 21 skvostně provedených stereoskopických obrazů na skle,“* nebo manželku architekta Schlaffera, která škole darovala raka z Jaderského moře.²⁵¹

Vlastnit vilu v některém příměstském letovisku se stalo velmi módní záležitostí a bylo tomu tak i v případě černošického letoviska,²⁵² neboť vila v sobě symbolizovala úspěchy a společenské postavení svého majitele. Můžeme nalézt určité podobnosti mezi černošickým

²⁴⁹ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 134-135.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 143.

²⁵¹ SOkA Praha-západ, Národní škola Horní Černošice, Pamětní kniha 1901-1919, s. 19, 21-22, 26-27, 93.

²⁵² Příklad toho, že současníci vnímali Černošice jako dobrou adresu, je tento inzerát: *„Koupím vilu, nehraději v Černošicích. Nabídka pod značkou „Villa Černošice“ do adm. t. l.“* Koupím vilu. *Národní listy*. 2.5.1903, roč. 43, s. 5. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9322497>.

letoviskem a předměstím, jak jej popisuje ve své knize *Bourgeois Utopias* Robert Fishman. Stejně jako tomu bylo o mnoho let dříve v případě Angličanů, chtěli se i čeští úspěšní majetní Pražané přesunout z průmyslového města na venkov, sezónně či trvale, ale zároveň se města nechtěli vzdát úplně, ať už z pracovních důvodů či kvůli vymoženostem, které město nabízelo. Z tohoto letoviska byl stejně jako z předměstí, o nichž píše Fishman, vyloučen průmysl a obchody, které nesloužily rezidenční oblasti – na rozdíl od těchto předměstí však odtud nebyli vyloučeni obyvatelé nižších tříd, kromě služebnictva tu žilo také původní obyvatelstvo. Další podobností byla např. skutečnost, že se v Anglii i u nás projednával problém, jak oddělit služebnictvo od pána domu a jeho rodiny. Zatímco v případě předměstí Victoria Park se toto projevilo např. v budování zadních schodišť, v Černošicích a i v jiných českých letoviscích docházelo k přesouvání prostoru pro služebnictvo do suterénu nebo do samostatných staveb – domky se stavěly pro domovníky nebo pro zahradníky.²⁵³

Jak již bylo zmíněno, k prvním letním vilám na území dnešních Černošic patřila vila Antonína Reinwarta č.p. 141 z počátku 90. let 19. století. Tuto stavbu, částečně roubenou a částečně zděnou, inspirovanou „*lidovým domem pojizerského typu, s loubím, předsazenou pavlačí a bedněnými lomenicemi s valbičkou ve všech třech průčelích zvýrazňovala polygonální vížka s lucernou a makovicí.*“ Tato vila měla jednoduchý půdorys, v přízemí se nacházela kuchyň se spíží, na niž navazoval rozměrný pokoj, o patro výš byla umístěna ložnice a salon,²⁵⁴ který měl vstup „*na pavlačku s výhledem do údolí. V této nejreprezentativnější místnosti majitel přijímal své přátele a hosty.*“²⁵⁵

²⁵³ FISHMAN, c.d., s. 3-6, 96.

²⁵⁴ „*Salon, nejvýstavnější prostor domu byl do vesnického prostředí villegiatury přenesen z měšťanského obydlí, kde se užíval od poloviny 19. století. Tato místnost sloužila k přijímání návštěv a společenským zábavám. Již na počátku 20. století byl salon kritizován pro zbytečnou okázalost a neobývatelnost ve vztahu k běžnému rodinnému životu. Kritikové salonu na počátku 20. století i v období první republiky však opomněli jeho společenský a reprezentativní význam.*“ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 59-60.

²⁵⁵ Tamtéž s. 51, 65.

Obr. 28 Vila Antonína Reiwarta. Archiv Městského úřadu Černošice; archiv autorky.

Další zajímavou letní vilou je vila č.p. 360 z počátku 20. století, kterou navrhl známý architekt Jan Kotěra pro dekorátéra Františka Fröhliche a v níž „*se promítla úzká spolupráce architekta se stavebníkem, a to ve větší míře než u jiných staveb. Průčelí podle Kotěrových návrhů vyzdobil nástěnnými malbami v secesním duchu majitel vily.*“ Kotěra byl při navrhování tohoto domu inspirován anglických domem a lidovou architekturou. Dům měl otevřenou dřevěnou verandu, jež jej propojovala se zahradou, k níž byly orientovány i obytné prostory domu, zatímco provozní prostory a hlavní vstup byly umístěny směrem do ulice.²⁵⁶

²⁵⁶ Tamtéž, s. 68-69.

Kromě samotného domu navrhoval Kotěra i jeho nábytek. V zahradě, jež byla založena jako okrasná, se nacházel také domek pro hosty, pod nímž byla garáž.²⁵⁷

Obr. 29 Fröhlichova vila. Archiv autorky.

Přímo u železniční trati byly postaveny letohrádky Aloise Zemana a advokáta Alexia Samuela. Raně secesní letohrádek Aloise Zemana (č.p. 403) navrhl kolem roku 1900 architekt Osvald Polívka, spoluautor Obecního domu v Praze. K trati směřuje nejreprezentativnější část domu, východní průčelí s předsunutou apsidou a ozdobným kovovým zábradlím se stylizovanými rostlinnými motivy. K návrhu budovy patřily i dva smrky před budovou.²⁵⁸ Letohrádek advokáta Samuela (č.p. 401) postavený v letech 1903-1904 zaujme zdobností své fasády, jejíž součástí byly tyto prvky: „*pilastry, lisénové rámce, omítková rustika, zdobné římsy, volutový dekor, mušle, dívčí maskarony, kartuše, klenáky, vázy a dekorované vikýře.*“ K letohrádku patřila architektonicky rozvržená okrasná zahrada, do dnešní doby se zachovalo původní kované oplocení na kamenné podezdívce, se zděnou pilířovou bránou a mřížovými vraty s nástavcem.²⁵⁹

²⁵⁷ JAKEŠOVÁ, Dana. Ve 110 let staré vilce se i dnes bydlí skvěle. *Novinky.cz* [online]. 15.2.2012 [cit. 2013-11-29]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/bydleni/tipy-a-trendy/258463-ve-110-let-stare-vilce-se-i-dnes-bydli-skvele.html>.

²⁵⁸ KOUKALOVÁ, Šárka. Zemanův letohrádek architekta Osvalda Polívky. *Informační list*. 2004, č. 10, s. 28. ŠLESINGEROVÁ, c.d., s. 28.

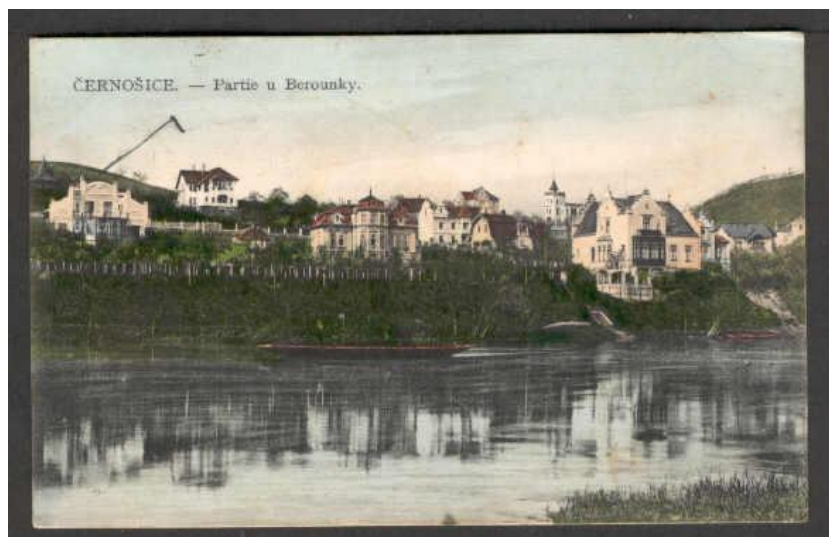
²⁵⁹ KOUKALOVÁ, Šárka. Letohrádek pražského advokáta Samuela. *Informační list*. 2006, č. 12, s. 40.

Obr. 30 Zemanův letohrádek. Archiv autorky.

Obr. 31 Letohrádek advokáta Samuela. Archiv autorky.

Obr. 32 Zemanův letohrádek (vlevo) a letohrádek advokáta Samuela (uprostřed). Dostupné z:

http://www.fotohistorie.cz/Stredocesky/Praha-zapad/Cernosice/Cernosice_-_vily/Default.aspx?photoID=18758.

Mezi černošické letní vily patří i vily navržené architektem Františkem Roithem. Významné jsou zejména domy č.p. 241 a 242 z roku 1910 – jejich zvláštností bylo, že obě měly rovnou střechu s rezervoáry na vodu, což byla na začátku 20. století zajímavá konstrukční novinka. Mezi první domy s plochou střechou patřila pražská Bílkova vila, kterou však černošické vily v časovém kontextu předcházejí. Rovné střechy obou vil se kvůli pozdější nevhodné rekonstrukci do dnešní doby nedochovaly. Vilu č.p. 241 navrhl Roith pro sebe a svou rodinu, vilu č.p. 242 pro Dr. Viktora Vojtěcha, jež byla pojata velkolepěji než architektův vlastní dům. Jejich architektonická koncepce „*představuje celistvá umělecká díla zahrnující nejen stavbu samu a řešení interiéru, ale i vnitřní zařízení, geometricky pojaté zahradní altány, zahrady i oplocení.*“ Roithova vlastní vila měla rozměrný obývací pokoj, z něhož se dalo vejít na otevřenou verandu, v sousední vile se nacházela reprezentační jídelna s velkou předstupující dřevěnou verandou směřující do zahrady. Zatímco u Roithovy vily měly pokoj pro hosty a ložnice, jež byly umístěné v patře, samostatné vstupy na balkony, ve vile Dr. Vojtěcha se vlastníková rodina mohla se svými hosty scházet na velké terase orientované směrem do zahrady nebo na pavlači směřující do ulice. Zahrady obou vil byly komponovány geometricky s přesným rozmístěním stromů, květin, chodníků a altánů. Zahrada Roithovy vily byla řešena asymetricky, zadní část zahrady byla zúžená. U vily se nacházel záhon nízkých růží, k zadní části zahrady směřovaly dvě řady stromů, ústřední altán obklopovaly záhony s jahodami a malinami. Zahrada druhé vily byla osově souměrná a měla bohatší geometrické rozvržení. Vilu č.p. 405 navrhl Roith v roce 1913 pro Dr. Karla Gutha.

Její součástí byly mj. velký prosluněný pokoj s posuvnými dveřmi a ústřední veranda, v patře se nalézala terasa, na kterou byl přístup ze dvou pokojů.²⁶⁰

Obr. 33 Roithovy vily č.p. 241 a 242. Dostupné z: http://www.fotohistorie.cz/Stredocesky/Praha-zapad/Cernosice/Cernosice_-_vily/Default.aspx?photoID=18758.

Obr. 34 Dům č.p. 241 v dnešní podobě. Archiv autorky.

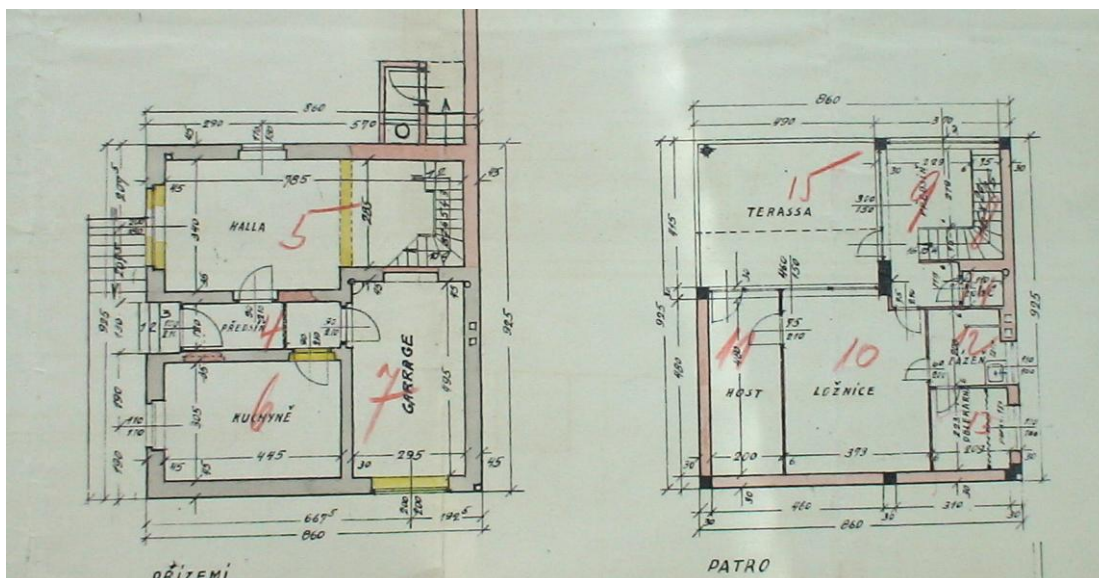
²⁶⁰ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 52-53, 73-74. KOUKALOVÁ, Šárka. Chráněný rodinný dům v Dolních Mokropsích. *Informační list*. 2005, č. 1, s. 34. KOUKALOVÁ, Šárka. Černošická geometrická moderna v díle architekta Roitha. *Informační list*. 2005, č. 2, s. 30. KOUKALOVÁ, Šárka. Odlišnosti Roithových vil spojovalo užití rovné střechy. *Informační list*. 2005, č. 3, s. 32, 34.

Obr. 35 Vila Dr. Karla Gutha. Archiv autorky.

Mezi nejvýznamnější stavby v Černošicích patří funkcionalistická letní vila č.p. 215 realizovaná v roce 1929, jejímž autorem byl architekt Karel Straník, který působil v ateliéru u Le Corbusiera. Jejími majiteli byli Jan (měl umělecký pseudonym Senešal, ze slova sensál - makléř na burze) a Jaroslav Novákovi (pracoval jako sekretář Obchodní a živnostenské komory), podporovatelé moderního umění a umělců. Podstatu využití této vily lze podle Koukalové vyjádřit několika slovy: „*Lehkost, otevřenost, nerušená zábava, relaxace, posezení na čerstvém vzduchu.*“ V suterénu se nacházely prádelna a sklep, v přízemí garáž, hala a kuchyně, v patře pak ložnice, pokoj pro hosta, oblékárna, koupelna (lázeň) a terasa. Hala a terasa byly využívány k posezení s přáteli.²⁶¹

²⁶¹ KOUKALOVÁ. *Moderní...*, c.d., s. 54. KOUKALOVÁ, Šárka. Funkcionalistický letní dům od Karla Straníka. *Informační list*. 2004, č. 9, s. 34. ŠVÁCHA, c.d., s. 177.

Obr. 36 Stavební plány Straníkovy vily. SOkA Praha-západ. Berní správa Smíchov, Černošice Horní, č.p. 43, karton č. 5.

Obr. 37 Dnešní podoba Straníkovy vily. Archiv autorky.

Uvedené letní vily představují jen několik příkladů zajímavých vil, jež vznikly na území Černošic. Mezi další patří např. Kratochvílova vila, další místní stavba navržená Janem Kotěrou, tentokrát pro ředitele královédvorských železáren Emila Kratochvíla, dva shodné domy (č.p. 397 a 398) v ulici Dr. Janského, kde v jednom z nich (č.p. 397) bydlel MUDr. Jan

Janský, rodinný dům Jana Štětky (č.p. 411) nebo funkcionalistická Hořejšova vila (č.p. 274).²⁶²

Obr. 38 Kratochvílova vila. Archiv autorky.

Obr. 39 Domy č.p. 397 (vpravo) a 398. Archiv autorky.

²⁶² Symbióza přírody a architektury v Černošicích. *Město Černošice* [online]. c2013 [cit. 2013-11-29]. Dostupné z: <http://www.mestocernosice.cz/turistika-a-sport/cernosicke-vily/>. KOUKALOVÁ, Šárka. Dům objevitele krevních skupin Jana Jánského. *Informační list*. 2006, č. 11, s. 32.

3.3 Obec a letovisko

Jedním z vlivných faktorů, jež ovlivňovaly rozvoj a vzkvétání letoviska, byl i přístup představitelů dané obce, např. jakými způsoby obec letovisko podporovala, jaké úsilí vynakládala, aby bylo letovisko pro návštěvníky stále atraktivní, jak udržovala jeho věhlas apod. Pokud bylo určité letovisko pro návštěvníky přitažlivé, přinášelo to obci jistou prestiž i příliv financí. K tomu aby hosté, ať už jednodenní či vícedenní, do onoho letoviska zamířili, bylo potřeba, aby bylo něčím zajímavé (např. přírodními krásami nebo blízkými historickými památkami) či aby bylo dobře dopravně dostupné, významné však byly i další vlastnosti. Dané místo mělo mít vybudované zázemí pro hosty, aby se zde cítili co nejpříjemněji a měli chuť se sem případně vracet, tj. aby se mohli někde občerstvit, odpočinout si, pobavit se apod. Výhodou také bylo, pokud letovisko nabízelo i určité vymoženosti města, zejména různé obchody, kde mohli letní návštěvníci nebo, v případě některých bohatších majitelů vil, jejich zaměstnanci při svých pobytech nakupovat. Roli mohla hrát i estetická stránka letoviska. Bylo nezbytné, aby byl zachovávan charakter letoviska, aby se pečovalo o to, co jej činí atraktivním (např. bylo potřeba starat se o lesy, kam chodili lidé na procházky či na houby). Proto bylo tedy důležité, aby obec takovýto cestovní ruch podporovala.²⁶³ V této části bude představen přístup představitelů Černošic, tzn., jaká vyjádření a argumenty obecní představitelé v souvislosti s podporou letoviska používali, jaké konkrétní kroky podnikali, aby napomohli přeměně původní vesnice na letovisko Pražanů, a jaké spory řešili.

Zápisy v kronice Horních Černošic (pamětní kniha z let 1933-1935) a zápisy ze schůzí obecní rady a obecního zastupitelstva ukazují, že si představitelé obce byli velmi dobře vědomi, co tvoří hlavní lákadla tohoto místa:

„Hor. Černošice nemají památek historických ani uměleckých. Kostelík z doby Přemysla Otakara II. jest sice zajímavý, ale pozdějšími opravami velmi změněný. Není zde ani budov architektonicky důležitých ani jiných věcí zvláště pozoruhodných. Magnetem návštěvy jsou jedině krásy přírodní, malebná a zdravá poloha s hojnými lesy a příjemným koupáním v Berounce.“²⁶⁴

²⁶³ Štemberk uvádí, že cíl, kam návštěvníci směřují, by měl mít vytvořeno základního zázemí, což jsou ubytovací a stravovací služby, dopravní dostupnost, značení turistických cest k zajímavým místům a pamětihodnostem, jejich ochrana, budování hotelů a útočišť před nepřízní počasí nebo výstavba rozhleden. Podle Jiřího Gutha-Jarkovského bylo důležité, aby obce pomáhaly cestovnímu ruchu např. podporou nebo přejímáním rozhleden nebo útulen, příspěvky na vydávání průvodců a map, péči o příliv turistů atd. ŠTEMBERK, c.d., s. 49. GUTH-JARCOVSKÝ, Jiří. *Turistický katechismus*. Praha: Baset, 2003, s. 104.

²⁶⁴ SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 85.

„Berounka je u nás i důležitým činitelem hospodářským. Činí kraj malebným a příjemné koupání v ní podporuje znamenitě výletní ruch.“²⁶⁵

Pro svou romantickou polohu jest od let devadesátých minulého století²⁶⁶ oblíbeným letoviskem Pražanů, kteří zde mají svá letní sídla a vily. Krásné lesy, zvláště pak nedostižné koupání v neupravené dosud Berounce vábí v létě tisíce výletníků. O tom svědčí říční veřejné lázně, bohužel na cizím území, jelikož břehy Berounky dotýkající se našich hranic nejsou vhodné ku zřizování plováren a řeka sama prudší a mělká.“²⁶⁷

Z uvedených ukázek vyplývá, že za největší přednosti Horních Černošic a okolí byla považována přítomnost řeky a lesů, jež lákaly návštěvníky ke koupání či k procházkám. V jazyce uvedených pramenů, které reprezentují pohled vedení obce, se při popisu kladných vlastností krajiny opakují některé výrazy, jež se snaží navodit příjemný dojem. Ty se vyskytují především ve spojitosti s charakteristikou lesů, polohy, koupání či údolí. Často se objevuje slovo „krásné“, např. ve spojení „krásné zahrady“, „krásné listnaté a jehličnaté lesy“, „s krásným výhledem“, „krásné údolí“ apod. Kromě toho se opakují např. slova „malebný“ („činí kraj malebným“) nebo „romantické“ („do romantického údolí“). Lesy jsou označovány za krásné či pěkné, koupání za příjemné či nedostižné, poloha se nejčastěji označuje jako zdravá, je však popisována i jako malebná či romantická. Představitelé obce měli rozhodně zájem podporovat rozvoj letoviska, udržovat jej přitažlivé pro návštěvníky, případně jeho atraktivitu ještě zvyšovat („Představitelé osady, později samostat. obce naší, správně pochopivše význam krásné a zdravé polohy, snažili se učiniti osadu výletním a klimatickým místem.“)²⁶⁸ Jaké konkrétní kroky tedy podnikali?

Jak již bylo zmíněno, představitelé obce se snažili o to, aby jejich obec, nyní letovisko Pražanů, byla prohlášena za klimatické místo. Svědčí o tom tato ukázka ze schůze obecního zastupitelstva:

„Obecní výbor se jednohlasně usnáší, aby byla obec Černošická v obou katastrech Horních a Dolních Černošic prohlášena za klimatické místo pro zvláštní svoji zdravou polohu a blízkost Prahy. Jsou v obci postaveny rodinné domy a letohrádky a obec je vyhledávána

²⁶⁵ Tamtéž, s. 49.

²⁶⁶ 90. let 19. století.

²⁶⁷ SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 88-90.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 88.

*rekonvalescenty a lidmi hledajícími občerstvení a klid. Toto prohlášení necht' se oznámi nadřízeným úřadům a to proto, aby v obci nebyly povolovány žádné různé živnostenské provozovárny.*²⁶⁹

Leckdo by mohl namítnout, že míst, jako byly Horní Černošice a Dolní Černošice a jejich okolí s řekou a zalesněnými kopci, existovalo více, a mohl by se ptát, zda má toto místo opravdu tak výjimečný charakter, že by mělo být označované za klimatické místo.²⁷⁰ Je otázka, jak snaha o prohlášení za klimatické místo pokračovala, tj. jak vypadala jednání s příslušnými úřady, jaké konkrétní argumenty podporující prohlášení Černošic za klimatické místo (kromě argumentu o zdravé poloze) byly použity, zda a kdy byly Černošice za klimatické místo skutečně prohlášeny apod. Odpovědi na tyto otázky se v použitých pramenech nepodařilo dohledat. Zdá se však, že k úřednímu prohlášení Černošic za klimatické místo nakonec nedošlo (viz dále v této kapitole). Co je však jisté, je skutečnost, že se představitelé obce rozmýšleli, jaké živnosti na svém území, kam lidé jezdí za odpočinkem a klidem, povolí provozovat a jaké ne. Činnost některých společností byla dle jejich názoru pro letovisko nevhodná a kazila by jeho příjemnou atmosféru. To byl i případ pohřebního ústavu:

*„pro zřízení filiálky pohřebního ústavu v obci zdejší, nejeví se potřeby, ježto vzdálenost do Radotína, kde nalézá se pohřební ústav, není značná. Dále se nedoporučuje z toho důvodu, že zřízení skladiště rakví v obci zdejší jako letovišti a místu výletnímu nebylo by vhodným.*²⁷¹

Na udržování a zvelebování letoviska měl značný podíl i místní okrašlovací spolek, čehož si bylo vedení obce dobře vědomé a jeho aktivit si cenilo („*Účinně upomáhal v naznačeném směru místní Okrašlovací spolek, založený r. 1896 a staral se svědomitě o zušlechťování kraje. (...) Hlavním úkolem bylo povznésti Hor. Černošice kulturně a hmotně a zpříjemniti pobyt letním hostům a výletníkům.*“).²⁷² Nelze si však myslet, že vztahy mezi tímto

²⁶⁹ SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 12. 5. 1909-21. 3. 1919 (1920), inv. č. 3, kniha č. 3, zápis z 7.7.1913.

²⁷⁰ Podle meteorologického slovníku je klimatické místo „*místo, které má blíže nespécifické léčivé podnebí s příznivým léčebným n. alespoň rekreačním účinkem na organismus, ale nemá z tohoto hlediska udělen lázeňský statut.*“ *Meteorologický slovník výkladový a terminologický.* Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR, 1993, s. 182.

²⁷¹ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecní rady 27.5. 1924- 27.3.1927, inv. č. 6, kniha č. 6, zápis z 21.10.1924.

²⁷² SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 88.

spolkem a vedením obce byly vždy idylické. Někteří členové obecního zastupitelstva měli k činnosti spolku určité výhrady:

*[Pan Březina] Míni dále, že okrašlovací spolek mohl by více udělat, než dosud v Černošicích udělal. Téhož mínění je i p. Kohlík a doporučuje přihlašovati se za členy, aby ve spolku zavládl jiný duch. Pan Zdeborský míní, že jest nejen třeba zřizovati lavičky, ale i upravovati stezky. Pan Žampa míní, že okrašl. spolek, za ta léta, co stává, mohl již více vykonat a měl by pracovat ve shodě s obcí.*²⁷³

Jak již bylo řečeno, Černošice byly pro výletníky a letní hosty atraktivní i díky přítomnosti lesů („Přímo životní otázkou obce jsou lesy a volný přístup do nich.“).²⁷⁴ Z tohoto důvodu bylo třeba věnovat lesům péči a udržovat je tak, aby i nadále přitahovaly návštěvníky. Právě o to se obec (za pomoci okrašlovacího spolku) skutečně snažila. Nechala např. zalesňovat holé stráně nebo se pokoušela o zachování romantického rázu lesa („Žádost p. ing. Švandy o povolení ku odvezení balvanů z ob. lesa, se zamítá, jelikož balvany činí les romantickým“).²⁷⁵ Obec dále plánovala vytvořit pás vzrostlých lesů, „jaké jsou v místech lázeňských.“²⁷⁶ Letní hosté a výletníci měli možnost chodit do lesů obecních i do lesů panství Zbraslav. Proto, když panství zamezilo přístupu do svých lesů, představovalo to pro letovisko velký problém (více o tomto sporu viz dále v této kapitole). V souvislosti s touto situací se proto objevil návrh, aby se obec pokusila získat část lesů od Zbraslavského velkostatku v rámci prováděné lesní reformy:

*„[pan Mašek] Svůj návrh odůvodňuje tím, že panství uzavřelo v poslední době letním pražským hostům přístup do jeho lesů, čímž v létě trpí i návštěva Černošic, neboť letním hostům přístupný obecní les je k tomu účelu příliš malý a nedostačující.*²⁷⁷

Návštěvnost letovisek ovlivňoval také rozvoj dopravy. Dlouhou dobu byla nejdůležitější a nejvyužívanější doprava železniční, na vzestupu však byla i individuální doprava auty či motocykly:

²⁷³ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 14.11.1927 – 30.5.1930, inv. č. 2, kniha č. 2, zápis z 20.7.1928.

²⁷⁴ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 85.

²⁷⁵ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 14.11.1927 – 30.5.1930, inv. č. 2, kniha č. 2, zápis z 20.7.1928.

²⁷⁶ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecní rady (1913)- 22.5.1924, inv. č. 5, kniha č. 5, zápis z 22.5.1924.

²⁷⁷ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 14.11.1927 – 30.5.1930, inv. č. 2, kniha č. 2, zápis z 14.1.1930.

„Zejména neděle a svátky potvrzují nám dostatečně všeobecnou oblibu zdejší krajiny. Rychlá a hustá doprava přináší dobré ovoce. Nejdůležitější zůstává železnice, ač nelze přehlížeti soukr. moderních vozidel, aut, motocyklů a pod.“²⁷⁸

Pro obec měla stále klíčovou roli železnice, které z velké části vděčila za svůj rozvoj. Měla význam nejen pro výletníky a letní hosty, kteří vlakem přijížděli z Prahy, nýbrž i pro místní obyvatele, jimž usnadňovala dojíždění za prací. Z toho důvodu se na schůzích obecního zastupitelstva či obecní rady můžeme setkat s bodem týkajícím se železniční dopravy (např. návrh na žádost o zřízení čekárny, stavba budovy zastávky, domáhání se železniční stanice na místě zastávky). Železniční doprava byla pro Černošice natolik důležitá, že představitelé obce raději odmítli zavedení autobusové dopravy, než by riskovali omezení vlakových spojů:

„Zavedení denního autobusového spojení mezi Prahou a Plzní místní potřeba obce Hor. Černošice nevyžaduje, neboť je přímé a vyhovující spojení postaráno železnicí. Je-li autobusová doprava vymožeností a pokrokem pro odlehlá místa ležící stranou železnic, byla by souběžně s železnicí vedoucí autobusová linka krokem zpět, jsouc v porovnání se železnicí pouze zlepšenou dopravou bývalých poštovních dostavníků doby předželezniční, nehledě ani k tomu, že vysoké jízdné neskýtá občanstvu žádného prospěchu.“

Mimo to lze předpokládati, že by zřízení takovýchto železnicí konkurujících soukromých automobilových linií mohlo přivoditi zrušení některých vlakových spojů, jež by výletním místům, jakým je i obec zdejší, bylo jen ku škodě.“²⁷⁹

Vztah obce k silniční dopravě, automobilové i motocyklové, lze označit za ambivalentní. Také prostřednictvím tohoto druhu dopravy přijížděli do obce letní hosté a výletníci, na druhou stranu však mohly automobily a motocykly návštěvníky letoviska obtěžovat a rychlou jízdou ohrožovat chodce, ať už šlo o trvalé či dočasné obyvatele obce. Mnozí řidiči využívali Černošice pouze k průjezdu během cesty ke svému cíli. Bylo proto třeba se těmito problémy zabývat, ale rovněž bylo nezbytné držet krok s dobou a nechovat se zpátečnický. O problému rychlé jízdy v obci svědčí již zápisy obecního zastupitelstva z let 1909 a 1910, kdy byly podány návrhy, aby byly pořízeny tabulky zakazující rychlou jízdu

²⁷⁸ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 99.

²⁷⁹ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecní rady 27.5. 1924- 27.3.1927, zápis z 18.5.1926.

obcí.²⁸⁰ O tom, jak tuto záležitost řešit, se vedla velká diskuze, jak dokládá zápis ze schůze obecního zastupitelstva z roku 1928:

„Pan Zdeborský referuje o tomto bodě a doporučuje, aby podle usnesení ob. rady byly zhotoveny celkem 4 tabulky pro automobilisty s nápisem: „Auta-15km, výfuky uzavřít, světla-tlumit, pokuta 20-500 Kč.“ Jest to zejména třeba v naší obci, kde jest tolik zatáček, ba mělo by se jezdit rychlostí ještě menší. Pan Kohlík poukazuje, že by to bylo přílišné tísnění provozu automobily a ujišťuje, že rychlost 15 km nedá se v praxi provádět, neboť nastala by tím v obci, zejména u přejezdu dráhy, pravá zácpa automobily a doporučuje, aby tabulky nesly nápis: „Auta-pomalů“-zavřít výfuk“, jelikož dlouhý nápis nedá se při jízdě přečísti. (...) [pan Zdeborský poukazuje na to, že obcí se jezdí] pouze většinou na výlety, nejvíce jenom v neděli a myslí, že jest jedno, jede-li se rychlostí 15 nebo 25 km, tím že dotyční nic nezmeškají. Považuje pojem „pomalů“ za příliš široký. (...) [pan Březina] míní, že nemůžeme se stavěti proti přiměřené rychlosti aut, neboť nebezpečí nespočívá jen v rychlé jízdě, ale také v tom, že nedovedeme držeti krok s dnešní dobou – to jest jejím prudkým tempem. (...) [pan Zdeborský] míní, že má na mysli v první řadě občanstvo, aby nebylo obtěžováno prachem zvířeným těmi, kdož jedou ne za povoláním, ale za svou zábavou. (...) Pan Poláček ml. upozorňuje, že mnoho motorových vozidel, zastavivších před zdejšími hostinci, nesnesitelně obtěžují hosty zbytečným rámusením, a mělo by se přísně dbáti takové rámusení zameziti. Pan Kohlík míní, že p. předsedající vystihl dobře současnou dobu a naši povinností jest přizpůsobiti se tempu této doby. Doporučuje znovu svůj návrh na znění nápisu na tabulkách.“²⁸¹

Černošice jakožto oblíbený cíl letních hostů a výletníků se v důsledku této skutečnosti proměňovaly. Lze mluvit o tom, že se zde mísil vesnický charakter s charakterem městským. Charakter města sem přicházel s návštěvníky přijíždějícími z Prahy, přičemž se jednalo o pozitivní i negativní stránky města (*„Zastupitelstvo poukazuje dále, že Černošice dlužno řadit mezi obce kam letní hosté a výletníci z Prahy přináší městský život a s ním značnou drahotu životních potřeb a bytů, takže spíše se musí posuzovati taková obec jako předměstí Prahy a*

²⁸⁰ „Pan Vojtěch Ejem dává návrh, by opatřeny dvě tabulky do místní osady H. Černošice na zákaz rychlé jízdy obcí.“ SOKA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 12. 5. 1909-21. 3. 1919 (1920), inv. č. 3, kniha č. 3, zápis z 11.6.1909.

„Pan Čumrda činí návrh by byly dány pořizeny tabulky na zákaz rychlé jízdy obcí (...).“ SOKA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Tamtéž, zápis z 23.1.1910.

²⁸¹ SOKA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 14.11.1927 – 30.5. 1930, inv. č. 2, kniha č. 2, zápis z 20.6.1928.

nemůže se porovnávat s obcemi v sousedství.“)²⁸² Tito lidé sice toužili po klidu a odpočinku v blízkosti přírody, ale zároveň nechtěli přijít o vymoženosti, na něž byli zvyklí z města. Černošice se proto snažily vyjít určitým jejich nárokům vstříc. Z toho mohli mít prospěch nejen návštěvníci Černošic, ale i jejich obyvatelé (např. v případě zřizování různých obchodů). Z důvodu velké koncentrace letních hostů a výletníků během letních měsíců se projednávala též možnost zřídit telegraf.²⁸³

„Podání spolku majitelů domů v Horních Černošicích ohledně žádosti, která má být podána v záležitosti zřízení telegrafní stanice v Horních Černošicích, vzato na vědomí a usneseno, aby žádost o zřízení telegrafní stanice byla vypracována a podána, ježto se zde jeví nutnou zvláště času letního, kdy obec jest výletníky a letními hosty přímo přelidněna.“²⁸⁴

Ne vždy měli představitelé obce při projednávání návrhů shodný názor. Nejednotnost názorů členů obecního zastupitelstva panovala např. při projednávání bodu, který se týkal zavedení úplného nedělního klidu v obchodech. Prosazení takového návrhu by jistě nebylo ku prospěchu letním návštěvníkům, avšak jednalo se i o prospěch další skupiny lidí, a to o místních obyvatel, ať již těch v roli prodávajících, tak i těch nakupujících. Členové obecního zastupitelstva, kteří hlasovali proti návrhu, se snažili svou volbu zdůvodnit tak, že *„měli na mysli pohodlí občanstva, které ve všedním dni jest až do večerních hodin zaměstnáno, by toto mohlo sobě v neděli potřebné věci pro příští týden nakoupiti. Dále pak z těch důvodů, že obec zdejší jest místem výletním, kam v letních měsících zavítá spousty výletních hostů, kterými jsou zdejší obchodníci podporováni a zavedením nedělního klidu byli by značně poškozeni.*“²⁸⁵

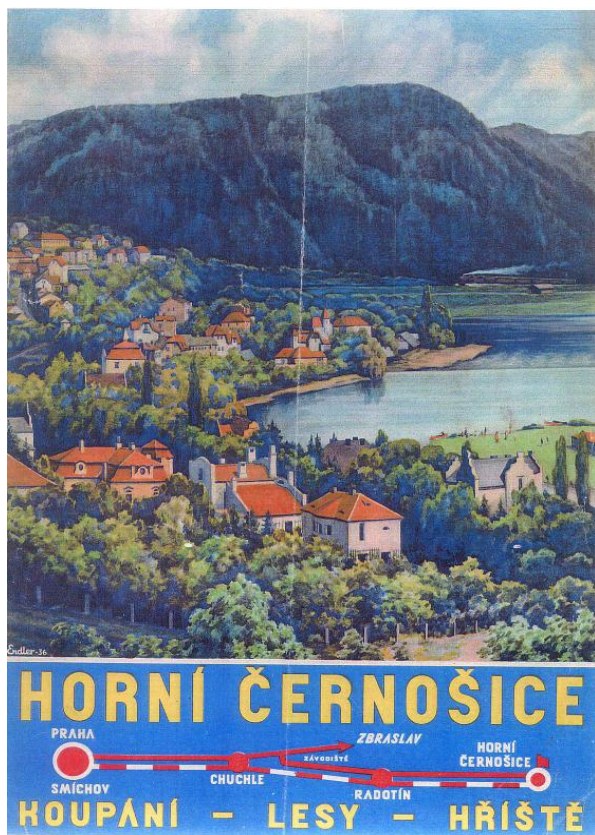
²⁸² SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 12. 5. 1909-21. 3. 1919 (1920), inv. č. 3, kniha č. 3, 10.7.1916.

²⁸³ Jak si můžeme přečíst v tomto zápise, byla tato možnost projednávána již o několik let dříve: *„Přípis okr. spolku za připojení telefonní a telegrafní usneseno jednohlasně by žádost byla podporována.“* SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 12. 5. 1909-21. 3. 1919 (1920), inv. č. 3, kniha č. 3, 18.1.1913.

²⁸⁴ SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 12. 5. 1909-21. 3. 1919 (1920), inv. č. 3, kniha č. 3, 11.9.1917.

²⁸⁵ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 26. 12. 1920- 11. 7. 1927, inv. č. 1, kniha č. 1, zápis z 17.9.1925.

Důležitou roli při vzbuzování zájmu návštěvníků hrála propagace letoviska. Jednou z možností, jak dát potenciálním návštěvníkům o letovisku vědět, bylo prostřednictvím

Obr. 40 Leták zvoucí k návštěvě Horních Černošic. Archiv Městského úřadu Černošice.

letních sídlech a lázních“, v němž pojednáno jest i o obci zdejší, usnesla se obecní rada žádaný příspěvek Kč 10,- zaslati.“²⁸⁷

Uvedenými deseti korunami ocenili členové obecní rady následující zmínku:

„Černošice u Prahy, letní sídlo, hluboké stinné lesy táhnou se až ke Karlovu Týnu. Řeka Berounka skýtá krásné koupele.“²⁸⁸

²⁸⁶ SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice, Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 31.5.1896-23.10.1901, inv. č. 2, kniha č. 2, zápis z 10.12.1899.

²⁸⁷ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zápisy schůzí obecní rady 27.5. 1924- 27.3.1927, inv. č. 6, kniha č. 6, zápis z 8.12.1925.

²⁸⁸ *Průvodce po lázních domácích a evropských, letních a turistických sídlech*. Praha: Mázal a spol., 1926, s. 59.

Pro srovnání způsobu, jakým jsou v tomto typu publikací prezentována jiná známá letoviska, lze jako příklad uvést nedaleké Dobříchovice: „Dobříchovice, letní sídlo u Prahy, Pražanům tak dobře známé. S Prahy dobré spojení. Krásné lesy poskytují pěkné procházky. Berounka vítané koupele. Dobré hostince, hojně bytů.“ Tamtéž, s. 60.

různých průvodců. V zápise ze schůze obecní rady z roku 1925 se můžeme dočíst, že této možnosti využili i představitelé obce Horní Černošice, kteří se rozhodli poslat finanční obnos vydavateli průvodce po rekreačních místech, v němž byly uvedeny i Černošice. Zápis ze schůze obecního zastupitelstva z roku 1899 však dokládá, že toto téma bylo projednáváno již v dřívějších letech („Usneseno postoupiti pozvání tiskárny Dra. Grégra na třetí ročník „Almanach léčebných míst, lázní a letních sídel Českých osadnímu zastupitelstvu Horno-Černošickému s návrhem přímluvným.“).²⁸⁶

„K přípisu insert. kanc. Mázal a spol., v němž žádá zaslání částky Kč 10,- ku hrazení výloh spojených s vydáním „Průvodce po

Další publikací, kde mohl člověk toužící po odpočinku a regeneraci najít informace o místech vhodných k tomuto účelu, byl Almanach lázeňský republiky Československé. I zde nalezneme pár slov věnovaných Černošicím:

„Černošice, D. a H. Obce o 115, resp. 217 obyv. a letní sídlo na dolním toku Berounky v okr. zbraslavském, na okraji rozsáhlých lesů, stan. dráhy pražsko-berounské, 207 m. Říční lázně. As 4 km východně malé letní sídlo Jiloviště.“²⁸⁹

Představitelé obce při svých snahách podporujících pozici obce jakožto letoviska Pražanů leckdy naráželi na různé překážky. Jedním ze sporů, jimiž se museli v tomto kontextu zabývat, byl i spor se zbraslavským panstvím ohledně vstupu do lesů patřících tomuto panství. Když panství uzavřelo přístup do svého lesa, způsobilo to velkou komplikaci, neboť se tím zmenšil prostor, do něhož měli letní návštěvníci hledající klid a odpočinek přístup. Obecní les byl pro letní hosty příliš malý a vstup do lesa zkomplikovala i rozrůstající se zástavba: *„Jelikož v té době byla již větší část nejbližšího lesa „Horky“ rozdělena na místa stavební a zčásti zastavěna, byl tudy vstup do lesů znemožněn.“²⁹⁰* Podle informací z kroniky měli lidé do lesů zbraslavského panství přístup do první světové války, po válce však již panství návštěvníky do svých lesů nepustilo. Ačkoli se obec snažila o zdárné vyřešení problému, trvalo několik let, než svého cíle dosáhla. Ještě v roce 1929 nebyl problém dořešen, jak si lze přečíst z následujícího zápisu ze schůze obecního zastupitelstva:

„Pan Pechar upozorňuje na zamezení přístupu do sousedního lesa, které učinilo panství „Zbraslav“ tím, že postavilo na hranicích hradbu, a žádá, aby zakročeno bylo u majitele, aby učinil les obecnstvu opět přístupným. Pan starosta oznamuje, že jednal o této záležitosti již s ředitelstvím velkostatku a že mu bylo přislíbeno učiniti z jara les opět přístupným.“²⁹¹

Řešení této otázky se nakonec protáhlo až do roku 1933:

Ve vydání z roku 1929 byl popis Černošic rozšířen o informaci o vilové kolonii a o místním kostele: *„Černošice u Prahy, letní sídlo, hluboké stinné lesy táhnou se až ke Karlovu Týnu. Řeka Berounka skýtá krásné koupele. Vilová kolonie, starobylý kostelík z doby Přemysla Otakara II.“ Kapesní průvodce po letních sídlech, lázeňských místech a mořských lázních. Praha: Mázal a spol 1929, s. 84-85.*

²⁸⁹ Almanach lázeňský republiky Československé. Praha: Péči Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1922, s. 50.

²⁹⁰ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 86.

²⁹¹ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Záписы schůzí obecního zastupitelstva 14.11.1927 – 30.5.1930, inv. č. 2, kniha č. 2, zápis z 15.3.1929.

„Konečně 24.ledna 1933 sepsán byl u obvod.úřadovny kat. pozem. úřadu v Praze protokol (...). V protokolu se praví mimo jiné: „V důsledku toho jest nutno otevřít přístup pro pěší osoby v ulici u vily p. řed. Brože čp.178 a v ulici u vily čp.190 p. řed. Komárka, aby byl umožněn přístup do přilehlých lesů, tj. na Babku.“²⁹²

Dalším příkladem sporu, jímž se museli představitelé obce zabývat, byl spor s některými obyvateli Horních Černošic, kteří měli námitky vůči zastavovacím podmínkám. Zastavovací podmínky měly napomáhat tomu, aby byl zachován ráz obce jakožto výletního místa s vilovou zástavbou. V roce 1913 byly vypracovány zastavovací podmínky pro část obce zvané „Horka“ architektem Münzbergerem, který v tomto dokumentu mj. uvádí, že: *„Obec Černošice (vyjímaje svou nejstarší část) jest rázu vilového, resp. zahradního města a za účelem, aby ráz ten při každém rozšíření obce a při novostavbách zachován byl, jest zásada volně stojících budov skutečně také při povolení novostaveb zachována. (...) je nutno, aby při povolení parcelace kladena byla podmínka volně stojících domů, jak ze zdravotních, tak z estetických (okrašlovacích) ohledů.“²⁹³* Předmětem zmíněného sporu byly zastavovací podmínky vyhlášené dne 24. ledna 1928. Namítajícím občanům se nelíbily podmínky, jako byly např. podmínka stanovující, že se obytná budova nesmí přiblížit hranicím vlastníka pozemku více než 5 m, nebo podmínka, že parcely mají být oploceny průhledným plotem. Kromě toho se domnívali, že se stavební úřad, ačkoli tvrdil opak, těmito zastavovacími podmínkami v minulosti málokdy řídil. Jedna z námitek zpochybňovala označení Černošic za klimatické místo: *„Obecní zastupitelstvo při sdělování nových podmínek vycházelo z mylného předpokladu, že obec Horní Černošice jest místo klimatické, o čemž nemůže býti přece řeči, pokud úředně za takové místo nebyla prohlášena.“²⁹⁴* Zajímavé je, že se k této výtce dopisy ze strany obce či Okresního úřadu Praha-Venkov nevyjadřují. Zdá se tedy, že žádost o prohlášení obce za klimatické místo nakonec schválena nebyla. Dále byla např. zpochybňována nutnost, aby byly budovy vzdáleny od uličních čar či od sousedů 5m, jelikož *„není pro Černošice to nutné ze zdravotních důvodů pro jejich ideální polohu.“²⁹⁵*

²⁹² SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Pamětní kniha 1933-1935, inv. č. 31, kniha č. 31, s. 87.

²⁹³ SOkA Praha-západ, Archiv obce Černošice. Parcelace pozemků (mimo jiné č. kat. 137), inv.č. 29, kart. č. 1, Úprava plánu polohy pro parcelu č.k. 137 „Horka“ neb „Kutina“ zvaný a rozdělení této na stavební místa (21.8.1913).

²⁹⁴ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zastavovací podmínky, inv. č 113, kart. č. 3, dopis Antonína Tišnovského a Františky Tišnovské představenstvu obce ze dne 18.2.1928.

²⁹⁵ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zastavovací podmínky, inv. č 113, kart. č. 3, dopis Marie Macháčkové Obecnímu úřadu obce Horních Černošic ze dne 21.2.1928.

Obec v dopise Okresnímu úřadu Praha-Venkov zdůrazňovala, že zastavovací podmínky byly pečlivě vypracovány „s ohledem na veřejnou potřebu obce, jakož i s ohledem, že obec jest výletním místem v samé blízkosti Prahy a byla stavební komise při vypracování těchto podmínek vedena jedině snahou zachovati vilový zdravý ráz obce s co možno největšími plochami zahrad, bez jakýchkoli vedlejších budov hospodářských nebo snad i továrních.“²⁹⁶ Již se zde tedy neobjevuje zdůvodnění, že Horní Černošice jsou klimatické místo, o obci se mluví pouze jako o výletním místě. Obec žádala okresní úřad o schválení zaslaných „Zastavovacích podmínek pro jednotlivé části obce Horních Černošic“ a „Zastavovacích podmínek pro vilovou část obce Horních Černošic“ schválených na jaře 1929 a o to, aby „v zájmu veřejném a v zájmu dalšího hospodářského rozvoje obce co výletního a ozdravovacího místa obyvatelů hlavního města Prahy a stížnosti proti těmto podané jako neodůvodněné, aby jako takové zamítl.“²⁹⁷ Jak vyplývá z citovaných pramenů, obec hájila tyto i dříve schválené zastavovací podmínky zejména zdravotními a estetickými důvody. Snažila se proto zasahovat do vzhledu letoviska kvůli obavám z případné ztráty zájmu návštěvníků z Prahy, což by pro ni mělo z ekonomického hlediska negativní dopad.

Okresní úřad schválil usnesení obecní zastupitelstva obce Horní Černošice ze dne 24.3.1914 a ze dne 30.4.1929 o zastavovacích podmínkách pro jednotlivé části této obce a podané námítky zamítl jako bezdůvodné: „*Projednávané zastavovací podmínky (...) mají usnadniti staveb. úřadu obce Hor. Černošice výkon stavebního řádu a mají zajišťovati rozvoj obce, pokud se týče poměrů stavebních přihlížejíce současně k potřebám místním, najmě potřebám estetickým.*“²⁹⁸

Již dříve bylo zmíněno, že obliba letoviska znamenala nejen příliv výletníků a letních hostů, kteří si zde na léto pronajímali ubytování, ale také zvýšenou výstavbu vil, ať už letních nebo k trvalému obývání. Nárůst vilařů mohl obci přinášet výhody i nevýhody. Obec Dolní Mokropsy musela v roce 1905 řešit problém ohledně požadavků vilařů. Obyvatelé vilové čtvrti jménem JUDr. Lhoty požadovali pojmenovat vilovou čtvrť názvem „Kazín“, stanovit ve vilové čtvrti pomocníka obecního starosty a ponocného a pořídit obecní vývěsnou tabuli. Kromě toho je zajímavé, „*jaké stanovisko obecní zastupitelstvo zaujímá ve věci oddělení se*

²⁹⁶ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zastavovací podmínky, inv. č. 113, kart. č. 3, opis dopisu Obecního úřadu v Horních Černošicích Okresnímu úřadu Praha-Venkov ze dne 24.6.1929.

²⁹⁷ Tamtéž.

²⁹⁸ SOkA Praha-západ, Archiv obce Horní Černošice, Zastavovací podmínky, inv. č. 113, kart. č. 3, opis dopisu Okresního úřadu Praha-Venkov Obecnímu úřadu v Horních Černošicích ze dne 5.10.1929.

vilové části od obce Dolno-Mokropeské.“ Většinu jejich požadavků obecní zastupitelstvo v Dolních Mokropsech na své schůzi dne 18.5.1905 zamítlo, vyhovělo jim pouze v případě vývěsní tabule pro úřední vyhlášky a návěstí. Požadavek pojmenovat vilovou čtvrť Kazín nebyl schválen, „*neboť na základě usnesení obecního zastupitelstva (...) pojmenována tato část na „Nové Mokropsy“²⁹⁹ a byly již příslušné kroky v příčině schválení tohoto názvu u příslušných c.k. vyšších úřadů ze strany obce učiněny a zastupitelstvo obce neshledává nikterak nutným původní své usnesení v záležitosti této měnit.*“ Jmenování pomocníka obecního starosty pro obvod mohlo být uskutečněno pouze „*v případě odůvodněné žádosti k návrhu starosty obce; jelikož týž se však vyjádřil, že nestává dosud nutnost takového opatření, byl požadavek tento zastupitelstvem obce úplně zamítnut.*“ Žádosti o ustanovení nočního hlídače nebylo vyhověno z toho důvodu, „*že nečítá tato dosud 50 čísel domovních, avšak projevuje se ochota obecního zastupitelstva v pádu, že o to se strany pánů majitelů vil a domů ve vilové části naší obce bude žádáno, stanovit tamtéž řád v případě hlídky proti ohni alespoň pro měsíce červenec-srpen-září-říjen, kterou by povinni byli vykonávat střídavě po sobě majitelé domů nebo jejich zmocnění zástupci bezplatně (...).*“ K možnému odtržení této vilové čtvrti od obce Dolní Mokropsy stanovilo obecní zastupitelstvo tento postoj: „*(...) projevuje zastupitelstvo obce svorný náhled, že s projektem takovým nyní nesouhlasí a vyslovuje se současně, že k provedení zamýšleného plánu, takto oddělení se části vilové nepřipouští.*“³⁰⁰

²⁹⁹ Roku 1904 (...) představenstvo obce činí nový návrh, aby tato vilová část, povstala v katastru obce zdejší blíže Černošic, pojmenována byla na „Nové Mokropsy.“ SOkA Praha-západ, Archiv obce Dolní Mokropsy, Pamětní kniha 1907-(1948), inv. č. 6, kniha č. 6, s. 40.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 41-42.

4 Závěr

V této práci jsem se pokusila přiblížit jeden ze způsobů, jak mohli obyvatelé Prahy v období industrializace trávit volný čas, a to pobývání v letoviscích v okolí Prahy, kde hledali odpočinek a osvěžení a provozovali zde různé rekreační aktivity. Předmětem mé práce bylo především letovisko Černošice, přesněji obce Horní Černošice a Dolní Mokropsy, jež jsou dnes součástí města Černošice. K tomu, abych představila toto letovisko a mj. i rekreační aktivity, které se zde provozovaly, jsem hledala odpovědi na následující výzkumné otázky:

1) Jaké faktory či události vedly ke vzniku tohoto letoviska?

K tomu, aby se ze zapadlých zemědělských osad stalo oblíbené letovisko Pražanů, přispívaly následující vlastnosti. Tyto osady ležely v místě, kde se nacházela údolí se zalesněnými svahy a kde protékaly řeka Berounka a potok Švarcava. V nepříliš vzdáleném okolí území dnešních Černošic byla místa spojená s českými dějinami či mýty, díky nimž bylo místo atraktivní pro vlastenecky založené návštěvníky, a to Zbraslav, hrad Karlštejn a místo, kde údajně sídlila Kazi, jak upozorňoval od roku 1868 nápis „Kazín“ na skále u řeky. Kromě toho mohly hrát roli také faktory, jako blízkost oblíbených lázní v Chuchli nebo rozvoj sousedních lokalit. Černošice byly dostatečně vzdálené od průmyslových míst, rozvoj průmyslu v několik kilometrů vzdáleném Radotíně, k němuž došlo v 70. letech 19. století, neměl na prostředí Černošic zřejmě velký dopad. Snad nejvýznamnější událostí, která umožnila vznik a následný rozvoj letoviska, byl vznik České západní dráhy v roce 1862. Klíčový byl především rok 1869, kdy začaly u Černošic a Všenor, kde zatím nebyly zastávky, zastavovat zábavní vlaky. Ty přivázely množství výletníků z Prahy, kterým letovisko mohlo zpočátku nabídnout především místní přírodní krásy, zajímavá místa v okolí a hospodu Slánka. Vliv na návštěvnost letoviska mělo zřejmě i otevření černošické zastávky v roce 1883 a zprovoznění druhé koleje v roce 1908. Na rozvoji černošického letoviska měla svůj podíl i první významná osobnost tohoto letoviska. Tou byl Antonín Reinwart, nakladatel a knihkupec, významný představitel pražského společenského života a majitel jedné z prvních letních vil v černošickém letovisku. Tento velmi aktivní člověk (byl např. starostou Spolku českých knihkupců a nakladatelů, členem obecního zastupitelstva v Horních Černošicích a poté i starostou Horních Černošic) přiváděl do Černošic další stavebníky z Prahy. Tomu odpovídá skutečnost, že si zde nechal postavit vily množství lidí z Nového Města pražského, kde právě působil i Reinwart. Je velice pravděpodobné, že se tito budoucí majitelé vil často

osobně znali a pobyt v černošickém letovisku si doporučovali. Jednou z Reinwartových aktivit byl podíl na organizaci dvou známých výstav z 90. let 19. století, a to Jubilejní zemské výstavy uskutečněné v roce 1891 a Národopisné výstavy československé konané roku 1895. Na Jubilejní zemské výstavě byly vystavovány plány jeho černošické vily, což mohlo některé návštěvníky výstavy inspirovat, aby si také oni nechali v tomto letovisku postavit vilu.

2) Jak vypadal život v letovisku?

Život v Horních Černošicích a Dolních Mokropsech a v jejich okolí byl v období od dubna do září velmi rušný. K původním obyvatelům těchto obcí přibývali v této době obyvatelé vil, lidé, co si pronajímali letní byty, a výletníci, kteří se do letoviska vypravili zpravidla na jeden den. Společenský život v letovisku byl pestrý, jeho účastníky byli vedle původních obyvatel i někteří vilaři (kromě letních vil zde byly i vily obývané natrvalo) a letní hosté. Lidé sportovali (např. hráli tenis či fotbal), o poutích chodili ke kolotočům, bavili se na tanečních zábavách a spolkových plesech, hráli divadlo nebo navštěvovali divadelní či filmová představení. Existovalo zde množství spolků, např. Sokol, Sbor dobrovolných hasičů, včelařský spolek atd. Pro letovisko byla důležitá zejména činnost Okrašlovacího spolku, jenž vznikl v 90. letech 19. století. Škála jeho činností byla široká: sázel stromy, rozmisťoval v lese lavičky, provozoval říční lázně, snažil se o zřízení čekárny na místní železniční zastávce apod.

V počáteční fázi své existence nenabízelo letovisko svým návštěvníkům příliš dobré zázemí. Postupem času se však situace zlepšovala, rozšiřovaly se možnosti, kde se občerstvit či ubytovat, vznikaly říční lázně a plovárny, upravovalo se okolí atd. Podíl na tom měli podnikaví lidé, kteří pochopili, jaký prospěch jim existence letoviska může přinést. Návštěvníci se věnovali různým rekreačním aktivitám. K těm nejčastějším patřily aktivity u řeky – koupání, plavání, rybaření, projížďky na loďkách, procházky po břehu řeky. Fungovalo zde několik říčních lázní a plováren, např. lázně Okrašlovacího spolku, lázně Kazín, lázně u penzionu Steimar a další. Dalším oblíbeným cílem návštěvníků letoviska byly zdejší lesy – chodili sem na procházky, posedět na lavičkách nebo na houby. Problém někdy představovaly neupravené cesty. Návštěvníci letoviska se věnovali i sportovním aktivitám, hraní tenisu nebo cyklistice, po roce 1918 bylo letovisko navštěvováno i v zimních měsících, kdy přijížděli návštěvníci sáňkovat a lyžovat. Pronikal sem také tramping. Kromě toho se pro návštěvníky pořádaly koncerty či divadelní představení. Rozšířenou aktivitou byly vycházky a výlety do okolí Černošic (na Karlštejn, Zbraslav, ke Kazínu, do údolí Radotínského potoka apod.).

Mnozí návštěvníci si zpříjemňovali pobyt v letovisku posezením v místních restauracích, oblíbené bylo především pobývání v jejich zahradách.

Pokud člověk neměl možnost pobývat ve vlastní vile nebo být hostem majitelů některé z vil, mohl se ubytovat v některém z hotelů či penzionů (např. se jednalo o hotel Slánka, hotel Monopol, hotel Klán, penzion Steimar atd.) nebo si pronajmout jednu či více místností v domech, kde nabízeli letní byty. Někteří lidé využívali k přespaní kabinky na plovárnách nebo přespávali ve stanech. Později byly k letnímu pobývání stavěny chaty a začaly vznikat chatové osady.

Od 80. let 19. století vznikaly na území dnešních Černošic první vily. První dvě, jedna k trvalému obývání a druhá k letnímu pobytu, vznikly v Horních Černošicích. Do té doby zde stávala pouze hospodářská stavení, statky a chalupy. Hlavním způsobem obživy místních obyvatel bylo zemědělství, někteří se živili pletením košíků a nůší. Část obyvatel pracovala v továrnách v Radotíně. S rozvojem letoviska se začaly rozvíjet různé živnosti, na prvním místě živnosti spojené se stavebnictvím (např. zednictví, tesařství, instalatérství), dále se živnosti zabývající se zahradnictvím, pohostinstvím, uplatnění našly švadleny, dále holiči, cukráři nebo řezníci a zejména se dobře vedlo koloniálům a hokynářstvím. Začal narůstat počet obyvatel i počet domů (největší stavební rozvoj nastal v desetiletí mezi lety 1920 a 1930, kdy vznikla např. nová čtvrť Vráž), původní domy byly postupně modernizovány, a tak se měnil dosavadní vzhled místa a zástavba se rozšiřovala mimo původní jádra obcí.

Majiteli černošických vil byli lidé ze středních i horních vrstev, jednalo se především o obchodníky a velkoobchodníky, dále o továrníky, lékaře, úředníky, profesory, umělce, nakladatele, architektky, advokáty a další. Jmenovitě se jednalo např. ředitele továrny na klobouky Jana Weisse, císařského radu Jana Vilíma, fotografa Jana Langhane, malíře Václava Jansu, architekta Františka Roitha, velkoobchodníka s textilem Bohumila Poňku, továrníka Antonína Paříka, dekorátéra interiérů Františka Fröhliche a další. Někteří majitelé vil projevovali prostřednictvím svých vil své vlastenecké cítění. Příkladem toho byla vila Anny Slavíkové (č.p. 278), která byla postavena ve stylu české novorenesance a součástí její výzdoby byly i dva kruhové medailony Krokových dcer Kazi a Tety s verši „*Co na Kazině Kazi hloubě bádala*“, „*Sny nebes na Tetině Teta spřádala*.“ Zajímavá byla spojitost černošického letoviska se známými výstavami konanými v 90. letech 19. století. Jsou s nimi spojení nejen někteří majitelé zdejších vil, ale i některé stavby.

Majitelé vil trávili volný čas různými způsoby. Velmi často sedávali ve svých zahradách, verandách, salonech apod. spolu s příbuznými, přáteli či známými, které sem pozvali z Prahy. Vzhledem k tomu, že návštěvníky letoviska byli často také umělci, byla pořádána domácí divadelní představení. K dalším oblíbeným aktivitám patřilo hraní tenisu (u některých vil proto vznikaly tenisové kurty) nebo návštěva říčních lázní. Vztahy mezi původními obyvateli a majiteli vil byly zpočátku spíše chladné. Na jedné straně sledovali starousedlíci zvyšující se počet vilařů, kteří do letoviska přinášeli městský život, zpočátku s nevolí, zároveň však vilaři jistě přitahovali jejich pozornost, např. tím, jak např. prostřednictvím svých vil demonstrovali své společenské postavení. Na druhé straně se vilaři chovali k původnímu obyvatelstvu poněkud odtažitě a se svou společností se zdržovali v prostoru svých vil a zahrad. Vzájemné soužití těchto dvou skupin však s největší pravděpodobností probíhalo bez větších problémů a obě skupiny si na sebe časem zvykly. Obyvatelé, kteří měli nějakou živnost nebo prodávali domácí produkty, měli díky rozvoji letoviska i díky vilařům vítaný zdroj peněz. Někteří vilaři se postupem času zapojovali do veřejného života v letovisku, stávali se členy místních spolků nebo pomáhali místní škole (např. poskytováním darů).

Své vily si tito lidé stavěli podél hlavních dopravních tahů a ulic sledujících vrstevnice nebo tvořících jejich propojení kolmo ke svahu, nebo kolem železniční trati, u řeky či ve svazích. Vily s nimi mohli obývat nejen příslušníci jejich rodin, ale i různí zaměstnanci – např. služební. Vila měla symbolizovat úspěchy svého majitele, což byl úkol, s nímž se museli autoři staveb vypořádat. Černošice jsou z tohoto hlediska velmi zajímavé, neboť zde najdeme výjimečné stavby, jež byly výtvoři známých architektů, jako byli např. Jan Kotěra, František Roith, Osvald Polívka, Karel Straník a další. Důležitou roli měly i přilehlé zahrady, jimž se v některých případech dostalo stejné pozornosti jako samotnému domu. Kromě okrasných dřevin, květinových záhonů, upravených cestiček apod. byly součástí zahrad i různé stavby, např. altány. Vzhledem k funkci těchto letních vil, tj. odpočinek a zábava, ať už zde majitelé vily pobývali sami či se svými hosty, měly velký význam prostory jako terasy, verandy, balkony, salony nebo pokoje pro hosty.

3) Jakou roli hráli představitelé obce ve fungování letoviska?

Rozvoji letoviska silně napomáhala i aktivita představitelů obce. Prameny (pamětní kniha, zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva a schůzí obecní rady) dokládají, že představitelé Horních Černošic podporovali letovisko všemožnými způsoby, aby přispěli k rozvoji letoviska i k zachování jeho charakteru. Uvědomovali si, že přednostmi Horních

Černošic byly hlavně řeka Berounka a místní lesy a chtěli obec, z níž se stalo letovisko Pražanů, prohlásit za klimatické místo a na základě toho se rozmýšleli, které živnosti bylo vhodné povolit v místě, kam jezdili lidé z Prahy za odpočinkem. Příkladem nevhodné živnosti byl pohřební ústav. Dosáhnout prohlášení Černošic, respektive Horních Černošic za klimatické místo se však obecním představitelům nepodařilo. Obci pomáhal v podpoře a udržování letoviska Okrašlovací spolek, přesto se však mezi nimi někdy objevily neshody. Ke konkrétním aktivitám obce patřila např. péče o lesy, podpora železniční dopravy, podpora propagace letoviska v různých průvodcích atd. S existencí letoviska však souvisely i jisté problémy, které musely obec řešit. Jednalo se např. o spor se zbraslavským panstvím ohledně přístupu do lesa (vstup do lesa byl pro letovisko nutností), o spor s některými obyvateli Horních Černošic ohledně zastavovacích podmínek v obci (tyto podmínky měly napomáhat k uchování charakteru letoviska) nebo o zamítnutí návrhů vilařů v Dolních Mokropsecích (např. usilovali o odtržení vilové čtvrti od Dolních Mokropes).

Příklad letoviska Černošice nám přibližuje, jak vypadala rekreace obyvatel měst v období industrializace. Cestování do příměstských letovisek umožnil především rozvoj železniční dopravy, návštěva letoviska však mohla být zpočátku vzhledem k cenám jízdenek pro některé lidi nedostupná. Návštěvníky těchto letovisek byly různé skupiny lidí, které zde trávily čas většinou odděleně. Představitelé středních vrstev si nechávali postavit letní vily se zahradou, kde pobývali a bavili se svou společností. Společně s nimi se do letovisek na léto stěhoval i pražský společenský život. Někteří z nich se postupně zapojovali do veřejného života v obci. Ostatní návštěvníci, kteří nebyli tolik majetní, aby si mohli dovolit vlastní vilu, jezdili do letovisek na jeden den nebo přespávali v místních ubytovacích zařízeních. Lidé sedávali v zahradních restauracích, navštěvovali říční lázně, procházeli se po letoviskách a v jejich okolí, účastnili se koncertů a divadelních představení, podnikali různé výlety nebo sportovali (kromě plavání patřil k oblíbeným sportům zejména tenis). Když se z určitého místa stalo letovisko, znamenalo pro dosavadní život původních obyvatel velké změny: příchod městského života do vesnického prostředí, vznik nových typů staveb a míst (vily, hotely, penziony, výletní restaurace, říční lázně, sportoviště), větší počet obyvatel, dočasných i trvalých apod. Starousedlíci se k těmto změnám a k obyvatelům vil často stavěli negativně, zároveň však měli možnost mít z existence letoviska zisk, např. provozováním živnosti, prodejem domácích výrobků nebo pronájmem prostorů. Podobný prospěch z fungování letoviska mohla mít i sama obec (či obce), když se zapojila do podpory letoviska a péče o něj.

5 Seznam použité literatury a pramenů

Literatura a prameny:

Almanach lázeňský republiky Československé. Praha: Péčí Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1922.

DRUDÍKOVÁ, Klánovické letní vily na přelomu 19. a 20. století jako prostředky reprezentace společenského statusu jejich majitelů a jejich vztahu k přírodě. Praha, 2013. Bakalářská práce. FHS UK.

DVOŘÁK, Tomáš. *Pražské výletní restaurace.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Muzeum hlavního města Prahy, 2010.

EFMERTOVÁ, Marcela C. *České země v letech 1848-1918.* Praha: Libri, 1998.

FERENCOVÁ, Anna. *Hříchy Anny Ferencové.* V Hradci Králové: Kruh, 1991

FISHMAN, Robert. *Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia.* New York: Basic Books, 1987.

FRÁNA, Antonín. *Z Prahy do Plzně.* Na Smíchově: Kapr a Kotek, 1890, s. 7. Dostupné z: <http://kramerius.mlp.cz/kramerius/handle/ABG001/10813>.

FUSSELL, Paul. *Class: A Guide Through the American Status System.* New York: Simon & Schuster, 1992.

GRÜN, Sibile. Kulturní krajina Semmering - jako fenomén rozhraní mezi městem a venkovem či spíše město na venkově?. In: *Středočeský vlastivědný sborník.* Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2002, s. 41-52. sv. 20.

GORYCZKOVÁ, Nad'a, Martin STRAKOŠ a Vladimír ŠLAPETA. *Slavné vily Moravskoslezského kraje.* Praha: Foibos, 2008.

GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří. *Turistický katechismus.* Praha: Baset, 2003, s. 104.

HANSL, František. *Smíchovsko a Zbraslavsko.* Na Smíchově: F.Hansl, 1899.

HAŠKOVEC, Tomáš. *Všenory: Architektonický a urbanistický vývoj villegiatury v 60. a 70. letech 19. století.* Praha, 1993. Diplomová práce. FF UK. Katedra dějin umění.

HERRMANN, Ignát. Léto v Praze a "za Prahou". In: *Ze staré Prahy.* Praha: Svoboda, 1970, s. 71-76.

HORSKÁ, Pavla, Eduard MAUR a Jiří MUSIL. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa.* Praha, Litomyšl: Paseka, 2002.

HRŮZA, Jiří a Josef ZAJÍC. *Vývoj urbanismu: II.díl.* Praha: Nakladatelství ČVUT, 2007.

JAKUBEC, Ivan a Zdeněk JINDRA. *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátků industrializace do konce habsburské monarchie.* Praha: Karolinum, 2006.

Kapesní průvodce po letních sídlech, lázeňských místech a mořských lázních. Praha: Mázal a spol 1929.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky: Díl I.* Praha: Libri, 2003.

- KOUKALOVÁ, Šárka. *Moderní architektura města Černošic*. Praha, 2008. Diplomová práce. VŠUP.
- KUPKA, Jiří. *Zeleň v historii města*. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2006.
- LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2010.
- LNĚNÍČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové*. Praha: Libri, 1999.
- MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Praha: Karolinum, 2010.
- MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *O středních vrstvách v českých zemích 1750-1950*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002.
- MALINA, Jaroslav, et al. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2009. Dostupné z WWW: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/index.html>.
- MATOUŠEK, Václav. *Čechy krásné, Čechy mé: Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Kriegl, 2010.
- Meteorologický slovník výkladový a terminologický*. Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR, 1993.
- MURPHY, Robert F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006.
- NERUDA, Jan. Tak zvaní "luffáci". In: *Žertem do pravdy: od Jana Nerudy*. Praha: F.Topič, 1912, s. 39-42. řada I.
- POLÁČEK, Karel. Neděle. In: *Povídky, sloupky, fejetony*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2001, s. 483-485. (České slovo, 22. 7. 1928).
- POLÁČEK, Karel. O letním bytu. In: *Povídky, sloupky, fejetony*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2001, s. 274-276. (Tribuna, 11. 6. 1925).
- POSLEDNÍKOVÁ, Jiřina. *Pad'ouři, trampové a netrampové: Proměny české krajiny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva k „přírodě“*. Praha, 2010. Diplomová práce. FHS UK.
- Průvodce po lázních domácích a evropských, letních a turistických sídlech*. Praha: Mázal a spol., 1926.
- SCHOLZOVÁ, Zuzana. Ohlédnutí za výstavou "Roztocké vily - zrod letoviska". In: *Středočeský vlastivědný sborník*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2002, s. 155-156. sv. 20.
- SCHOLZOVÁ, Zuzana. Palác nebo chýše?: Hledání výrazu vilové architektury. In: *Středočeský vlastivědný sborník*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2002, s. s. 35-40. sv. 20.
- SCHOLZOVÁ, Zuzana. Proměny interiérů vilových staveb v Roztokách druhé poloviny 19. a počátku 20. století ve světle stavební dokumentace. In: *Středočeský vlastivědný sborník*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2002, s. 53-58. sv. 20.
- Slavné vily Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Foibos, 2010.
- ŠENKÝŘOVÁ, Veronika. *Vilové čtvrti Prahy: Případová studie Hanspaulka*. Praha, 2010. Diplomová práce. PŘF UK.

ŠLESINGEROVÁ, Michaela. *Černošice první poloviny dvacátého století: Stavební a kulturní rozkvět obce*. Praha, 2010. Bakalářská práce. PedF UK.

ŠOUKAL, Jiří. *Fenomén letních bytů v 1. polovině 20. století*. Praha, 2011. FF UK.

ŠTEMBERK, Jan. *Fenomén cestovního ruchu: možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2009.

ŠVÁCHA, Rostislav, Hana HERMANOVÁ, Šárka KOUKALOVÁ, Eva NOVOTNÁ a Radoslava SCHMELZOVÁ. *Slavné vily Středočeského kraje*. Praha: Foibos, 2010.

VEVERKA, Přemysl, Dita DVOŘÁKOVÁ, Petr KRAJČI a Zdeněk LUKEŠ. *Slavné pražské vily*. Praha: Foibos, 2004.

ZAHRADNÍK, Jiří. Česká západní dráha. In: *Minulostí Berounska*. Beroun: Státní oblastní archiv v Praze pro Státní okresní archiv Beroun, 2003, s. 138-175. sv. 6.

Archiv Městského úřadu Černošice

Státní okresní archiv Praha-západ

Archiv obce Černošice

Archiv obce Dolní Mokropsy

Archiv obce Horní Černošice

Berní správa Smíchov

Národní škola Horní Černošice

Rozhovor s paní Milenou Křížovou ze dne 6.5.2013.

Články:

BAZYLEVYCH, Maryna Y. Prestige Concept Reconsidered: Hybridity of Prestige in Post-Socialist Biomedical Profession. *International Journal of Social Inquiry*. 2010, No. 3, s. 75-99.

Byt. *Národní listy*. 7.8.1927, roč. 67, s. 8. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9377118>.

Černošice. *Národní listy*. 12.4.1881, roč. 21, s. 4. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/6543096>.

Černošice. *Národní listy*. 25.6.1902, roč. 42, s. 7. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9312894>.

Černošice. *Národní listy*. 8.6.1928, roč. 88, s. 4. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/4523674>.

Černošice. *Národní politika*. 14.5.1905, roč. 23, s. 13. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/30146107>.

- HATCH, Elvin. Theories of Social Honor. *American Anthropologist*. 1989, No. 2, s. 341-353.
- Hotel Klán, Dolní Černošice, Mokropsy. Černošice. *Národní listy*. 8.6.1928, roč. 88, s. 4. Dostupné z <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/4523674>.
- Hotel "Slánka" v Černošicích. *Národní politika*. 24.5.1903, roč. 21, s. 12. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/29796996>.
- JAKEŠOVÁ, Dana. Ve 110 let staré vilce se i dnes bydlí skvěle. *Novinky.cz* [online]. 15.2.2012 [cit. 2013-11-29]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/bydleni/tipy-a-trendy/258463-ve-110-let-stare-vilce-se-i-dnes-bydli-skvele.html>.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Černošická geometrická moderna v díle architekta Roitha. *Informační list*. 2005, č. 2, s. 30.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Hotel Monopol se společenským sálem. *Informační list*. 2006, č. 3, s. 36.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Hotel Slánka se secesním tanečním sálem. *Informační list*. 2006, č. 4, s. 28.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Rodinná vila od Jaroslava Fröhlicha. *Informační list*. 2008, č. 7-8, s. 62.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Rodinný dům Josefa Hřebíka. *Informační list*. 2007, č. 12, s. 44.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Zemanův letohrádek architekta Osvalda Polívky. *Informační list*. 2004, č. 10, s. 28.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Letohrádek pražského advokáta Samuela. *Informační list*. 2006, č. 12, s. 40.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Chráněný rodinný dům v Dolních Mokropsích. *Informační list*. 2005, č. 1, s. 34.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Odlišnosti Roithových vil spojovalo užití rovné střechy. *Informační list*. 2005, č. 3, s. 32, 34.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Funkcionalistický letní dům od Karla Straníka. *Informační list*. 2004, č. 9, s. 34.
- KOUKALOVÁ, Šárka. Rodinný dům Rudolfa Klána. *Informační list*. 2006, č. 2, s. 24.
- Koupím vilu. *Národní listy*. 2.5.1903, roč. 43, s. 5. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9322497>.
- KŘÍŽOVÁ, Milena. Jak se dříve sportovalo. *Informační list*. 2011, č. 8, s. 23
- KŘÍŽOVÁ, Milena. Kus života slavného hereckého rodu v Černošicích. *Informační list*. 2011, č. 10, s. 21.
- KŘÍŽOVÁ, Milena. Sytě modrá sgrafita ve vzpomínce paní Gizely. *Informační list*. 2008, č. 3, s. 53.
- KŘÍŽOVÁ, Milena. Významné osobnosti v dějinách města Černošice. *Informační listy*. 2006, č. 2, s. 26.
- KŘÍŽOVÁ, Milena. Z historie Dolních Mokropes-pokračování. *Informační list*. 2010, č. 1, s. 36.
- Letní a lázeňská místa. *Národní listy*. 17.7.1906, roč. 46, s. 3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9164681>.
- Lety. *Národní listy*. 28.8.1928, roč. 68, s. 3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/4552621>.

Nová stanice na české západní dráze. *Národní listy*. 22.5.1883, roč. 23, s. 2-3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/8864158>.

Pensionát "Steimar" v Černošicích u Dol. Mokropsů. *Český svět*. 14.8.1924, č. 48, s. 8.

Vyhláška. *Národní listy*. 20.5.1883, roč. 23, s. 6. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/8864113>.

WOODY, Thomas. Leisure in the Light of History. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1957, vol. 313, Sept, s. 4-10.

Z Černošic. (Zdejší zastávka). *Národní listy*. 23.7.1901, roč. 41, s. 3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9282111>.

Z výletu do pražského okolí. *Národní listy*. 7.6.1912, roč. 52, s. 3. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/17845766>.

Internetové stránky:

<http://archivnimapy.cuzk.cz/>

<http://www.fotohistorie.cz/>

<http://kramerius.mlp.cz/>

<http://kramerius.nkp.cz/>

<http://mapy.cz/>

<http://www.mestocernosice.cz/>

<http://www.novinky.cz/>

6 Seznam obrázků

Obr. 1 Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Horních Černošicích.

Obr. 2 Výřez ze současné mapy Černošic.

Obr. 3 Pohled na železniční trať v Černošicích.

Obr. 4 Nádraží v Černošicích.

Obr. 5 Pohled na současné Černošice, vlevo Dolní Černošice.

Obr. 6 Černošice na začátku 20. století.

Obr. 7 Černošice na dobové pohlednici.

Obr. 8 Dobová reklama z roku 1924.

Obr. 9 Říční lázně.

Obr. 10 Reklama na říční lázně.

Obr. 11 Některé říční lázně na orientačním plánu z roku 1924.

Obr. 12 V blízkosti železniční zastávky se nacházely 4 hotely.

Obr. 13 Hotel Slánka.

Obr. 14 Reklama na Hotel Klán.

Obr. 15 Hotel Kulhavý (dnes Kazín).

Obr. 16 Hotel Monopol.

Obr. 17 Hotel Klán.

Obr. 18 Penzion Steimar.

Obr. 19 Reklama lákající k návštěvě pensionu Steimar.

Obr. 20 Horní Černošice na Císařském povinném otisku, v levé dolní části Slánka.

Obr. 21 Dolní Mokropsy na Císařském povinném otisku, v levé horní části Vráž.

Obr. 22 Mapa černošického letoviska z období první republiky.

Obr. 23 Plán zahrady vlastní vily architekta Roitha.

- Obr. 24 Ukázka rozmístění tenisových kurtů na orientačním plánu.
- Obr. 25 Současná podoba vily Antonína Reinwarta.
- Obr. 26 Dům č.p. 277.
- Obr. 27 Stöhrova vila.
- Obr. 28 Vila Antonína Reiwarta.
- Obr. 29 Fröhlichova vila.
- Obr. 30 Zemanův letohrádek.
- Obr. 31 Letohrádek advokáta Samuela.
- Obr. 32 Zemanův letohrádek (vlevo) a letohrádek advokáta Samuela (uprostřed).
- Obr. 33 Roithovy vily č.p. 241 a 242.
- Obr. 34 Dům č.p. 241 v dnešní podobě.
- Obr. 35 Vila Dr. Karla Gutha.
- Obr. 36 Stavební plány Stráníkovy vily.
- Obr. 37 Dnešní podoba Stráníkovy vily.
- Obr. 38 Kratochvílova vila.
- Obr. 39 Domy č.p. 397 (vpravo) a 398.
- Obr. 40 Leták zvoucí k návštěvě Horních Černošic.